

XIV. NEMZETKÖZI ÉS XXI. ORSZÁGOS
GRASTYÁN KONFERENCIA ELŐADÁSAI

XIV. NEMZETKÖZI
ÉS XXI. ORSZÁGOS
GRASTYÁN KONFERENCIA
ELŐADÁSAI

Szerkesztette:

HAMERLI PETRA

VARGA TÍMEA

RAB VIRÁG

PTE Grastyán Endre Szakkollégium

Pécs, 2021

A kötet megjelenésére az NTP- SZKOLL-20-0018 „Játék (a) kutatás” című projektprogram keretében kerül sor.

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
UNIVERSITY OF PÉCS

ISSN 1587-6721

Nyomatott kiadvány ISBN 978-963-429-922-6

Digitális kiadvány ISBN 978-963-429-923-3

© A Szerzők

© A szerkesztők

© PTE Grastyán Endre Szakkollégium

Tartalom

GYÓRFI GERGELY

Az izraelita tulajdonban álló orvosi és ügyvédi praxisok,
valamint gyógyszerterek államosítása Kaposváron
a német megszállást követően7

KISS BENCE ISTVÁN

Lokális perspektívák a varsádi német nemzetiségi
népi építészetben21

KISS MÁRTON

Az első világháború emlékezete Pécs városában
a 21. században37

LANG TÜNDE

Pannoniai villafürdők47

DÁNIEL LUKA

Peak of Stalinism and the Unfolding Crisis. The Necessity
of Change and Corrections in Agrarian Policy in Hungary
between May 1952 and July 195361

ÓRY FANNI, MESKÓ NORBERT, LÁNG ANDRÁS

Szépészeti beavatkozások elfogadása serdülőknél:
a környezeti hatások szerepe75

PAP ISTVÁN

A cápa: Camillo Castiglioni, a Magyar–Olasz Bank Rt.
alapítójának élete89

PETHŐ BORBÁLA

Georg Trakl – alkotáslélektani és befogadás-lélektani
vizsgálatok101

POLGÁR PETRA IBOLYA – DR. HABIL. DOMINGO ANTONIO LILÓN –

DR. BERKICS ERIKA

Nőnek lenni a XXI. században115

VARGA BÁLINT

„Az avarok nyilaitól Uram, ments meg minket”133

GYÓRFI GERGELY

AZ IZRAELITA TULAJDONBAN ÁLLÓ ORVOSI ÉS
ÜGYVÉDI PRAXISOK, VALAMINT GYÓGYSZERTÁRAK
ÁLLAMOSÍTÁSA KAPOSVÁRON A NÉMET
MEGSZÁLLÁST KÖVETŐEN

A TÖRTÉNELMI KONTEXTUSRÓL RÖVIDEN

A kaposvári zsidóság története jól dokumentált, számos monográfia jelent már meg a témában, és több kurrens kutatás is zajlik. A szakemberek a helyi zsidóság egyetemes történetének feltárása mellett a közösség életét jelentősebb mértékben érintő korszakokat is feldolgozták. A kutatók figyelmét természetesen a német megszállás és az azt követő hónapok eseményei sem kerültk el. Tanulmányom is erre az időintervallumra helyezi a hangsúlyt, de egy speciális és eddig rejtve maradt aspektusból járja körül a történeteket. Írásom a Kaposváron élő izraelita állampolgárok tulajdonában álló orvosi és ügyvédi praxisok, valamint gyógyszertárak német megszállást követő államosítását, a kisajátítás körülményeit és annak a város egészségügyi ellátására, valamint a helyi igazságszolgáltatásra gyakorolt hatását mutatja be a vonatkozó jogszabályok ismertetésével.

Magyarország az 1930-as évek során a szélsőjobboldali államhatalmakkal, a fasiszta Olaszországgal és a nemzetiszocialista Németországgal meglehetősen szoros viszonyt épített ki, majd az évtized végére – több tényező együttes hatásának eredményeként – a német államalakulat befolyása alá került. A diplomáciai kapcsolatok alakulásában fontos szerepet játszott a gazdasági világválság, valamint a Gömbös-éra külpolitikája, amely egyoldalú német és olasz orientációt eredményezett. A függés kialakulásának másik meghatározó tényezője a kelet-közép-európai térség iránt komoly érdeklődést mutató, és egyre agresszívabbá váló náci Németország befolyásának megnövekedése volt a régióban. A német állam térségbeli expanzív politikájának eklatáns jele és egyik, ha nem a legmeghatározóbb

eseménye Ausztria 1938 tavaszán bekövetkező megszállása volt. Az Anschlusst követően a revíziós álmokat dédelgető magyar kormányzatnak rá kellett döbbsennie arra, hogy az I. világháborút követően elvesztett területek visszaszerzésére csakis Németország támogatásával van lehetőség. A revíziós célok elérésének érdekében a magyar kormányzat a német állammal való szoros együttműködésre törekedett, amely a szélsőjobboldali politika megerősödését és a lapangó antiszemitizmus felszínre törését idézte elő.¹

A Németországgal szembeni elköteleződés egyértelmű jeleként Magyarországon 1938-tól ugrásszerűen megnövekedett a zsidóellenes rendelkezések száma. A súlyosan diszkriminatív intézkedések ellenére azonban a zsidó állampolgárok kedvezőbb körülmények között élhettek, mint a szomszédos országokban lakó társaik. Szlovákiában, Romániában és Horvátországban már a háború első éveiben véres pogromokra került sor, és 1942-ben megkezdődött az itt élő zsidó állampolgárok deportálása is. A németek által megszállt lengyel és szovjet területeken pedig már 1939-ben kezdetét vette az izraelita lakosok gettókba tömörítése és elhurcolása. Ezzel szemben Magyarországon a zsidóság többségének életét 1944 márciusáig nem fenyegette veszély. Az 1941-es kőrösmezei deportálásoktól és az 1942-es újvidéki atrocitásoktól eltekintve – amelyek hozzávetőlegesen 20 000 zsidó állampolgár életét követelték – nem került sor a hazai zsidósággal szembeni jelentősebb, a diaszpórát létében veszélyeztető fellépésre. Az ország teljes egészére kiterjedő, a központi hatalom által irányított, szisztematikus pogromok a német megszállásig vártak magukra, csakúgy, mint a gettók létrehozása és a deportálások előkészítése. Az 1944. március 19-én bekövetkező német megszállással azonban új időszámítás vette kezdetét. A megszálló alakulatok megérkezését követően már jóval erőszakosabb, a zsidó tulajdon államosítását, az izraelita közösség társadalomból való kirekesztését és fizikai megsemmisítését célzó rendeletek kerültek beiktatásra, majd végrehajtásra.²

1 GERGELY 1997. 205–208.

2 ROMSICS 2019. 345.

A szélsőjobboldali orientáció és a megszállás eredményeként megszülető zsidóellenes törvények és rendeletek nem ütköztek komolyabb ellenállásba a társadalom részéről, sőt az izraelita közösség tagjai is elfogadták az őket negatívan érintő döntéseket. A zsidóság visszafogott reakciója a magyar államba vetett bizalommal magyarázható. A zsidó kisebbség tagjai – bár komoly megaláztatásokkal kellett szembenézniük és gazdasági ellehetetlenítésükre is sor került – elképzelhetetlennek tartották, hogy a kormányzat kísérletet tegyen fizikai megsemmisítésükre. Az izraelita állampolgárok alapvetően – bízva abban, hogy túlélhetik a háborút – a magyar állammal való együttműködésre törekedtek, de szűk mozgásterüknél fogva egyébként sem kínálkozott volna lehetőségük széles körű ellenállás megszervezésére vagy éppen demonstrációk lebonyolítására. A társadalom magyar tagjai részéről tapasztalható passzivitás, illetve az államhatalmi szervekkel való kooperáció a zsidó vagyon megszerzésének lehetőségével és az erőteljes antiszemita propagandával magyarázható. A karhatalmi szervek messzemenőig számíthattak a civil lakosság többségének támogatására, a nem zsidó állampolgárok egy jelentős része ugyanis nemcsak szemet hunyt az izraelita kisebbséggel szembeni intézkedések felett, de igyekezett – elsősorban feljelentések útján – segíteni az illetékes hatóságok munkáját. A feljelentések mögött sok esetben személyes bosszú húzódott meg, de a lakosság tagjai rádöbbenek arra is, hogy az egykori zsidó tulajdon megszerzésével, komolyabb erőfeszítés nélkül tehetnek szert magasabb élet színvonalra és biztos egzisztenciára.³ *„Ettől kezdve szokták meg a magyar társadalom széles rétegei azt, hogy nemcsak munkával és vállalkozással lehet egzisztenciát alapítani, hanem úgy is, hogy valaki másnak a már kialakított egzisztenciáját kinézi magának, s aztán az illetőt feljegyli, nagyszülőit kikutatja, állásából kidobhatja, üzletét kiigényli, őt magát esetleg internáltatja, egzisztenciáját pedig birtokba veszi”* – összegezte az antiszemitizmus társadalmi és

3 KARSAI 2005. 140.

gazdasági hatásait Bibó István.⁴ A fenti megállapítás alól természetesen az izraelita tulajdonú orvosi és ügyvédi praxisok, valamint apotékák sem jelentettek kivételt, amelyek államosítása azon túl, hogy lehetőséget kínált az egykori zsidó tulajdonú vagyon megszerzésére, a konkurenciaharc csökkenését is eredményezte, így a korábbinál jobb érvényesülési és boldogulási lehetőséget kínált a szakmában tevékenykedő keresztény lakosok számára.

AZ ORVOSI PRAXISOK FELSZÁMOLÁSA

A kaposvári izraelita orvosok ellehetetlenítése az 1944. március 31-én megjelenő 1210/1944. M. E. sz. rendeletre támaszkodó alispáni utasítással kezdődött meg április első felében. A rendelet értelmében zsidónak tekintendő személyt a továbbiakban nem lehetett közalkalmazottként foglalkoztatni. Izraelita állampolgár ennek megfelelően többé már nem nyerhetett felvételt az állami szférába, míg az aktív munkaviszonnyal rendelkezőket el kellett bocsátani állásukból. A jogszabály természetesen a közszolgálatban álló orvosokra is kiterjedt, akiknek munkaviszonyát így szintén meg kellett szüntetni.⁵

Az alispán már említett rendeletének értelmében Somogy vármegyében is megtörtént az előírás végrehajtása, így sor került a zsidó orvosok közszférából való elbocsátására.⁶ A rendelet gyakorlati megvalósítása kaotikus állapotokat eredményezett, a kialakult orvoshiány miatt számos beteg ellátás nélkül maradt. A betegellátás területén jelentkező problémák gyors megoldást követeltek. Ennek megfelelően a vármegyei és a városi hatóságok utasítást adtak ki a Kaposváron élő izraelita orvosok számának felmérésére. Május hónap közepén az alispán a városi tisztifőorvostól a zsidó orvosok létszámának megadását kérte, míg a város ezzel párhuzamosan egy, a zsidó orvosi rendelőket rögzítő kimutatás elkészítésével bízta meg a helyi rendőri szerveket. A város

4 BIBÓ 2001. 50.

5 1210/1944. M. E. sz. rendelet 1. §.

6 MNL SML IV. 405. b. 4154/1944.

megbízásából elkészített jelentés szerint a Kaposváron tevékenykedő 57 orvosból 25 volt izraelita. A településen praktizáló orvosoknak tehát közel a fele, egész pontosan 44%-a volt zsidónak tekintendő. A számok tükrében egyáltalán nem meglepő, hogy a rendelet végrehajtásának eredményeként a város egészségügyi ellátórendszere az összeomlás szélére került. A felmérés rögzítette az aktuálisan munkaszolgálatot teljesítő orvosok számát is. Az állásukból korábban elbocsátott orvosok közül a kimutatás elkészítésekor öten végeztek munkaszolgálatot. A betegellátás zavartalan biztosításának érdekében a hatóságok további zsidó orvosok munkaszolgálatra történő behívásáról rendelkeztek. Az újra munkába álló orvosokat korábbi munkahelyükön alkalmazták.⁷

Itt érdemes néhány szót ejteni a munkaszolgálat törvényi háttéréről. Közérdekű munkaszolgálat teljesítésére az 1939-es honvédelmi törvény értelmében a tényleges katonai szolgálatra alkalmatlan férfiakat lehetett kötelezni. A jogszabály nem tett semmiféle különbséget a zsidó és a nem zsidó állampolgárok között, de a későbbiekben megjelenő 1942. évi XIV. törvény már lehetőséget teremtett a diszkriminációra. Az előírás értelmében a zsidó állampolgárok szolgálati kötelezettségüknek a honvédség kötelékében végzett kiegészítő szolgálat teljesítésével voltak kötelesek eleget tenni. Ez – bár a katonaság kötelékében végzendő feladat volt – nem pusztán hadászati teendők ellátására terjedt ki, hanem keretet biztosított más típusú, például orvosi tevékenység folytatására is.⁸

Stephaich Pál alispán május 24-én újabb, a közegészségügyi ellátás működését garantálni kívánó intézkedést foganatosított. A kiadott rendelet értelmében a zsidó orvosok lakóingatlanjait és rendelőit keresztény orvosok számára kellett átengedni, míg a gyógyászati célokat szolgáló ingóságokat – mint például a röntgen- és elektrokardiográfia-berendezést, a különféle orvosi műszereket és a gyógyszereket – össze kellett gyűjteni, majd legkésőbb június 3-ig

7 MNL SML V. 73. Az iktatószám nem olvasható.

8 1939. évi II. tc. 230. §; 1942. évi XIV. tc. 3–5. §.

beszolgáltatni a városi kórház igazgatójának, aki további intézkedésig köteles volt gondoskodni a műszerek szakszerű tarolásáról.⁹

A vármegyében kialakult kritikus állapotot jól szemlélteti a megyei tisztí főorvos június 28-án kelt, alispánnak címzett üzenete. A tisztí főorvost a néhány nappal korábban, június 23-án megjelenő 2250/1944. M. E. sz. rendelet készítette megszólalásra. Az említett rendelkezés értelmében zsidó orvos csak zsidó személyt gyógykezelhetett. Az elsősegélynyújtás esete és a honvédelmi munkakötelezettség címén végzett orvosi tevékenység azonban kivételt képezett. A jogszabály továbbá kimondta, hogy a rendelet hatálybalépését követően az orvosi kamarákba nem lehet zsidó orvost felvenni, valamint a kamarai névjegyzékbe korábban bejegyzett zsidó orvosok semmiféle tisztséget nem viselhetnek, illetve választójogot sem gyakorolhatnak a szervezetben.¹⁰

A tisztí főorvos levelében arra igyekezett rávilágítani, hogy amennyiben sor kerül a rendelet végrehajtására, a vármegye fül-orr-gégész szakorvos nélkül marad. Somogy vármegyében ugyanis ekkoriban mindösszesen egy ilyen szakorvos működött, a kaposvári Magyar Jenő, aki a törvények értelmében zsidónak volt tekintendő. A tisztífőorvos emellett aggodalmát fejezte ki az egykori tulajdonosok gettóba történő költöztetése miatt bezáró öt gyógyszertárat illetően is.¹¹

A GYÓGYSZERTÁRAK ÁLLAMOSÍTÁSA

A zsidósággal szembeni fellépés egészségügyi ellátásra gyakorolt hatásának vizsgálatakor nem szabad figyelmen kívül hagyni az apotékák helyzetét sem. Az izraelita tulajdonban álló gyógyszertárok helyzetét az április 14-én hatályba lépő 1370/1944. M. E. sz. rendelet szabályozta. A törvény kimondta, hogy zsidó személy nem lehet sem engedélyese, sem haszonélvezője személyjogú gyógyszertárnak, továbbá a reálgyógyszertári jogból is kizárta az

9 MNL SML IV. 405. b. 11118/1944.; 11119/1944.

10 2250/1944 M. E. sz. rendelet 1. §; 3. §.

11 MNL SML IV. 405. b. 10757/1944.

izraelita személyeket. A zsidó gyógyszerész ugyanakkor az új engedélyes, illetve a hatósági vezető kijelöléséig – a közellátás zavartalan biztosítása érdekében – köteles volt az apotékát tovább működtetni, a gyógyszertár berendezését és felszerelését a rendelet hatálybalépésekor fennálló állapotban megőrizni, az anyagkészletet pedig csak a rendes forgalom keretein belül értékesíthette.¹²

Itt érdemes megjegyezni, hogy az 1876-ban megszülető, Fodor József nevével fémjelzett közegészségügyi törvény értelmében ketős struktúra alakult ki: személy- és reáljogú gyógyszertárak működtek. Személyes jogosítvány elnyerésére pályázat útján volt lehetőség, de a pályázás joga csak az okleveles gyógyszerészeket illette meg. Az engedély névre és személyre szóló volt, amelyet nem lehetett értékesíteni, átruházni, illetve örökölhető sem volt. A reáljogú patika ettől eltérően szabadon elidegeníthető és bérbe adható volt. Tulajdonosa nem csak gyógyszerész lehetett, viszont kellő szakképzettség hiányában köteles volt okleveles gyógyszerészt alkalmazni.¹³

Az előírások értelmében a Belügyminisztérium 1944. május 5-ig köteles volt országos pályázatot kiírni az egykoron zsidó tulajdonban álló személyjogú gyógyszertárakra. A zsidók személyjogú gyógyszertári jogosítványa a pályázati eljárás eredményétől függetlenül legkésőbb 1944. június 30-án automatikusan visszavonásra került. A pályázatok elbírálásáig a törvényhatóság első tisztviselője a gyógyszertár vezetésével hatósági vezetőt kellett, hogy megbízzon. Az új engedélyes általi birtokbavételt illetően a következőképpen fogalmazott az 1370/1944. M. E. sz. rendelet: *„az új engedélyes köteles a gyógyszertár anyagkészletét a napi kereskedelmi árakon, berendezését és felszerelését pedig az Országos Közegészségügyi Tanács megfelelő szaktanácsa által a tényleges viszonyok figyelembevételével megállapított becsértéken átvenni.”* Az előírás a fizetés módjának és határidejének meghatározását a Belügyminisztérium hatáskörébe utalta. A Belügyminisztérium erre vonatkozó 550/1944. sz.

12 1370/1944. M. E. sz. rendelet 1. §; 7. §.

13 GECSEI 1986. 8.; 1876. évi XIV. tc. XVI. fejezet.

rendelete egyébként június 3-án jelent meg.¹⁴ A pályázati felhívás értelmében Kaposváron egy ilyen típusú patika, a Kígyó gyógyszer-tár működtetésére lehetett pályázatot benyújtani.¹⁵

A reáljogú gyógyszertárak esetében más eljárás érvényesült. A törvényi előírások értelmében a reáljogú patikák irányításával a Belügyminisztériumnak hatósági vezetőt kellett megbíznia. A hatósági vezető köteles volt a gyógyszertár zavartalan működéséhez szükséges intézkedéseket meghozni, míg bérezését a törvényhatóság első tisztviselője szabta meg az aktuális gyógyszertári illetmények figyelembevételével.¹⁶ A rendelkezés reáljogú gyógyszertárakra vonatkozó előírása négy kaposvári patikát érintett.

Források hiányában nem rendelkezünk biztos információval a kaposvári apotékák sorsának alakulásáról, ugyanakkor a tisztifőorvos fentebb már említett leveléből arra következtethetünk, hogy a korábban izraelita tulajdonban álló öt gyógyszertár esetében az átállítás nem volt zökkenőmentes, és a pályázatok elbírálására, valamint a hatósági vezetők kinevezésére csak meglehetősen későn került sor, ami a patikák átmeneti bezárását eredményezte, és veszélybe sodorta a lakosság gyógyszerkészítményekkel való ellátását. Pontosán nem meghatározható, hogy a gyógyszertárak milyen hosszú időn keresztül maradtak zárva, de a rendelkezésre álló dokumentumból egy többhetes időszakra következtethetünk. A tisztifőorvos június 28-án kelt levelének tanúsága szerint a gyógyszertárak bezárására az egykori tulajdonosok gettóba történő beköltözését követően került sor. Kaposváry Vettek György polgármester vonatkozó rendeletének értelmében a „*megkülönböztető jelzés viselésére köteles zsidó*” polgárok legkésőbb május 20-ig voltak kötelesek a gettó területétől kijelölt városrészbe beköltözni. A tisztifőorvos levelének megszületése és a polgármester által kijelölt határidő között közel hat hét telt el, így legalább másfél hónapos zárva tartási idővel kell számolnunk.¹⁷

14 1370/1944. M. E. sz. rendelet 3–4. §.

15 Új-Somogy. 1944. május. 4. 2.; 550/1944. B. M. sz. rendelet.

16 1370/1944. M. E. sz. rendelet 5. §.

17 MNL SML IV. 405. b. 10757/1944.; MNL SML V. 73. 9737/1944.

A ZSIDÓ ÜGYVÉDEK ELLEHETETLENÍTÉSE

Az izraelita jogi szakemberekkel való leszámolásra a közfoglalkoztattak elbocsátását is előíró 1210/1944. M. E. sz. rendelet biztosított törvényes keretet. A jogszabály értelmében zsidó állampolgár többé már nem nyerhetett felvételt a kamarába, míg a rendelkezés érvénybe lépését megelőzően bejegyzett zsidókat a kamara választmánya 1944. május 31-ig köteles volt törölni névjegyzékéből. Az előírást a helyettes ügyvédekre és ügyvédjelöltekre is alkalmazni kellett.¹⁸

A *Somogyi Újság* munkatársai már április elején információt kértek a rendelkezés végrehajtására vonatkozóan a Kaposvári Ügyvédi Kamara elnökétől, dr. Boross Istvántól. *„Még konkrét intézkedéseket nem tettünk a kaposvári ügyvédi kamaránál [sic!] a tagrevízióra vonatkozóan, mert erre igazságügyminiszteri rendelkezést várunk. A tagtörléseket május végéig kell végrehajtanunk, így még pontosan nem is tudjuk, hogy hány tagunk kerül a rosta alá”* – tájékoztatott az elnök. Boross beszámolója szerint a kamara illetékessége alá 120 ügyvéd tartozott. Az elnök úgy számolt, hogy a kamarának a vonatkozó rendelet értelmében 50-60 személyt kell törölnie május végéig nyilvántartásából. Az ügyvédjelöltek esetében még döbbenetesebb számot említett a jogi szakember. A 20 ügyvédjelölt közül Boross becslései szerint 18 személy volt zsidónak tekintendő, akiknek így kamarai tagságát a megadott határidőre szintén törölni kellett.¹⁹ Egy héttel később az elnököt megszólaltatta a témában a másik helyi napilap, az *Új-Somogy* is, amelynek a kamara vezetője a következő nyilatkozatot tette: *„Hogy nem azonnal hajtjuk végre a törvényt, annak oka az, hogy a közönség érdekeit tartjuk szem előtt, mert hiszen sok olyan nagy per van folyamatban, amelyeket a zsidó ügyvédeknek az irodájuk gondnokának a legnagyobb részletességgel kell átadniuk. Mindenesetre a zsidó ügyvédeket a törvény által megszabott határidőn belül a törvény rendelkezéseinek megfelelően kizárjuk a Kamarából.”*²⁰

18 1210/1944. M. E. sz. rendelet 5–6. §.

19 *Somogyi Újság*. 1944. április. 8. 5.

20 *Új-Somogy*. 1944. április. 15. 2.

Az ügyvédi kamara végül április 30-án megtartott ülésének alkalmával határozott a kizárandó tagok személyéről. A határozat a kézbesítéstől számított kéthetes fellebbezési határidő lejártát követően, a hónap második felében emelkedett jogerőre. A döntés értelmében Somogy vármegyében 54 ügyvéd, 5 helyettes ügyvéd és 7 ügyvédjelölt kamarai tagságát törölték. A jogi szakemberek többsége – körülbelül a fele – Kaposváron élt. A városban 27 ügyvéd, 2 helyettes ügyvéd és 3 ügyvédjelölt vettette el kamarai tagságát és kényszerült jogi pályafutásának befejezésére. Az elbocsátott ügyvédek irodáinak karbantartására a kamara gondnokokat jelölt ki. Az elnök becsléseinél tehát valamelyest kevesebb személy vettette el állását, de a döntés így is komoly érvágást jelentett a kaposvári zsidóság számára. Az elbocsátásoknak köszönhetően a városban működő praxisok száma jelentősen visszaesett, ami fennakadást eredményezhetett a helyi jogszolgáltatásban, míg az ügyvédjelöltek ellehetetlenítése utánpótlási problémákat vethetett fel.²¹

ÖSSZEGZÉS

Kaposváron az előírásoknak megfelelően április első felében megtörtént az izraelitának tekintendő orvosok elbocsátása a közszférából, majd június második felében újabb korlátozó intézkedéseket léptettek érvénybe a zsidó orvosokkal szemben. A rendeletek végrehajtása komoly károkat okozott a város egészségügyi ellátórendszerében. Az intézkedés hatására orvoshiány alakult ki, így számos beteg ellátás nélkül maradt. A zsidó tulajdonú gyógyszertárak államosítása április közepén kezdődött. Az előírás értelmében az apotékák bezárására nem kerülhetett volna sor, de a tisztifőorvos leveléből arra lehet következtetni, hogy a városban működő, zsidó tulajdonban álló gyógyszertárak mégis bezárásra kényszerültek, és több héten át nem üzemeltek, amely közellátási problémákat vethetett fel.

²¹ Somogyi Újság. 1944. május. 3. 2.; 1944. május. 24. 3.

A jogi szakemberek ellehetetlenítésére az orvosokkal szembeni fellépéssel párhuzamosan, áprilisban került sor. A Kaposvári Ügyvédi Kamara meglehetősen későn, április végén határozta meg a kizárandó tagok körét, amelyből arra lehet következtetni – és ezt egyébként a kamara elnökének nyilatkozatai is megerősítik –, hogy a helyi zsidó ügyvédek jelentős számú jogügyletben voltak érdekeltek. A tagok kizárását ennek megfelelően kellő körültekintéssel és az izraelita ügyvédektől a folyamatban lévő ügyeket megöröklő keresztény jogi szakemberek megfelelő felkészítése mellett lehetett megtenni. Források hiányában nem megállapítható, hogy pontosan milyen hatással bírt a város jogszolgáltatására az izraelita ügyvédi irodák felszámolása, de nagy valószínűséggel állítható, hogy – a kamara minden igyekezetének ellenére – az átállás nem volt zökkenőmentes. Az ügyvédjelöltek ellehetetlenítése pedig az utánpótlás területén okozhatott nehézséget.

Jól látható, hogy Kaposváron a zsidó orvosi és ügyvédi praxisok, valamint gyógyszertárak államosítása nem bizonyult problémamentesnek. Az egészségügyi ellátás területén a zsidó orvosok ellehetetlenítésével komoly nehézségek adódtak, míg az ügyvédi praxisok felszámolása a jogszolgáltatás területén eredményezhetett felfordulást. Az apotékák bezárása pedig a helyi lakosság gyógykészítményekkel való ellátását veszélyeztethette. Kétségtelen tény, hogy az államhatalom a fentebb említett foglalkozási ágakban dolgozókkal szembeni fellépése átmeneti zűrzavart idézett elő. Ez a megállapítás egyébként valamennyi zsidóellenes jogszabály esetében megállja a helyét, hiszen széles tömeget érintő, gyors ütemben végrehajtott intézkedésekről beszélünk, amelyek óhatatlanul zavart keltettek, átmeneti nehézséget okoztak. Ugyanakkor le kell szögezni, hogy a – főként rövid távon jelentkező – közellátási problémákat eredményező antiszemita rendelkezések nem meggondolatlanul, pusztán ideológiai megfontolásból kerültek kidolgozásra, hanem éppen ellenkezőleg, a gazdasági érdekeket messzemenőig szem előtt tartva, a hideg racionalitás jegyében születtek meg. A zsidóság jog- és tulajdonfosztásának

eredményeként a magyar állam a háborús erőfeszítésekből adódó veszteségeit kompenzálhatta, míg állampolgárai az egykoron zsidó tulajdonban álló ingatlanok és ingóságok megszerzésével realizálhattak komoly profitot. A gazdasági életben elkönnyvelhető nyereségnek azonban komoly ára volt, társadalmi és kulturális területen, valamint morális szempontból helyrehozhatatlan károkat eredményezett. Az antiszemita politika a zsidó diaszpóra közel teljes pusztulásával járt együtt, míg az ország és lakosai bűnrésszé váltak a világtörténelem során elkövetett legnagyobb méretű genocídiumban, ezzel pedig becsületükön örök, letörölhetetlen szégyenfolt keletkezett.²²

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára. V. 73. Kaposvár Rendezett Tanácsú Város polgármesterének iratai.

Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára. IV. 405. b. Somogy vármegye alispánjának iratai. Közigazgatási iratok.

TÖRVÉNYEK ÉS RENDELETEK

Budapesti Közlöny. 78. évfolyam

SAJTÓFORRÁS

Somogyi Újság. XXVI. évfolyam.

Új-Somogy. XXVI. évfolyam.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BIBÓ 2001 = BIBÓ István: Zsidókérdés Magyarországon 1944 után. Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 2001.

GECSEI 1986 = GECSEI Lajos: Gyógyszertárak-Gyógyszerészek 1850–1875. Békés Megyei Tanács Gyógyszertári Központ, Tevan Andor Nyomdaipari Szakközép- és Szakmunkásképző Iskola, Békéscsaba, 1986.

GERGELY 1997 = GERGELY Jenő: Útban a háború felé. In.: Pölöskei Ferenc – Gergely Jenő – Izsák Lajos (szerk.): 20. századi magyar történelem. Korróna Kiadó, Budapest, 1997. 203–228.

22 UNGVÁRY 2002. 320.

KARSAI 2019 = KARSAI László: A magyarországi zsidótörvények és rendeletek, 1920–1944. In.: Molnár Judit (szerk.): A holokauszt Magyarországon európai perspektívában. Balassi Kiadó, Budapest, 2005. 140–163.

ROMSICS 2019 = ROMSICS Ignác: A Horthy-korszak. Helikon, Budapest, 2019.

UNGVÁRY 2002 = UNGVÁRY Krisztián: Nagy jelentőségű szociális akció. Adalékok a zsidó vagyon begyűjtéséhez és elosztásához Magyarországon 1944-ben. In.: Rainer M. János – Ständeisky Éva (szerk.): Évkönyv X. Magyarország a jelenkorban. 1956-os Intézet, Budapest, 2002. 287–321.

ELEKTRONIKUS FORRÁS

1876. évi XIV. tc. (1876. 04. 08.) <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=87600014.TV&targetdate=&printTitle=1876.+%C3%A9vi+XIV.+t%C3%B6rv%C3%A9nyek&referer=1000ev> (Letöltés dátuma: 2021. 07. 05.)

1939. évi II. tc. (1939. 03. 11.) <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=93900002.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D42> (Letöltés dátuma: 2021. 07. 05.)

1942. évi XIV. tc. (1942. 07. 31.) <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=94200014.TV&txreferer=99000026.TV> (Letöltés dátuma: 2021. 07. 05.)

KISS BENCE ISTVÁN

LOKÁLIS PERSPEKTÍVÁK A VARSÁDI NÉMET NEMZETISÉGI NÉPI ÉPÍTÉSZETBEN

A PARASZTHÁZ ÉPÍTÉSZETI FEJLŐDÉSE ÉS SAJÁTOS JEGYEI

BEVEZETÉS

Bél Mátyás a *Notitia Hungariae novae historico geographica* című munkájában szemléletesen írja le a XIX. század második felében és a XX. század első felében Magyarországon még zárt települési tömböket alkotó német nemzetiségi népcsoport lakás- és térhasználatában megmutatkozó rendszeretét és igényességét:

„Gondosabban építik házukat a németek. A sövényből készült fal nem kedvük szerint való; a borona(gerenda)-, kő- és téglaházakat részesítik előnyben. És akár fából, akár kőből építkeznek, gondjuk van rá, hogy lakásuk ne csak hasznavehető, hanem igen kellemes is legyen... A homlokzaton két, legfölbjebb három ablakot hagynak, oldalt ugyanannyit, ha hosszában elfér, ólomkarikás üveggel látják el a dísz s a világosság kedvéért... annyira törődnek a csinossággal, hogy azt hihetné az ember: városi házban van.”¹

Tanulmányom fő témája az 1700-as évek elején a Tolna megyei Varsádra betelepülő német telepések lakóházépítési szokásainak vizsgálata, melyet a helyi parasztházak fejlődési periódusain keresztül, sajátos jegyeiket figyelembe véve mutatok be. Az általam vizsgált időszak az 1718–1720-as betelepítésekől a második világháború végéig terjed, amikor is az addig egységes, teljes egészében evangélikus, német lakosságú falu társadalma az elűzetések során felbomlott.

¹ BÉL 1984, 151.

A helyben végzett terepbejárásaim és megfigyeléseim során fényképes, leíró jellegű, írásos feljegyzéseket készítve és a még két világháború között született idős adatközlők, vagy azok leszármazottainak elbeszélései képezik munkám alapját.

ELHELYEZKEDÉS, DOMBORZAT ÉS TELEPÜLÉSFORMA

Varsád község Tolna megye földrajzi középpontjában található a Dombóvár–Simontornya–Szekszárd háromszögben. Elhelyezkedését tekintve a falu a Tolnai-hegyháton, a Donát-patak völgyében terül el. Településformailag egy völgyben elterülő útifaluról beszélhetünk. A földrajzi adottságok és a soros útifalvak jellegzetességéből adódóan a település a völgyben, a dombok lábainál, a mocsaras, vizenyős völgy aljától beljebb épült fel, völgyfenéki településként. Mint a Sváb Törökország más falvaiban, így Varsádon is az 1700-as évekbeli betelepítés időszakában történt a ma is látható telkek tervszerű kimérése, melyek a mai napig meghatározzák a falu szerkezetét.²

A betelepítések során kiépülő és újra benépesedő falu esetében szoros összefüggés mutatkozik a domborzati viszonyokkal, mely alapvetően határozta meg egy település nagyságát és annak lakosságát is, mert a helyiek önfenntartó családi parasztgazdaságaikban termelték meg saját maguk számára a létfenntartásukhoz szükséges javakat. A királyi Magyarország egyéb németek által lakott területeivel összehasonlítva egykoron Varsád az ezren felüli lakosságszámmal rendelkező német települések sorába tartozott. A falu egységének megbomlása előtti, 1941-es népszámlálási adatok is ezt bizonyítják. A népszámlálás eredménye alapján Varsád 1102 fős lakossággal rendelkezett.³ Varsád esetében megállapítható, hogy a település formailag szorosan igazodik

² WEIDLEIN 1992, 206.

³ NÉPSZÁMLÁLÁS 1941, 2.

a helyi domborzat viszonyaihoz. Az utak, utcák, majd az azokra merőlegesen kimért telkek és a felépülő házak követik a völgyek és mellékvölgyek vonulatait.

TELKEK ÉS TÁJOLÁS

A német betelepítések során létrejövő szabályozottság a mai napig szinte teljes egészében megfigyelhető a falu szerkezetét tekintve, a telekfelosztásokban napjainkig alig történt változás. A porták és házhelyek túlnyomó többségét mind keskeny és hosszan elnyúló formában mérték ki.

A felépített lakóházak és a gazdasági épületek mindig a telek szélén, hosszan elnyúló, az esetek legnagyobb többségében soros elrendezésű formában épültek fel, mintegy választóvonalként a telkek szélén. A lakóházak oromfalukkal mindig az utcafrontra néztek.

A völgyet, melyben Varsád fekszik, egy északnyugat és délkelet irányú tengely határozza meg, ebből kifolyólag a házak hátsó főfala észak felé néz, így a házak udvar felőli oldalán található gangok délkelet felé tájoltak és a lehető legtöbb napsütést kapják. Ez azért különösen fontos, mert a házakon a legtöbb ablak- és ajtónyílás majdnem mind a gang felőli oldalon található, így azok az időjárás viszontagságaitól védettek és a legtöbb napsütés érheti őket.

A házak tájolását illetően, a nagy többségtől eltérően, kivételt az egykori nyolcadtelkes és zsellér családok házai jelentenek, a kisebb, domboldalra felkúszó mellékutcákban, mint pl. a *'Gän-seschwanzban'* (ma Ady Endre utca 243–253) álló házak. „*A módosabbak rendszeren a főutcában laknak, a mellékutcákban inkább a zsellérek, napszámosok házai állnak.*”⁴ – írja Nietsch Mátyás 1913-as, dunántúli németségről szóló művében, ami alátámasztja azt a fajta vagyoni alapú telekeloszlást, ami Varsádon is megfigyelhető.

⁴ NITSCH 1913, 38.

AZ ELSŐ TELEPESEK HÁZAI

A Varsádra érkező első német telepesek házaikat a lehető legegyszerűbb módon építették fel, mert amilyen gyorsan csak lehetett, tető kellett a fejük fölé. Alapanyagként a helyben is fellelhető fát, szalmát, földet, agyagot és vályogot használták. Az első telepesek által épített házak (*Kolonistenhäuser*) falait földből, döngöléssel készítették el. Tetőszerkezetük egyszerű konstrukciójú, legtöbbször nyeregtetőszerű volt, melyet szalmával fedtek. Ezen házak ajtó- és ablaknyílásai a későbbi házak nyílásainál sokkal kisebbek voltak.⁵

Röviddel az első betelepítési hullámot követően Bél Mátyás a következőként számol be a dél-dunántúli németek építési szokásairól: „(...) sárból téglát készítve, amelyeket a napon megkeményítenek és némelyek ki is égetnek”⁶, építették fel a *Schwäbische Türkei* Tolna megyei területén élő németek házaikat.

Az első telepesházak alaprajzát és elrendezését megvizsgálva arra a megállapításra juthatunk, hogy az udvar felőli oldalon, a gang felől, az utcafronttól számított első három helyiség közül csak a téli konyhának volt bejárati ajtaja kívülről, és ebből a helyiségből nyílt előre és hátrafelé is egy-egy szoba. A terepen végzett megfigyelések és kutatások alapján a varsádi német nemzetiségi parasztházak beosztása az első telepesházak elosztására és elrendezésére nyúlik vissza a betelepítés első időszakából⁷, melyre 1718 és 1722 között került sor.⁸

A házak elrendezésében és alaprajzában használatos forma és beosztás az idők során megőrizve és szinte változatlanul még az 1945 után megkezdődő kitelepítésekig felépülő új házak esetében is mind megfigyelhető. A telepesházak maghelyiségeit képező helyiségek az idők során a családok igényeinek, anyagi viszonyainak

⁵ WEIßENBERGER 1995, 35–36.

⁶ BÉL 1979, 340.

⁷ EMMERT 1997, 49

⁸ SCHMIDT 1932, 234-235

és a telkek adottságainak, valamint méreteinek megfelelően ki-
egészültek további helyiségekkel és épületrészekkel.

A két világháború közötti időszakban is még több olyan ház volt Varsádon, melyek külsőre és méretben is az első telepesházakhoz voltak hasonlóak. Ezen házak csak egy nagyon keskeny ganggal, kicsi ablakokkal és teli, fa zsalugátertáblákkal rendelkeztek. Tetőkonstrukciójukban kivétel nélkül nyeregtetős házak voltak, és az oromzat felől nézve kevés hasonlóságot mutattak a későbbi, az oromfal felől kontyolt kiképzésű tetőszerkezettel rendelkező házakkal, melyek azonban a telepesházakat követő háztípusok két újabb generációjánál már egyértelmű karakterisztikai jeggyé váltak nemcsak Varsádon, hanem a Tolnai-hegyhát környező német nemzetiségi falvaiban is.

A kimért telkek beépítése a házak típusát tekintve nagyjából kilencven százalékban hosszúházakkal (*Langhaus*) vagy a hosszúházhoz (soros elrendezésű ház) a hátsó végében keresztben hozzáépített gazdasági épületekkel történt, melyek az elülső udvarokat választották el a hátsó udvartól, vagy szérútól, melyet Varsádon *Hofstelle*-nek hívtak. Ez a ház hátsó végében, keresztben álló épületrész az istállót, a pajtát és a kocsiszínt foglalta magába. De voltak olyan porták, ahol nyári konyha is helyet kapott benne. Ezen házak esetében tehát a gazdasági épületek egy része nem a lakóházzal egy sorban volt megtalálható, hanem az utcával párhuzamosan, merőlegesen a lakóházra felépült épületrészben.⁹

A Bácska német nemzetiségi településeire oly jellemző nagy, utcafrontra épült, kapualjas házak nem épültek Varsádon. Ennek oka a falu lakosságának földrajzi, gazdasági és vagyoni helyzetében keresendő. Az utcafrontos (*Gassenfronthaus*) házak típusát képviselő házakkal csak egyszerűbb kivitelben találkozhatunk. Ezek jellemzően két vagy három szobával és négy-hat ablakkal néznek az utcára, melyek azonban hátrafelé, a telk végének irányába hosszúház (*Langhaus*) formájában folytatódnak.

⁹ WEIßENBERGER 1995, 38.

A NÉMET NEMZETISÉGI PARASZTHÁZAK FEJLŐDÉSI PERIÓDUSAI

A varsádi német nemzetiségi parasztházak fejlődésében végbe ment változásokat tekintve Emmert Josef hármass beosztását vettem alapul, és ahol kellett, a helyi épületekhez és viszonyokhoz igazodva egészítettem ki az egyes periódusokat.¹⁰ Ezen beosztás alapján jól elkülöníthetővé válnak a még ma is látható varsádi parasztházak, külső jegyeik és koruk, valamint elhelyezkedésük és tájolásuk alapján. A helyi viszonyoknak megfelelően adaptált periódus a második periódus, mert a házak vizsgálata során megállapítható, hogy már ekkor, tehát 1800–1918 között is épültek oszlopos ganggal parasztházak (*Pfeilerhaus*).

A három, periódus szerint elkülönülő csoport:

1. A betelepítést követő időszak 1718–1722-től kezdődően az 1800-as évekig. Ezt az időszakot az első telepések házai jellemzik.
2. Az 1800 és 1918 közötti időszak, melyre az első telepesházak (*Kolonistenhaus*) bővítése, a kisebb, keskeny ganggal rendelkező házak, illetve az oszlopos ganggal rendelkező házak építése volt jellemző.
3. Az építési periódust és a házak fejlettségi szintjét tekintve az utolsó periódus az 1918–1945 közötti időszak, melyben már csak oszlopos ganggal rendelkező házak (*Pfeilerhaus*) és utcafrontos házak (*Querhaus*, *Gassenfronthaus*) épültek.

AZ ÉPÍTKEZÉS FOLYAMATA

Az építkezést általában hátulról előre haladva, az utcafront felé végezték. Így először a ház gazdasági épületei készültek el, mint az istálló, a pajta és a kocsiszín. Ezen épületrészek anyaga az első és második periódusban épült házak esetében túlnyomóan még vert falazatú volt, azonban a család anyagi gyarapodása folytán, aki csak tehetett, elbontotta és a kornak megfelelően téglából építette

¹⁰ EMMERT 1997, 47–74.

újra a gyakran alapterületükben megnövelt istállókat. A gazdasági épületekbe befektetett idő és pénz mindig kifizetődő volt, hiszen a német nemzetiségi, paraszti kultúra képezte társadalmában a jószág volt a legnagyobb haszonszerzési lehetőség. Az így befolyt pénzből az egyre vagyonosabb családok az 1880-as évektől kezdve a még sokszor az első vagy második periódusban épült lakóházaikat kibővítették vagy teljesen újjáépítették, ami aztán vagyoni helyzetüket és a kor helyi és világi divatját is jobban tükrözte. Az istálló és gazdasági épületek az 1945-ös évtől kezdődő kitelepítésekig töretlenül a legfontosabb és legértékesebb részét képezték a varsádi német parasztportáknak. Ezen épületrészek munkahelyként szolgáltak az egyes családok számára, és a család élelmészésének és fennmaradásának fontos és elengedhetetlen részét képezték.¹¹

A tanulmány folytatásában a második és a harmadik periódusban épült házak elemzése olvasható, melyek a ma is álló házak állományának nagy részét képezik. A második építési periódusból származó, oszlopos ganggal rendelkező ház felépítése és elrendezése konkrét példán keresztül kerül bemutatásra.

EGY MÁSODIK GENERÁCIÓS PARASZTHÁZ

Egy, a klasszikus oszlopos ganggal rendelkező, a második építési periódusban elkészült ház a még ma is álló, egykori Kern-Müller-ház a Kossuth utca 22-es szám alatt (*korábban Onergass*). Az 1945-ös elűzések megkezdéséig a ház Johann Müller és felesége, Elisabeth Müller (született Kern) tulajdonában volt. A háznak a gazdasági részekkel együtt összesen tizenhárom helyisége van, hossza pedig a negyvenöt métert is eléri. A ház a telek enyhe lejtéséhez igazodva épült fel, ebből adódik az első lakórész és a hátsó, gazdasági részek talajszintjének mintegy körülbelül 50

¹¹ SCHMIDT 1992, 235–236.

centiméteres szintkülönbsége, melynek áthidalása érdekében a szinteltolás határainál az alsó és a felső gangrészt három lépcsőfok köti össze. Ez a szinteltolódás az épület tetőszerkezetében is jól megfigyelhető. A ház helyiségei előlről/lentről felfelé/hátrafelé a következők: első szoba vagy más néven tisztaszoba; téli konyha vagy lakókonyha; hátsó szoba vagy lakószoba; még egy téli konyha vagy lakókonyha; a gangról nyíló ajtóval rendelkező kamra, ahol a padlásfeljáró is található, és a helyiség hátsó felében, a jó szellőzés érdekében sűrű lécezéssel leválasztva az éléskamra található. A következő helyiség ugyancsak külön bejárattal a gangról nyíló helyiség, a nyári konyha, ahol egy falazott és meszelt tűzhely, beépített kemence és a füstölőkamra található. Utóbbi a hátsó szomszéd felé kicsi, egyszárnyú ablakkal rendelkezik. A sorban következő helyiségek a pajta, a kocsiszín, az istálló, és az épület legvégében pedig a szénapadlás feljárója található, mely mellett egy emeletes ól helyezkedik el. Ebben az ólban felül szárnyast, alul pedig birkát tartottak.¹²

A ház déli oldalán teljes hosszában a házhoz szervesen kapcsolódó gang húzódik, mely a feljebb már említett szintkülönbséghez szintén igazodik. Ebből kifolyólag beszélhetünk egy alsó és felső gangról. Az alsó gang az épület lakórészeinél, míg a felső gang a kamra, nyárikonyha és a gazdasági épületek előtt húzódik. A gang szélessége 120 cm. Stabilitását és dekorativitását faragott, esztergált és fehérre festett faoszlopok biztosítják, melyek keményfa oszloptalpon állnak. Ezekből összesen hat darab található az alsó gangon. A felső gangon öt darab sima, kezeletlen felületű, négyzet alapú faoszlop található. Mind az alsó, mind a felső gang esetében a két végükön falazott, vakolatdíszített fél-oszlopok találhatók, melyek keretezik és lezárják az egyes gangrészeket. Az alsó gang esetében ezek a falazott fél-oszlopok felső

¹² Adatközlő: Kiss József, akinek anyai nagyszülei éltek a házban 1945-öt követően. Napjainkban pedig nagynénje lakja fiával a házat.

részükben boltívbe áthajlóan zárják le felül a teret. Az így kialakuló nyílást az utcafront felől színes üveggel és faragott díszítéssel ellátott gangajtó, vagy lélekajtó¹³ díszíti.

A gang padlója a felső gang esetében égetett agyagtéglából készült, és lapjára fordítva, halszálkamintában került lerakásra. Az istállóajtó előtt azonban élére állítva, szintén halszálkamintában rakták le a téglát. Ennek oka, hogy így a nagy testű állatok, mint a lovak, tehenek, marhák súlya alatt kevésbé süllyedt meg a mindennapos használat során a burkolat. Az alsó gangon négyzet alakú égetett agyaglapokkal burkolták a gang alját. A gang szélét egyfajta peremként élére állított téglák zárják le.

A ház lakórészén a nyílászárókat górcső alá véve nyolc darab klasszikus paraszti ablakot találunk, melyek közül hét ablakon kívülről mozgatható elemekkel kiképzett négyes osztású zsalugáter van. Elölről a második lakókonyhán egy szimpla ablak található, zsalugáter nélkül. A ház lakórészén két darab, kívülről kétszárnyú, üveg nélküli ajtó nyílik. Belülről ezek az ajtók egyszárnyúak, és nyitható, üvegezett ablakszárnyakkal ellátottak. A gangon hátrébb haladva egy masszív, üvegezés nélküli, egyszárnyas kamraajtó, majd pedig egy harmonikaszerűen kihajtható, külső nyárikonyha-ajtó következik, melynek belső szárnya egy egyszárnyú, üveges ablakszárnyal rendelkező ajtó. A nyári konyhák ezen típusú, kicsi, szárnyas ablakrésszel ellátott ajtóira szolgáltak, hogy a

¹³ Az utcafrontra merőleges tornácós parasztházak homlokzatán a két ablak és egy vagy két padlásablak mellett egy „bejárati” ajtó is volt, gyakran 80-150 cm-es magasságban. Több helyen azonban lépcső nincs az ajtók előtt. Így azokon se bemenni, se kijönni nem lehet. A régi időkben a falvakban nem volt ravatalozó, és a halottakat a saját házukban, az utca felőli tisztaszobában ravatalozták fel és búcsúztatták el, majd a temetés napján, amikor a halottas kocsi megérkezett, ezen az ajtón adták ki a koporsót mintegy jelölül annak, hogy az adott személy utoljára és végleg elhagyja házat. Ezen információk tudományos alátámasztására azonban szakirodalmi vagy egyéb forrásokat nem sikerült még találnom. Ezeknek az ajtóknak további funkciója esztétikai volt. Egyrészt a család anyagi helyzetét volt hivatott reprezentálni a falu közössége számára, másrészt pedig díszítési célt szolgált az utcafronti homlokzaton.

hűvösebb évszakokban, ha füst volt a konyhában, elég volt az ajtón csak az ablakrészt kinyitni, nem kellett az egész ajtót, és ezáltal ki lehetett szellőztetni.

Az épület hátsó felén már csak egy istállóajtó található, illetve két istállóablak. A kocsiszínnak, illetve ennek a háznak az esetében a mellőle nyíló pajtának nincsen kétszárnyú fakapuja, szabad bejárással rendelkeznek. A gangot a ház ezen részén alacsonyabb padlószinttel építették, hogy a szekér mozgását ne akadályozza.

A feljebb bemutatott egykori Kern-Müller-ház az egyik legszemléletesebb példája a még ma is álló, a második periódusban épült oszlopos ganggal rendelkező házaknak. Kifejezetten fontosnak tartom megemlíteni, hogy a házban megépítése óta jelentős mértékű átalakítást nem végeztek. Csupán annyi változás történt, hogy a két utcafront felőli ablakot belülről elfalazták, és a lakoszobában egy sarok leválasztásával fürdőszobát alakítottak ki. Ezt leszámítva nem történt változás az épületen, így a Kern-Müller-ház a legeredetibb állapotban fennmaradt varsádi német parasztházak egyike.

II. 4. A HARMADIK GENERÁCIÓS PARASZTHÁZAK

A harmadik periódusban épült házak már kétségtelenül tanúskodnak tulajdonosuk jó anyagi helyzetéről. Mindemellett már a kor világi – a falun és nemzetiségen kívüli – építészeti elemeinek beszivárgása is megfigyelhető ezeken az épületeken. Gyakran kiugróan magas lábazatra épültek fel, széles homlokzattal kialakítva, mely egyértelműen a városi építkezésmintákat követő stíluselem. Ezek a házak a korábbi építési periódusokban épült házaktól eltérően már rendelkeznek szilárd alappal, mely legtöbb esetben téglából készült. Több esetben az utcai homlokzat felől a téglalap elé egy sor terméskő került, mely egy még dekoratívabb összkép kialakítását szolgálta. A házak össz- és belmagassága, valamint alapterülete is megnőtt a korábbiakhoz képest. Nyílászárók

tekintetében is jelentős változás történt, ugyanis a korábbi 1/3-2/3 felosztású klasszikus paraszti ablakot felváltották a nagyobb, már polgári stílusú ablakok, melyek sokszor zsalugáterek helyett már faredőnnyel készültek el. Ezen újabb típusú ablakok zár- és markolat kialakításai a korábbi öntöttvastól eltérően már gyakran rézből vagy egyéb más fémekből készültek. Az Ady Endre utca 187-es szám alatt álló ház esetében az oromzaton egy a harmadik periódusú korai háromosztatú ablak figyelhető meg. Ilyen háromosztatú, nagy ablakok találhatóak a mai önkormányzat épületén (Ady Endre utca 4.) is, mely eredetileg a Lackner Aladár-féle bolt volt. Az oromfalban a vakolatban szecessziós jegyeket viselő növénymotívumok díszítik a vakolatfaragásokat. Ezek a harmadik periódusban épült házak a korábbi egyszárnyas gangajtóktól eltérően már szélességükből adódóan kétszárnyasok, gazdagon díszítettek, felső részükön színes üvegezéssel ellátottak. Ennek oka, hogy a harmadik periódusban épült házak gangja az összes korábbi periódus gangjai közül a legmagasabb és legszélesebb. Az oromfalnál maradvány további változás figyelhető meg a tűzfal felső részén. A korábbi két négyzet alakú zsalugáteres padlásablakot egy felül íves, színes vagy marással díszített üvegezésű, kétszárnyas padlásablakkal váltották ki, mely méretében nagyobb volt a korábbi ablaknyílásoknál.

IV. GANGTÍPUSOK

A gangtípusok is méretüket tekintve fejlődtek, változtak, aminek folyamata több házat megfigyelve válik igazán jól láthatóvá. A XIX. századig, a második periódusban épülő házak megjelenéséig a házak nem ganggal, hanem az udvar felőli oldalon szélesebb eresszel és valamelyest magasított járófelülettel épültek.¹⁴ A gang vagy nyitott folyosó minden esetben a házak belső, udvar felőli oldalán található. Ez a nyitott folyosó egy átmeneti teret képezett az udvar

¹⁴ JÉKELY 2006, 298.

és a ház belső helyiségei között. A minden esetben fedett kialakítású gang biztosította, hogy a lakók száraz lábbal érhék el az arról nyíló helyiségeket esős vagy havas időben is.

A faoszlopokkal alátámasztott „tornác a XIX. század második felében jelent meg a hazai németiség körében. A magyarországi németek építkezésében a tornác megjelenésével bukkant föl az addigra kikopott német jellegzetességek helyére egy hazánkban kifejlődött megkülönböztető jegy. Mely a dél-dunántúli németek építkezésének (...) sajátos, egyedi vonása lett az esztergált faoszlopok miatt.”¹⁵

A különböző méretű és szélességű oszlopos és oszlop nélküli tornácok besorolását a terepbejárások után a Josef Emmert-féle csoportosítást követve végeztem el, melynek oka, hogy azok jól illeszkednek ebbe a hármas felosztásba.

A tornácokat tehát típusuk szerint három fő és a harmadik csoport esetében két alcsoportra oszthatjuk. Az első csoportba az első generációs (telepes)házak sorolhatók. Ezen gangtípus képviselőinek jellemzői, hogy nincs még gangjuk, csak egy valamelyest megemelt járófelületük, és felül pedig kinyúló ereszt találhatók.¹⁶

A második csoportba tartoznak a XIX. század végén épített parasztházak gangjai, melyek jellemzően keskenyek (50-70 cm) és oszlop nélküli kialakításúak. Ezek optikailag már sokkal impozánsabb látványt nyújtanak a még jobban megemelt járófelületükkel. Magasságuk 30-100 cm közötti is lehetett, az aktuális telek terepviszonyaitól függően. Gyakran találkozhatunk a házak elején magasra épített alappal. Ennek oka, hogy az udvarnak a földmunkák ellenére is volt a domborzati viszonyokból adódóan egy adott lejtési szöge, mely megmaradt. Annak érdekében, hogy egy épülő ház esetében a ház hátsó traktusa ne a földben legyen, meg kellett emelni annyira a ház elejét, hogy a ház hátsó része a föld szintjével egyenlő lehessen.¹⁷

¹⁵ JÉKELY 2006, 298.

¹⁶ EMMERT 1997, 55–56.

¹⁷ EMMERT 1997, 55–56.

A tornácok harmadik csoportját a legszélesebb ganggal (100-160 cm) rendelkező, második és harmadik generációs házak alkotják. A német nyelvű szakirodalmakban gyakran *Pfeilerhaus*-nak nevezik az ilyen típusú házakat. Ezek esetében a tornácot oszlopok tartják, melyeket faragással vagy esztergálással tettek díszessé. Egy másik típusa a *Laubengang*, amely falazott oszlopokkal és félig falfazott ganggal rendelkezik.

A harmadik tornáctípus esetében tehát anyaguk alapján különíthetünk el két csoportot. Az első csoportba tartoznak a faragott és esztergált faoszlopok változatos formai kialakításokkal. Ezeknek az oszlopoknak az élettartamuk növelése érdekében mindig volt egy keményfából vagy cementből készült talpazatuk, amik tulajdonképpen oszloplábként szolgáltak. Ezek az alátétek is gazdag formavilággal rendelkeznek. Gyakran az oszlopokkal vagy nyílászárókkal egyező vagy harmonizáló színűre festették le őket.

A gang alját négy- vagy hatszögletű égetett agyagtéglákkal burkolták. Az 1900-as évektől kezdve a módosabb családok tornácain megfigyelhető a díszes és színes cementlapok megjelenése és használata.

A harmadik generációs házak esetében már találkozhatunk öntöttvas gangoszlopokkal is, melyek azonban csak kevés háznál voltak megtalálhatók Varsádon.

A második csoportba tartoznak a szilárd falazóanyagból (tégla, vályogtégla) épített, fehérre meszelt, fejrészüknél vakolatfaragásokkal ellátott, fehérre meszelt kör vagy négyzet alapú oszlopok, melyek Varsádon mindig egy a gang szélén mellvédként végigfutó félfalon nyugszanak. Ez a félfal az időjárás viszontagságaitól védte a gang járófelületét, nem hagyta, hogy beverjen az eső vagy a hó.

ÖSSZEGZÉS

A fellelhető épített örökség alapján megállapítható, hogy kiemelkedő, csak és kizárólag Varsádra jellemző német nemzetiségi építészeti elemek ugyan nincsenek, de a régióra és a szakirodalmakra

jellemző alapvető forma- és stílusjegyek mind megtalálhatóak. Mindezek mellett a hazai német nemzetiségi népcsoport építészeti elemeinek egy igen jellegzetes lokális változatával találkozhatunk Varsádon. Az egyes térhasználati formák, kialakítások, megoldások és az anyaghasználat helyi adaptációi azok, amelyek a csak és kizárólag Varsádra jellemző földrajzi adottságokból adódóan határozták meg egykor az egyes épületeket és a faluképet.

A példaként bemutatásra került épületek kiválasztása során arra törekedtem, hogy az adott, eddigi tudományos eredményekkel összehasonlítva mennyiben tapasztalható a megállapított sztenderdhez képest eltérés, illetve az eltérések ellenére mennyire alkalmazható a szakirodalom által keretet adó, egyes kategóriák és csoportosítások használata az épületek feltárása és dokumentálása során. Ezeket szem előtt tartva választottam ki a lakóépületek fejlődését bemutató épületeket.

IRODALOM

BÉL 1979 = Bél Mátyás: Notitia Hungariaenovae historico geographica c. művéből Tolna vármegye leírása. In.: Tanulmányok Tolna megye történetéből IX. Szekszárd, 1979, 327–363.

EMMERT 1997 = Emmert, Josef: Das deutsche Bauernhaus in Wemend/Véménd. In.: Manher Károly (Red.): Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutschen, S. 4774. 1997.

JÉKELY 2006: Jékely Berta = Az építőkultúra és a településhasználát változásai Kalaznón. In.: Dobos Gyula (szerk.): Tolna Megyei Levéltár Füzetek. Tanulmányok. Politika-, gazdaság-, család- és kultúrtörténet. Tolna Megyei Önkormányzat Levéltára, Szekszárd, 2006, 225–328.

NÉPSZÁMLÁLÁS 1941 = Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat. Budapest, 1976.

NITSCH 1913 = Nitsch Mátyás: A dunántúli németiség. In.: Szabó Oreszt (szerk.): A magyarországi németek, első rész. Budapest, 1913.

SCHMIDT 1932 = Schmidt, Johann: Über Neubesiedlung der deutschen-evangelischen Gemeinde Varsád. In.: Deutsch-Ungarische Heimatsblätter, IV. Jahrgang, Heft 2. und 3., Budapest, 1932, 232–241.

SCHMIDT 1992 = Schmidt, Heinrich: Haus und Hof der Donauschwaben. In.: Manherz Károly – Wild Katalin (Red.): Texte zur Nationalitätenkunde. Budapest, 1992, S. 222–237.

WEIDLEIN 1992 = Weidlein, Johann: Die Dorfanlagen in der Schwäbischen Türkei. In.: Manherz, Károly – Wild, Katalin (Red.): Texte zur Nationalitätenkunde. Budapest, 1992, S. 200–222.

WEIßENBERGER 1995 = Weißenberger, Heinrich: Varsád-Waschad: Ein Dorf, Eine Heimat, Unsere Heimat, im Komitat Tolna, Ungarn. Erschienen 1995 im Selbstverlag.

Adatközlő:

Kiss József

KISS MÁRTON

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ EMLÉKEZETE PÉCS VÁROSÁBAN A 21. SZÁZADBAN

Pécs városa különösen sokat szenvedett az első világháború következményeitől. A fegyverszünetek megkötése után egészen 1921 augusztusáig antant–szerb megszállás alá került a település, amely hatalmas anyagi és szellemi károkat okozott. Az átmeneti időszak során több berendezkedési kísérlet is történt a trianoni békeszerződés rendelkezéseivel szemben, ezek azonban távlatilag sikertelennek bizonyultak. Az élet csak 1921 után indulhatott újra, ami érezhető a katonai megemlékezések alakulásában is.¹

Mayo szerint a katonai emlékművek szerepe annyira politikai, mint amennyire társadalmi igényből születik. A különböző épületek több módon is emlékké válhatnak: az ott végzett tevékenységekből kifolyólag (így például iskolák, kórházak esetében) vagy pedig politikai döntésből kifolyólag emlékezeti pontként. Véleménye szerint a háborús emlékművek egyszerre válnak szakrálissá és profánná azáltal, hogy a társadalom milyen módon használja őket. Így a felhasználást követhetik mindennapi aktusok (például el sétálnak mellette), ugyanakkor ünnepek egyaránt adhatják jelentőségüket – így ér össze a háború, az emlékmű és a hely.²

Pierre Nora szerint a különböző emlékezeti helyek (*lieux de mémoire*) összefonódása élővé teszi a történelmet, erősítve az identitást és az együttélést. Szimbolikus összetevőnek tekinthető a győztes-vesztes ellentét, ami az állami és helyi emlékezetnek feltethető meg. A vesztesekhez köthető emlékezeti helyek mindig érzelmekkel teljesek, amit Nora „forró emlékezetnek” nevez. Az állami (győztes) emlékezet fentről kikényszerítve jön létre – nemzeti autoritásból vagy formális testülettől fakadóan. A „Mi” pillanataink fontosak a közös identitás számára, amihez legtöbbször a

¹ SZÜTS 1991.

² MAYO 1988.

történelmi tapasztalatokat használják fel. A magyar állam számára az Árpád-házi szentek bizonyultak olyan történelmi szereplőknek, akiknek emlékezete megtestesítette a középkori és a modern magyar államot egyaránt.³

Reinhart Koselleck esszében a 20. század első felének háborús emlékezetét vette górcső alá, különös tekintettel azok társadalmi hatásaira. *„Amennyiben a politikai halotti kultusz összekapcsolódik a létrehozott háborús emlékművekkel, akkor a mindenkori győztesek rendelkezhetnek felettük mindaddig, amíg nem veszítik el a hatalomgyakorlás lehetőségét. Azonban a forradalom óta a változó politikai táboroktól függetlenül is érvényes minden katonai emlékműre az egyenlőség követelménye. Ugyanaz a vizuális ismertetőjegy ível különböző alkotmányformákon át. A halál demokratizálódásának utolsó állomása a „névtelen katona” síremléke – egy mindenkiért.”*⁴

Koselleck szerint a háborúról való emlékezés a halottakról való megemlékezéssel egyenlő. Különösen igaz ez egy vesztes ország esetében, amely a hatalmas véráldozatokért cserébe semmit se tudott nyújtani – csak még több veszteséget és szenvedést. Nem meglepő fordulat, hogy bár jogi és szimbolikai különbségek nem voltak az emlékművek között, azonban a magyar esetben a háborús emlékezet többlettartalommal töltődött fel már a kezdetektől fogva.

A trianoni békeszerződés (1920. június 4.) megkötésével az ország elvesztette területének közel kétharmadát, népességének pedig hozzávetőlegesen 60%-át. A Horthy korszakban újra kellett kezdeni az építkezést, amit a kései békekötés tett lehetővé egy zavaros átmeneti időszak után. A forradalmak hevében felmerült reformelképzelések után a döntések visszakerültek a kormányzathoz, nevezetesen a mindenkori vallási és közoktatási miniszterhez.⁵

³ NORA 1999.

⁴ KOSELLECK 2016. 43.

⁵ ROMSICS 2010.

A tárgyalt időszakot zűrzavaros események előzték meg: két forradalom 1918–1919-ben (az őszirózsás forradalom és a tanácsköztársaság), katonai megszállás az ország területének nagy részén, majd pedig a trianoni békeszerződés okozta sokk 1920-ban. Az előzmények hatására Magyarország politikailag meglehetősen elszigetelt helyzetbe került. Államformáját tekintve alkotmányos monarchiaként működött tovább egy király nélküli királyságban, Horthy Miklós kormányzóval az élén. A korszak vezető politikusai kezdték felismerni, hogy az elszigeteltségből csakis az oktatás eszközeivel lehet kitörni. Hátrányt jelentett, hogy sok kiváló felsőoktatási intézmény került a békeszerződés miatt az új határokon túlra.⁶

Az átmeneti időszak során több államberendezkedési kísérlet is történt a trianoni békeszerződés ellenében, amelyek nem jártak sikerrel. Az élet csak 1921 után indulhatott újra, ami egyértelműen kihatott a katonai megemlékezésekre is. A háborúban harcolt és elesett katonák emlékének ápolására 1924-ben hoztak törvényt, amely minden év május utolsó vasárnapját jelölte ki a „Hősök emlékünnepének”. Az emlékezés spontán módja mellett a törvényi háttér lehetőséget adott arra, hogy a nemzet megkezdhesse emlékezését a háborús áldozatokra, akik életüket és vérüket adták a hazáért.⁷

A háború emlékezetének külön részét képezik azok az emlékművek, amiket a hadszíntér távolsága miatt egy adott politikai közösség állít fel áldozatainak emlékére. A háborús emlékművek (*war memorial*) állításának komoly történeti hagyománya volt az ókortól fogva, így azok 20. századi jelenléte sem jelent újdonságot. A változás inkább abban ragadható meg igazán, hogy technikai (fizikai) értelemben az áldozatvállalás helye elvált az emlékezés helyétől – így utóbbiak csak emlékeztetik a szemlélőket egy térben és akár időben is távoli eseményre.

⁶ CSICSAY 2000.

⁷ 1924: XIV. törvénycikk az 1914/1918. évi világháború hősi halottai emlékének megünnepléséről. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92400014.TV> (utolsó hozzáférés: 2021. 07. 15).

PÉCS ELSŐ VILÁGHÁBORÚS EMLÉKEZETI TERÉNEK KIÉPÍTÉSE

Pécs városában az első világháborúra való szervezett megemlékezés a megszállás lezárulta után következhetett be. Számos helyen hoztak létre különböző emlékhelyeket a katonák tiszteletére, amelyek közül kiemelkedtek a város főterén (Széchenyi tér) lévő alkotások. A másik fontos helyszín természetesen a település köztemetője volt, ahová számos katona sírját helyezték át 1928-ban. A K. Nagy Mihály által készített hősi emlékmű mellett számos sírt is emeltek a háborúban elesettek számára. A *Dunántúl* 1927. áprilisi számából megtudhatjuk, hogy több mint 600 ilyen sír készült el ekkorra és további négyszázat terveztek még emelni. A cikk kiemeli, hogy ha már a háborúban egymás ellen harcoltak, legalább békére együtt lelhettek a különböző nemzetiségű katonák. A háború emlékezeti helye azonban földrajzi értelemben túlságosan távol esett a város központjától, a köztemető ugyanis több kilométerre terült el a belvárostól a település szélén. Kiegészítésként 1933-ban emeltek egy kápolnát Szent Mihály arkangyal tiszteletére, ami temetőkápolnaként is szolgált.

A magyarság véráldozatára vonatkozó emlékezeti hely nem lehetett egy olyan helyen, ahol a város lakossága nem róhatta le méltó módon kegyeletét, ezért új emlékműveket kívántak emelni. Erre jó alapot adott a Hősi Emléket Megörökítő Bizottság munkája, amely már a harcok idején fontos feladatnak tekintette a hősök emlékezetének ápolását. 1922-ből a Képzőművészeti Tanács Hősi Emlékműtervek Bizottsága vette át a feladatot, így a pécsi városvezetésnek volt mire alapoznia munkája során. A *Dunántúl* című lap hasábjain jól végigkövethető az új emlékmű alapításának kálváriája, ami 1929 és 1932 között éveken át felkorbácsolta a kedélyeket a városban. A folyamatos viták után végül lemondtak arról, hogy egy nagy központi emlékművet hoznak létre a város központjában, helyette más megoldáshoz folyamodtak.

A katonahősök emlékére több pénzalapot is létrehoztak az idők folyamán, amelyek segítségével nagyszabású terveket kívántak megvalósítani. Az 1920-as években kezdődött gyűjtések

eredményeképpen a város 1932. június 5-én avatta fel a 19-es és az 52-es pécsi ezredek domborművét a város főterén, majd később e mellé helyezték el a 8-as huszárezred emlékművét is.

A kutatás során 26 darab emlékezeti pontot sikerült lokalizálni, ahol az első világháborúra – és a hősi halottakra – utaltak. Ezeket az alább bemutatott kategóriákba oszthatjuk. Természetesen ki kell emelnünk, hogy egyes emlékművek két vagy akár több csoportba is beoszthatónak tűnnek. A gyűjtés során ezért a kibocsátókat – vagyis az emlékművek állítóit – helyeztük előtérbe, hogy összehasonlítható csoportokat hozhassunk létre.

A 19-es honvéd gyalogezred története az 1870-es években kezdődött, amikor a forrásokban először ezt a nevet használták. Az ide tartozó zászlóaljok többsége Baranya és Somogy vármegyében volt elszállásolva, többnyire Pécsen és Kaposváron. Kisebb mértékben előfordult, hogy a szomszédos Tolna vármegyéből is kerültek ide katonák, de ez ritkaságnak számított. Az ő emlékeztüket bemutató kiadványból jól végigkövethetjük az ezred harcait az első világháborúban, amelynek során szinte az összes háborús csatateret megjárták. Az ő esetükben tudunk arról, hogy komoly bajtársi szervezetet hoztak létre hagyományaik ápolására, amelynek a legnagyobb sikere a később bemutatásra kerülő avatás volt.⁸ A „valódi” Pécshez köthető katonai egységnek számító 52. gyalogezred története egészen 1741-ig követhető vissza, amikor a pozsonyi országgyűlésen elhatározták megalapítását. Végignézve harci részvételüket, elmondható, hogy a Habsburg Birodalom, majd az Osztrák–Magyar Monarchia szinte összes nagyobb hadjáratában részt vállaló ezredről van szó. A nagy múltú ezrednek 1917-ben a város egy ezüst hadikürtöt küldött kiemelkedő haditetteiért.⁹ E két ezred mellé számították még a pécsi 8-as honvéd huszárezredet is, aminek alapítása az ezred története szerint 1874-ig vezethető vissza. A Pécsre helyezett lovassági alakulat Baranya mellett a

⁸ LÉGÁRDY 1938.

⁹ TÁBORI 1935.

szomszédos vármegyékből (Somogy, Tolna, Zala) is sorozott. Ennek tagjai is kivették részüket a világháború küzdelmeiből, főként a keleti front hadszínterein áldozva vérüket a hazáért.¹⁰ Bronz domborművüket 1939-ben helyezték el az „Örökmécses” támfalába. A hozzácsatolt lovassági alakulattal együtt ez a három egység képezte az első világháborús pécsi katonai emlékezet alapját.

A központi emlékezeti tér egy másik alapját ezek mellett egy 1926-ban felavatott emlékmű jelentette. A pécsi Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziumának épületében felállított vörös márványtábla az iskola korábbi és onnan hadba vonult tagjainak állított emléket. Ez a munka voltaképpen valódi helyi munkának is felfogható: a díszítést Zsolnay-pirogránitból készítették, a tervezője pedig a pécsi illetőségű Pilch Andor (1877–1936) volt. Munkássága széles területet ölelt fel: tervezett lakóházakat, szállókat, részt vett templom és zsinagóga tervezésében is. Nevéhez köthető az 1908-ban felállított pécsi francia emlékmű is, amely a 19. századi francia katonai áldozatokra emlékezett.¹¹ Ezt az emlékművet később több póttáblával egészítették ki, így 1941-ben például az intézet önképző köre avatott itt új szürke márványból készített táblát.¹²

A PÉCSI ELSŐ VILÁGHÁBORÚS EMLÉKEZETI TEREK ADATBÁZISA

A pécsi világháborús emlékművek felkutatásánál több korábbi gyűjteményre támaszkodhatunk. A legismertebb ezek közül Romváry Ferenc monográfiája, amely képanyaggal összegzi a város szobrait és emléktábláit. Az új kiadás pedig további adatokat szolgáltat a kutatók számára. Ezt egészíti ki a Köztérkép.hu közösségi gyűjtése, ahol további adatokat találhatunk.¹³

¹⁰ MATIEGKA 1899.

¹¹ BENE 2019.

¹² ROMVÁRY 2014.

¹³ ROMVÁRY 1982, ROMVÁRY 2014.

A kutatás számára külön nehézséget jelentenek azok az emlékművek, amelyek az idők folyamán eltűntek a közösség szeme elől. Egy része elpusztult, másokat politikai okokból távolítottak el. Ezek felkutatását különböző korabeli sajtótermékek bevonásával lehet elvégezni, mint például a *Pécsi Lapok* (1860–1925 között) és a *Pécsi Napló* (1892–1944 között).¹⁴

1. Katonai emlékezet: elsősorban a Pécs belvárosában (Széchenyi tér) létrehozott katonai emlékművek tartoznak ide. A domborművek három katonai ezrednek állítottak emléket az 1930-as években: a 19-es honvéd gyalogezrednek, az 52-es pécsi gyalogezrednek és később a 8-as huszárezrednek. Mindháromról elmondható, hogy harcaikat a Monarchia összes – magyarok által érintett – hadszínterén vívták, már 1914-től egészen 1918 novemberéig. Idetartozónak tekinthetjük a Zrínyi Miklós Magyar Királyi Reáliskolai Nevelőintézet előtt álló szobrot, amely egyszerre utalt az iskola névadójára, valamint az első világháborúban elesett katonákra.¹⁵
2. Települések által felállított emlékezeti pontok: Pécs jelenlegi állapotában több, korábban kisebb közigazgatási egységet jelentő falvat is magába foglal. Ilyenek voltak például a Somogyban található I–II. világháborús emlékművek, a Szabolcsban található közös emlékmű, a rácvárosi első világháborús emlékmű.¹⁶ A mellékletből jól látható, hogy számos ilyen pont a város központi magjától viszonylag nagy távolságra volt, többnyire a helyi temetők és templomok falain elhelyezve.
3. Iskolai emlékezet: Ide tartoznak azok az emlékművek, melyeket különböző iskolák állítottak egykori diákjaik és tanáraik számára. Az iskolai emlékezet megszervezése két irányból egyszerre történhetett meg: egyrészt az iskola alulról építkezve hozhatott létre ilyen emlékezeti helyeket, másrészt az állam utasításokkal

¹⁴ Mindkét lap digitalizált számai megtalálhatóak az Arcanum Digitális Tudománytár adattárában. <https://adt.arcanum.com> (utolsó hozzáférés: 2021. 07. 12.).

¹⁵ ROMVÁRY 2014. 291–293.

¹⁶ ROMVÁRY 2014. 289–291.

irányította az intézményeket. Ilyen a Király utca 44. szám alatt található Széchenyi István Gimnáziumban elhelyezett emléktábla,¹⁷ valamint a Szepesy Ignác utca 1. szám alatt található Egyetemi Könyvtár épületében található emléktábla.¹⁸

4. Társadalmi csoportok, egyesületek emlékei: Közös érdeklődésre, foglalkozásra vagy társadalmi szerepet betöltő egyénekre vonatkozó emlékművek. Ide tartozik például a pécsi jogászokra való megemlékezés, a turistaházon elhelyezett tábla vagy például a tisztai kaszinó megemlékezése.
5. Felekezeti emlékművek: ide tartoznak azok az emléktáblák, amelyeket különböző felekezetek állítottak. A zsidó közösség 92 tagjára a Kossuth téri zsinagóga falán elhelyezett emléktábla kívánt emlékezni.¹⁹

Az első világháborúra vonatkozó emlékezetről jól látható, hogy Pécs városának szinte egésze kivette a részét az emlékezésből, politikai állástól mondhatni függetlenül. Ebből fakadóan volt arra esély, hogy egy emberre több helyen is emlékezzenek – ami tovább erősítette a társadalommal való kapcsolatot.

A szerb uralom megszűnése után nem jött létre külön szocialista emlékezet a városban, mivel az a pártéletben érvényesült igazán. Ennek kiépítése a második világháború után indult csak el a megváltozott politikai környezet részeként, és ekkor hozták létre azokat az emlékezeti helyeket, amiket a mai napig megtalálhatunk.

Pécs városának 21. századi katonai emlékezete ott él az emberek között, jelentésértartalma egyre inkább csökkenő tendenciát mutat. A háborús veszteségekre való emlékezés politikai akarat hiányában meggyengülhet, így identitásképző ereje is hiányozhat.

Koselleck véleménye tökéletesen reprezentálja a helyzetet. *„Az 1918-ban győztes országok november 11-i fegyverszüneti ünnepségeinek látogatottsága évről évre csökken. A régi háborús emlékműveket övező politikai kultusz az egykori túlélők életével együtt múlik*

¹⁷ ROMVÁRY 2014. 412.

¹⁸ ROMVÁRY 2014. 463.

¹⁹ ROMVÁRY 1982. 383.

*el... Azok az emlékművek, amelyek túléltek az állításukat kiváltó első felbuzdulást, a közösség történelmi hagyományának részévé válhatnak, viszont még ebben az esetben is lassan megváltozik a jelentésük.*²⁰

ÖSSZEGZÉS

A száz évvel ezelőtt lezajlott első világháború emlékezete a mai napig létezik Pécs városában. A város első világháborús emlékezetének alakulása egy jól követhető idővonal mentén tekinthető át. Eleinte a háborúban közvetlenül elesettekre való – kezdetben spontán – megemlékezések voltak a jellemzőek, legtöbbször a város temetőiben. A létrejövő emlékezeti pontok így ide kerültek, erősítve ezzel a társadalom (és az egyének) személyes traumáinak feldolgozását. A megemlékezések politikai célokra való felhasználására viszonylag hamar sor került, a szerb csapatok távozását követően (1921), amely után aztán komoly fellendülésre került sor a két világháború közötti időszakban. 1945 és 1989 között ez a tendencia kicsit megtorpant, és helyette más, a korszakkal kapcsolatos emlékezeti jelek jelentek meg. A 21. században az első világháborúra vonatkozó emlékezet megmaradt, sőt tovább is fejlődött. Ennek egyik oka a már említett belvárosi emlékezeti tér centrális elhelyezkedése volt, a másik pedig a város közigazgatási bővülése. A 26 darab emlékezeti tér többsége ebben a régióban helyezkedik el, amely mellett a városi köztemetőben található terület érdemel még említést. Ezzel együtt elmondható, hogy a száz évvel ezelőtti harcok emléke a mai napig fontos részét képezi Pécs identitásának, még ha annak fénye meg is kopott az idők folyamán. Ezek alakítása további politikai döntéseket és cselekvéseket igényel, amely a mindenkori kibocsátó társadalom számára biztosít választást: együtt kíván-e élni a háborúban elesettek emlékével, vagy hagyja őket feledésbe veszni.

²⁰ KOSELLECK 2016. 48.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1924. évi XIV. törvénycikk az 1914/1918. évi világháború hősi halottai emlékének megünnepléséről. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92400014>.TV (utolsó hozzáférés: 2021. 07. 15.).

BENE 2019 = BENE, Krisztián: Napóleon katonái Baranyában. A pécsi francia emlékmű története. In.: Fejezetek a francia–magyar katonai kapcsolatok történetéből. Fakultás Kiadó, Pécs, 2019, 27–40.

CSICSAY 2002 = CSICSAY, Alajos: Iskolatörténet. Liliium Aurum, Duna-szerdahely, 2002.

DERGEZ – KISS = DERGEZ, Ildikó – KISS, Márton: A katonahősök iskolai emlékezete és térbelisége a két világháború közötti Pécsen. A Haza Szolgálatában Konferenciakötet. Szerk.: Baráth Noémi et al. Doktoranduszok Országos Szövetsége, Budapest, 2020, 95–101.

KOSELLECK 2016 = KOSELLECK, Reinhart: Háborús emlékművek mint a túlélők identitásteremtő aktusai. In.: Sic itur ad Astra, 65. (2016), 21–52.

LÉGRÁDY 1938 = LÉGRÁDY, Elek: A volt magy. kir. pécsi 19. honvéd gyalogezred és alakulatainak [...] története. Haladás Nyomda Részvénytársaság, Pécs, 1938.

MATIEGKA 1899 = MATIEGKA, Lipót: A m. k. pécsi 8-ik honvéd huszár ezred története. Pécsi Irodalmi és Könyvnyomdai Rt., Pécs, 1899.

MAYO 1988 = MAYO, James M.: War Memorials as Political Memory. *Geographical Review*, 78 (1988), 1:62–75. <https://doi.org/10.2307/214306>

NORA 1999 = NORA, Pierre: Emlékezet és történelem között. *Aetas*, 14(3). <https://epa.oszk.hu/00800/00861/00012/99-3-10.html>

ROMSICS 2010 = ROMSICS, Ignác: Magyarország történet a XX. században. Osiris Kiadó, Budapest, 2010.

ROMVÁRY 1982 = ROMVÁRY, Ferenc: Pécs szobrai. Szobrok, épületszobrok, emlékművek, emléktáblák. Pécs M. Város Művelődésügyi Osztálya, Pécs, 1982.

ROMVÁRY 2014 = ROMVÁRY, Ferenc: Pécs köztéri szobrai. Épületplasztikák, emlékművek, emléktáblák. Kronosz Kiadó, Pécs, 2014.

SZŰTS 1991 = SZŰTS, Emil: Az elmerült sziget. A Baranyai Szerb–Magyar Köztársaság. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs, 1991.

TÁBORI 1935 = TÁBORI, Jenő: A cs. és kir. „Frigyes főherceg” 52. gyalogezred hadialbuma. A Pécs-Baranyai katonák szereplése az 1914–1918. évi világháborúban. A volt cs. és kir. „Frigyes Főherceg” 52. gyalogezred bajtársi szövetsége, Budapest–Pécs, 1935.

LANG TÜNDE
PANNONIAI VILLAFÜRDŐK

BEVEZETÉS

Kutatásomban a Pannonia provinciában található római villagazdaságok fürdőit vizsgálom. A római fürdők a társasági élet színterei voltak, a nagyobb fürdőt a therma, a kisebb fürdőt a balneum kifejezéssel illették. Közfürdők voltak a városokban, katonai fürdők voltak a legio- és auxiliáris (segédcsapat) táborok területén, és magánfürdők voltak a vidéki villagazdaságokban és városi magánházakban. Pannonia provincia területén is számos villagazdaság épült, melyekhez tartoztak fürdők, azonban a kutatás gyakran csak a főépületre fókuszál, ezért kevesebb információval rendelkezünk a fürdőkről és egyéb épületekről. A tanulmányban ezekből az épületekből szeretnék bemutatni néhányat.

A VILLÁK ÉS VILLAFÜRDŐK ÉPÍTÉSE

Mi is az a villagazdaság? A villagazdaság egy gazdasági egység, melynek közepén állt a tulajdonos villája, mellette gazdasági épületek, fürdő és kert. A pannoniai villagazdaságok a következő időszakban létesültek: a Fertő-tó környékén az 1-2. században, Aquincum környékén a 2-3. században, a Balaton-felvidéken a 2-3. században, Baranya megyében a 4. században és a mai Szlovénia és Horvátország területén az 1-2. században terjed el a villák építése, azonban vannak kivételek, ettől eltérő időpontban is létesülhettek villagazdaságok.

KUTATÁSTÖRTÉNET

A pannoniai villagazdaságok kutatása néhány 19. századi ásatástól eltekintve, többségében a 20. században volt jellemző. A 21. században már fejlett légirégészeti és geofizikai kutatásokkal is lehet

a villagazdaságokat vizsgálni. A villagazdaságok fürdőit gyakran csak kevésé érintette a kutatás, mert a villagazdaságok kutatása Pannoniában elsősorban a villák főépületére és a terepbejárásokból származó eredményekre fókuszál. A pannoniai villafürdőkkel a legtöbbet B. Thomas Edit és Bíró Mária foglalkozott. B. Thomas Edit a pannoniai villagazdaságról írott könyvében a villafürdőt is említi. Azonban az 1964-ben megjelent kötete óta számos kutatás történt, de sok ezek közül publikálatlan. B. Thomas Edit után a következő kutató Bíró Mária volt, aki foglalkozott a pannoniai villagazdaságok fürdőivel. Bíró Mária a pannoniai villafürdőt IV csoportba osztotta: az I. csoportba a villagazdaságon belül elhelyezkedő vagy a villa épületéhez csatlakozó szűk, 100-140 négyzetméter kiterjedésű, félkör vagy négyzet alakú helyiségek tartoznak.¹ Ebbe tartozik például a csúcshegyi II. számú villagazdaság fürdője.² Az ilyen típusú fürdők meghatározása nehéz, mert nem különülnek el a villától, csak méretük alapján határozhatók meg.³ A II. csoportot a villagazdasághoz tartozó apszisos, derékszögű négyzet vagy kör alakú helyiségek alkotják.⁴ A III. csoportba a villagazdaságon kívül és belül elhelyezkedő, apszisos vagy téglalap alakú helyiségek tartoznak, ilyen például a balatongyöröki fürdő.⁵ A IV. csoportba a hosszú, több helyiséggel rendelkező fürdők tartoznak, ilyen a parndorfi és a balácai II. számú épület.⁶

A kutatásom során új tipológiai rendszert állítottam fel, Bíró Mária I–II–III. kategóriáját a soros típusba, míg a IV. kategóriát a tömbös típusú fürdők közé soroltam, ilyen például a parndorfi. A tömbös típusú fürdőknél a fűtött helyiségek kialakítása az „L” betűre hasonlít, a soros típusúaknál, pedig sorban követi egymást a hideg, a fűtött és a meleg vizes helyiség.

¹ BÍRÓ 1974. 37.

² BÍRÓ 1974. 37.

³ BÍRÓ 1974. 37.

⁴ BÍRÓ 1974. 37.

⁵ BÍRÓ 1974. 38.

⁶ BÍRÓ 1974. 38.

A VILLAFÜRDŐK

A PARNDORFI VILLA FÜRDŐJE

A lelőhely a 19. század óta ismert, a villagazdaság Bruckneudorf és Parndorf települések között helyezkedik el az ausztriai Burgenlandban, a Fertő-tó környéki villafürdők közé tartozik. A villagazdaság főépületét 1931-ben Alexander Seracsin tárta fel. Balduin Saria kutatta, 1949 és 1955 között az Osztrák Régészeti Intézettel közösen tárta fel a villagazdaság épületeit. A villagazdaság főépületében mozaikokat találtak, melyen Bellerophon megöli Chimirát, a 11. számú helyiségben pedig Cerest ábrázolják.⁷ A villagazdaság és a fürdő építése az 1. században elkezdődött, de a 4. századig folyamatosan bővítették.⁸ A villagazdaság D épülete a fürdő, mely 456 négyzetméter nagyságú.⁹ A fürdő a főépülettől 40 méterre helyezkedett el. A villagazdaságot és a fürdőt is az 1. században kezdték el építeni, azonban a villa épületének felhagyásával a fürdő használata is megszűnt a 4. században.¹⁰ A fürdő a villa épületén kívül helyezkedik el.

A CSÚCSHEGYI VILLA FÜRDŐJE

A csúcshegyi villa Budapest III. kerületében a Csúcshegy-Hársány-lejtőn található. Nagy Lajos 1933-ban foglalkozott a csúcshegyi villával. A villát a 3. század elején létesíthették.¹¹ A fürdő a villa épületében helyezkedett el és az apodyteriuma, vagyis az öltözője, a frigidariuma, a hideg vizes helyisége és a caldariuma, a meleg vizes helyisége lett feltárva.¹² A terület jó földrajzi adottságokkal rendelkezik, ezért is volt alkalmas egy villa építésére. A

⁷ ZABEHLICKY 1998.

⁸ B. THOMAS 1964. 186.

⁹ B. THOMAS 1964. 186.; 190.

¹⁰ B. THOMAS 1964. 190.

¹¹ NAGY 1937. 36.

¹² NAGY 1937. 36.

villa közelében található a Kecse-forrás, mely vízzel láthatta el a villagazdaságot. A villagazdaság mérete a fürdővel együtt 460 m² nagyságú.¹³ Az 5. számú helyiség volt az apodyterium és a 12. számú helyiség a frigidarium.¹⁴ A 6. számú helyiség volt a caldarium.¹⁵ A villát a 3. században építhették és a 4. századig használhatták.¹⁶ Bíró Mária szerint a fürdő 100-140 négyzetméter nagyságú lehetett.¹⁷

A BALÁCAI VILLA FÜRDŐJE

A balácai villafürdő a Balaton-felvidéken található. A villagazdasághoz két fürdő is tartozott, az egyik a villa épületén belül, a másik az épületen kívül helyezkedett el. A pannoniai villagazdaságok közül a legtöbb kutatás a Nemesvamos–Balácapusztán található épületnél folyt. A villa épületén belüli fürdőt a 2. század elején kezdték el építeni és a 3. század elejéig folyamatosan bővítették.¹⁸ A fürdő nagysága 500 m². A fürdőből, vagyis a II. számú épületből jelentős mennyiségű terra sigillata lelet került elő.¹⁹ Az újabb kutatások szerint 22 helyiséggel rendelkezhetett a fürdő, tehát nagyságát tekintve a közfürdőkre hasonlított.²⁰

A BALATONGYÖRÖKI VILLA FÜRDŐJE

Balatongyöröktől északkeletre terül el a Szépkilátó nevű domb, melynek a forrásánál helyezkedett el a római villagazdaság.²¹ A fürdő a 3. században épült és a 4. században is használták.²² A villánál

¹³ NAGY 1937. 28.

¹⁴ NAGY 1937. 35.

¹⁵ NAGY 1937. 39.

¹⁶ NAGY 1937. 60.

¹⁷ BÍRÓ 1974. 37.

¹⁸ HAJNÓCZI 1974. 82.

¹⁹ PALÁGYI 2005.16.

²⁰ KELEMEN 1992. 335.

²¹ <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/74259> (Letöltés ideje: 2021. május 31.)

²² HAJNÓCZI 1974. 84.

1938-tól folytattak feltárásokat Török Gyula és Radnóti Aladár vezetésével, majd Horváth László újból feltárta. A fürdő nagysága 95 négyzetméter lehetett.²³ A fürdő a villától külön épületben helyezkedett el, a főépülettől délkeleti irányban.²⁴ A fürdő északnyugati-délkeleti irányú volt.²⁵

A fürdőnek öt helyisége volt, melyből négynek tudjuk a funkcióját, az I. számú helyiségben volt a padlófűtés, a II. számú helyiségben a tepidarium, a III. számú helyiségben az apodyterium és a IV. számú helyiségben a caldarium és a laconicum, vagyis a gőzfürdő.

A KÓVÁGÓSZŐLŐSI VILLA FÜRDŐJE

A villagazdaság Baranya megyében található. 1977 és 1983 között végeztek feltárásokat az épületnél Sz. Burger Alice vezetésével. A fürdő a villa épületén kívül helyezkedett el, 300 m² nagyságú és a villa délkeleti részén található.²⁶ A fürdő öt helyiségből állt, az apszisos rész a fürdő délkeleti oldalán helyezkedett el.²⁷ Az ásató Hadrianus-korára, vagyis a 2. század elejére keltezte a villát, mivel hasonlóság volt a pécsi főposta Hadrianus-kori épület padlóanyagával.²⁸ A fürdőből kerámia, vastárgyak kerültek elő, a IV. számú helyiségben bronz fibulákat és freskótöredékeket is találtak.²⁹

A NAGYHARSÁNYI VILLA FÜRDŐJE

A villa Baranya megyében található, Nagyharsány-Kopáralja-dűlő területén. A villa fürdőjét az 1950-es, 1960-as években kutatták, azonban Mráv Zsolt határozta meg fürdőnek. A fürdő a villa délnyugati részén helyezkedik el.³⁰ Az épületet a 4. században

²³ HAJNÓCZI 1974. 84.

²⁴ HAJNÓCZI 1974. 84.

²⁵ HAJNÓCZI 1974. 84.

²⁶ SZ. BURGER 1987. 70.

²⁷ SZABÓ 2020. 218. 5. KÉP

²⁸ <https://archaeodatabase.hnm.hu/hu/node/65444> (Letöltés ideje: 2021. május 31.)

²⁹ SZ. BURGER 1987. 70.

³⁰ <https://archaeodatabase.hnm.hu/hu/node/5430> (Letöltés ideje: 2021. május 31.)

használták, erre utal, hogy a fürdő északi részén 4. századi érmek kerültek elő.³¹ A fürdő nagysága körülbelül 32×17 méter.³² A nagyharsányi villa tulajdonosa Valerius Dalmatius lehetett, akinek a nevét egy beremendi feliratról ismerjük.³³

A MOŠNJE-I VILLA FÜRDŐJE

A villa Szlovéniában található, Szlovénia északnyugati részén, Radovljica mellett. A villát az 1. században létesítették és a 4. századig használatban volt.³⁴ A villának 7 helyisége volt, mely magában foglalta a fürdőt, amely mozaikokkal és falfestményekkel volt díszítve.³⁵ A fürdő a villán belül, a 2. számú épületben helyezkedett el, északnyugati tájolású.³⁶ A fürdő soros típusú, az 1. számú helyiség volt az apodyterium, a 2. számú helyiség a tepidarium/frigidarium, a 3. számú helyiség a caldarium/sudatorium (gőzfürdő).³⁷ A fürdő dekorációja a 2. századra tehető, így a fürdő építését Maja Lavrič a 2. századra keltezte, a markomann háborúk utáni időszakra, azonban Kramar és társai által publikált cikkben 1. századnak határozták meg a fürdőt.³⁸

ÉRTÉKELÉS, ÖSSZEGZÉS

A vidéki villagazdaságok fürdői, csakúgy, mint a városi lakóházaké, a magánfürdők közé sorolhatók. A fürdők vizsgálatához elsősorban ásatások szükségesek, de ma már azonosítani lehet őket légirégészeti kutatások alapján is. A pannoniai villagazdaságokkal kapcsolatban a kutatás elsősorban a főépületre fókuszált, gyakran nem foglalkoztak a többi épület kutatásával.

³¹ SZABÓ 2015. 104.

³² SZABÓ 2017. 101.

³³ <https://seuso.mnm.hu/hu/seuso-media/hirek-esemenyek/egy-keso-csaszarkori-luxusvilla-feltarasa-nagyharsanyban> (Letöltés ideje: 2021. február 3.)

³⁴ KRAMAR ÉS MTSAI 2011.1043.

³⁵ KRAMAR ÉS MTSAI 2011.1043.

³⁶ LAVRIČ 2015.

³⁷ LAVRIČ 2015.

³⁸ LAVRIČ 2015.; KRAMAR ÉS MTSAI 2011.1043.

A villagazdaságok fürdőinél megkülönböztetjük a villák épületén belüli és a villák épületén kívüli fürdőket. Egyes feltételezések szerint a villán belüli fürdőt a villa tulajdonosai, míg az azon kívülit a szolgák használhatták, azonban csak néhány villa esetében azonosítottak két fürdőt, tehát ez a feltételezés nem biztos.

A villagazdaságokat általában patakok, vizek közelébe építették, hogy onnan tudjanak vizet szerezni a fürdőhöz és egyéb szükségletekhez.

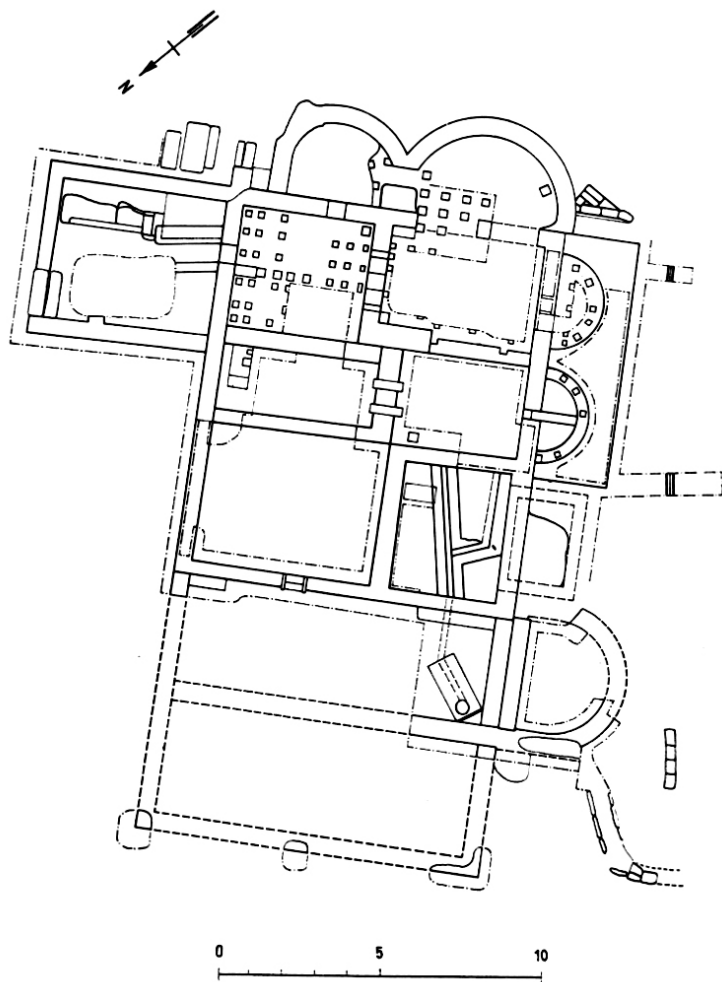
A villafürdők általában a következő helyiségekkel rendelkeztek: apodyterium, vagyis öltöző, frigidarium, vagyis hideg vizes helyiség, tepidarium, vagyis fűtött helyiség, caldarium, vagyis meleg vizes helyiség. Néhány fürdőnél feltártak natatiót, vagyis fedetlen fürdőmedencét, illetve laconicumot vagy sudatiót, azaz gőzfürdőt. A fürdők tájolásában gyakori a déli tájolás, azonban előfordul más is. Az apszisos helyiségek gyakoriak voltak a fürdőknél, bármelyik oldalon állhattak.

A fürdők közül a legtöbb helyiséggel a balácai, az újabb kutatások szerint 22 helyiséggel és a nagyharsányi fürdő 15 helyiséggel rendelkezett. A parndorfi fürdő 6, a csúcshegy 4, a balatongyöröki 5, a kővágószőlősi 5 és a Mošnje-i villa fürdője 3 helyiséggel rendelkezett. A fürdők nagyságát tekintve is legnagyobb ez a két fürdő, a nagyharsányi 544 és a balácai 500 m² nagyságú. A parndorfi 456, a kővágószőlősi 300, a csúcshegy II. számú villa fürdője 100-140, és a balatongyöröki fürdő 95 m² nagyságú. A Mošnje-i villa fürdőjének nagyságáról nem rendelkezünk pontos információkkal.

A parndorfi villa fürdőjét az 1. században létesítették, a Mošnje-i villa fürdőjét az újabb kutatások szerint a 2. században, a balácai fürdőt a 2. században, a kővágószőlősi fürdőt feltételezhetően a 2. században, a csúcshegy II. számú villa fürdőjét és a balatongyörökít a 3. században, és a nagyharsányi fürdő használata a 4. században bizonyított.

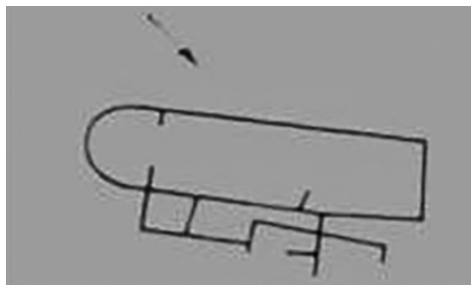
A parndorfi, a balatongyöröki, a nagyharsányi, a kővágószőlősi a villa épületén kívül, míg a Csúcshegy II. számú villa fürdője, a balácai és a Mošnje-i villa fürdője a villa épületén belül helyezkednek el.

MELLÉKLETEK

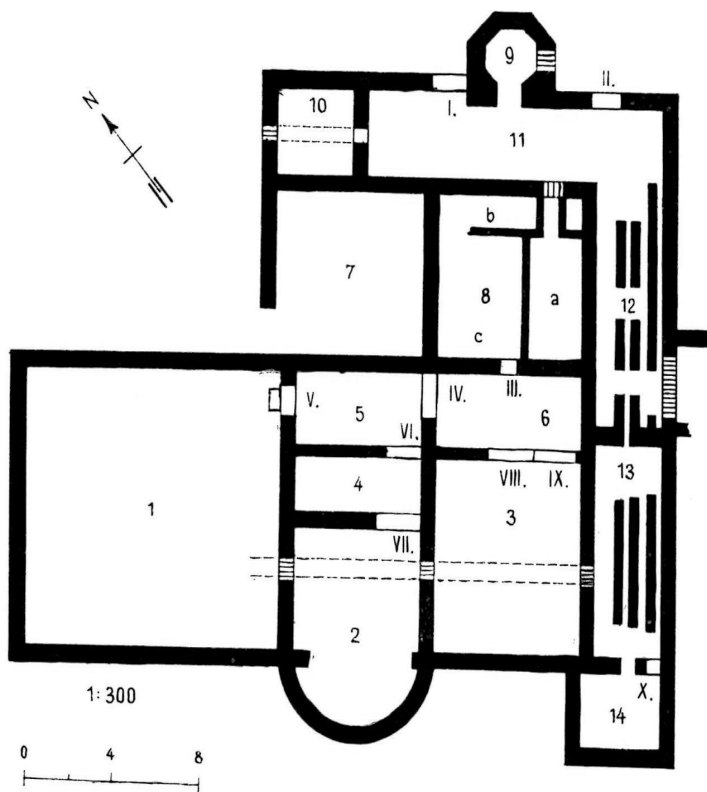
1. számú melléklet:

A parndorfi villa fürdője. (Forrás: B. THOMAS 1964. 187. ABB. 102.)

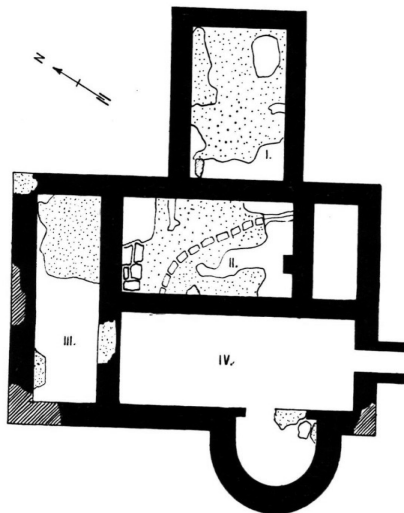
2. számú melléklet:

A Csúcshegy II. számú villa fürdője. (Forrás: BÍRÓ 1974. 37. FIG. 14.)

3. számú melléklet:

A balácai villagazdaság fürdője. (Forrás: B. THOMAS 1964. 89. ABB. 49.)

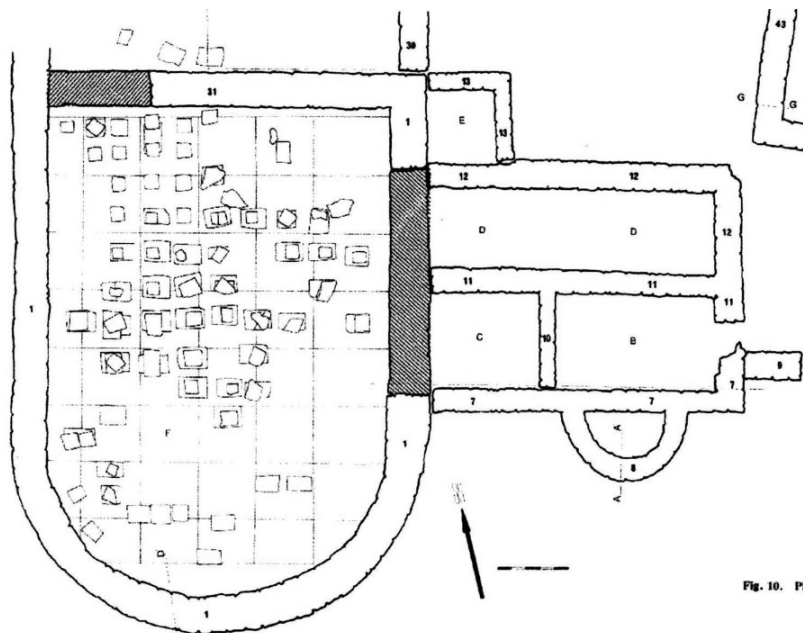
4. számú melléklet:

A balatonyöröki villa fürdője. (Forrás: B. THOMAS 1964. 25. ABB. 8.)

5. számú melléklet:

A balatonyöröki villa fürdőjének rekonstrukciója.
(Forrás: B. THOMAS 1964. 26. ABB. 9.)

6. számú melléklet:

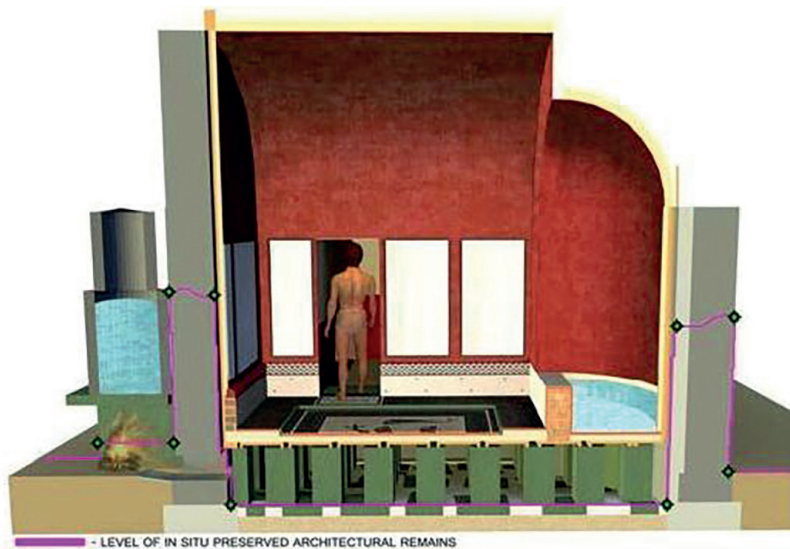
A kővágószőlősi villa fürdője. (Forrás: SZ. BURGER 1987. 73. FIG. 10.)

[4] (1. ép.)

7. számú melléklet:

A nagyharsányi villa fürdője. (Forrás: SZABÓ 2020. 218. 5. KÉP 4. ÁBRA)

8. számú melléklet:

A Mošnje-i villa fürdőjének caldariuma. (Forrás: LAVRIČ 2015. FIG. 2.)

IRODALOMJEGYZÉK

BÍRÓ 1974 = BÍRÓ Mária: Roman villas in Pannonia. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 1974/26. 23–57.

B. THOMAS 1964 = B. THOMAS Edit: Römische Villen in Pannonien. Beiträge zur pannonischen Siedlungsgeschichte. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964

BURGER 1987 = SZ. BURGER Alice: The Roman villa and Mausoleum at Kővágószőlős, near Pécs (Sopianae), Excavations 1977–1982. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 1985–1986 (1987)/30–31 65–228.

HAJNÓCZI 1974 = HAJNÓCZI Gyula: Pannónia fürdőépítészet. Építés–Építészettudomány 1974/6 63–100.

KELEMEN 1992 = H. KELEMEN Márta: Előzetes jelentés a balácai II. számú épület feltárásáról. *Balácai Közlemények* 1992/2 317–340.

KRAMAR ÉS MTSAI 2011 = KRAMAR, Sabina – ZALAR, Vesna – UROSEVIC, Maja – KÖMER, Wilfried – MAUKO, Alenka – MIRTIC, Breda – LUX, Judita – MLADENOVIC, Ana: Mineralogical and microstructural studies of mortars from the bath complex of the Roman villa rustica near Mošnje (Slovenia). *Materials Characterization* 2011/62 1042–1057.

LAVRIČ 2015 = LAVRIČ, Maja = 3D reconstruction of a Balneum in a Roman Villa Rustica, Mošnje, Slovenia. *2nd International Congress on Digital Heritage* 2015/2.

MRÁV 2019 = MRÁV Zsolt: Egy késő római luxusvilla Nagyharsányban. *Várak, Kastélyok, Templomok* 2019/1 18–21.

MRÁV 2021 = MRÁV Zsolt: Egy késő római luxusvilla Nagyharsányban, a Szársomlyó-hegy lábánál. *Magyar régészet* 2021/1 11–21.

NAGY 1937 = NAGY Lajos: A csúcshegyi római villa Óbudán. *Budapest Régiségei* 1937/12 25–60.

PALÁGYI 2005 = PALÁGYI Sylvia: Ergebnisse der Forschungen der vergangenen 10 Jahre in Baláca und das Centenariumsjahr. *Balácai Közlemények* 2005/9 11–23.

SZABÓ 2015 = SZABÓ Máté: Baranyai villák légi felvételeken. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 2008–2015 (2015)/53 87–114.

SZABÓ 2017 = SZABÓ Máté: Roncsolásmentes régészeti módszerek alkalmazása római kori vidéki települések régészetében Magyarországon. Doktori disszertáció, Pécs, 2017

SZABÓ 2020 = SZABÓ Máté: Római kori villagazdaságok légirégészeti kutatása Magyarországon. *Archeologiai Értesítő* 2020/145 207–235.

ZABEHLICKY 1998 = ZABEHLICKY, Heinrich: Die römische Palastvilla von Bruckneudorf. Die neuesten Grabungen von 1994 bis 1998. *Forum Archaeologiae – Zeitschrift für Klassische Archäologie* 1998/9.

ZABEHLICKY 2005 = ZABEHLICKY, Heinrich: A bruckneudorfi (parndorfi) villa. *Balácai Közlemények* 2005/9 193–202.

DÁNIEL LUKA

PEAK OF STALINISM AND THE UNFOLDING
CRISIS. THE NECESSITY OF CHANGE AND
CORRECTIONS IN AGRARIAN POLICY IN
HUNGARY BETWEEN MAY 1952 AND JULY 1953

INTRODUCTION

The last years of Stalinism are not less interesting than the decades before them. Many features of state socialism and party state were related to Stalin and to his Soviet-type communist system. How did the Soviet state operate? How did the Soviet domestic and foreign policy affect the communist parties in Central and Eastern Europe? What kind of interrelation existed between the communist dictatorships? These questions are more relevant from a transnational and comparative perspective. If the Soviets did intervene in the satellite states, more research should be done to reveal the background and their motives. According to the official historical narrative which is commonly accepted internationally, change in the Soviet-type systems was not possible until Stalin's death on 5 March, 1953.¹ Not only the system, but the political establishment was also unchangeable. That seems to be the oversimplification of the issue. Stalin was without any doubt an authoritarian leader, but he could not control everything all alone. In case the Soviets were aware of the situation in Central and Eastern Europe, would they have risked a wide crisis to pursue a radical Stalinist agenda until the end? As the study shows, there were even some paradoxes which cannot be explained easily by the narrative mentioned above. In 1952, the Hungarian communist leadership prepared to achieve mass collectivization in a very short time, and to liquidate parallel the so called kulaks in

¹ PETŐ – SZAKÁCS 1985. 240–241.; HONVÁRI 2006. 239.; VARGA 2008: 294.

the process.² While the party was not able to officially introduce these measures in 1952, these were already in progress and caused disruption in land cultivation and agricultural production. The communist party, led by the Stalinist general secretary Mátyás Rákosi, had to quietly redefine its objectives and to abandon some parts of its policies. According to the new plans, mass collectivization and liquidation of kulaks should have been finished years later. Agricultural production dropped sharply in 1952 because of disadvantageous weather conditions. When Rákosi held the main positions of party and state (as general secretary and from 14 August, 1952 as Chairman of the Council of Ministers, so as Prime Minister), paradoxically, it appears to be already the beginning of the end of peak of Stalinism in Hungary.

THE INTERNATIONAL CONTEXT AND THE SOVIETS' INTENTIONS

In the first years of the Cold War the West and the Soviet Union confronted each other directly and indirectly in different countries on the globe. The Soviet communists were led by Josif V. Stalin who expanded the Soviet sphere of influence. His foreign policy was shaped clearly by the geographical situation of the Soviet Union. While both sides prepared for World War Three, some decisions and measures taken by Stalin are questioned in the literature. He gave green light to start the Korean War in 1950, two years later, in March 1952 he proposed to create a neutral and demilitarized, unified Germany. In April 1952 an international economic conference was held in Moscow to boost world trade including capitalist countries.³ The Soviet Union supported and helped the foundation of the state of Israel in the second half of the 1940s.⁴

² "Kulak" was in Hungary according to the communist terminology who owned, used and possessed more than 14,4 hectare land (equal to 25 katasztrális hold) or the land value exceeded 350 Hungarian golden crowns by which the cadastral net income was measured.

³ THORNTON 2001. 45–50.; RUGGENTHALER 2011.; FEITL 2016. 86–88.

⁴ ROI 2017. 139–149.

The Soviet–Israeli ties worsened while the Tito–Stalin split (1948) affected the international relations as well. The Soviets accused Israel with Zionism and started anti-Semitic purges which allegedly aimed to replace partly the leadership; its culmination was the arrest of the Kremlin doctors in January 1953 and as a respond the bombing of the Soviet embassy in Tel-Aviv in February 1953. Thereafter the Soviets strengthened the whole bloc’s foreign policy ties with the Arabic countries in the Middle-East.

The Soviet communists tried to promote peace through an international organization (World Peace Council). From the Western perspective the activities of the World Peace Council were part of a distraction to help communists abroad. The “peace offensive” was fueled by propaganda; however, the Americans intensified their efforts to be more effective in the psychological warfare at the same time. At the eve of Stalin’s death most of the conflicts which were mentioned were not resolved: the “German question”, the Yugoslav-Soviet relations (Yugoslavia signed the treaty of Ankara in February 1953 by which it joined partly the Western alliance), anti-Semitic campaigns and purges in the bloc, the Korean War.⁵ There were unrests in the countries of the bloc in Central and Eastern Europe, the peasantry resisted heavily forced collectivization and even factory workers went to strike, for instance in Czechoslovakia and in the German Democratic Republic (GDR).

The Stalinist communist leaders who were installed by the Soviets introduced Stalinist economic and social policy in the countries of Central and Eastern Europe. The transformation was intended to be rapid, but some politicians realized the need for a more gradual transition. Stalin held key positions in the Soviet Union (general secretary and Prime Minister) to control the party and the government at the same time. Furthermore, party cadres held positions in state organs and oversaw all level of the “party state”. The 19th congress of the Soviet communist party was

⁵ VUKMAN 2013.

convened in October 1952. Broad range of issues emerged; Stalin designated Malenkov as successor, while reorganization had to be carried out in the apparatus. The Politburo was abolished and a Presidium was created. Stalin was not general secretary of the party anymore; he became one of the ten secretaries. His notes on the draft of a political economy textbook were published also in the autumn of 1952.⁶ The congress and its aftermath sparked speculation about Stalin's political and economic views and intentions in the literature.

THE POLITICAL ATMOSPHERE IN HUNGARY

In Hungary the communist party was led by the hardliner Stalinist troika. Mátyás Rákosi was the general secretary and a Stalinist dictator, Ernő Gerő advised him on economic issues, and Mihály Farkas was army commander. Another person implemented the leadership, József Révai, who was responsible for propaganda and culture. All of them had Jewish ancestors and many other communist cadres came from Jewish families. This fact did not pose an obstacle for Stalinists to turn against Jewish people. In 1947 the National Office of Planning was established which was led by Zoltán Vas from 1949, who had clashes with Ernő Gerő. Imre Nagy, who lived in the Soviet Union and returned to Hungary with more communist politicians at the end of the Second World War, was an agricultural expert and implemented the communist land reform. He was in the top leadership of the communist party, but he opposed the rapid and forced transformation of the Hungarian economy from 1947/1948. He made self-criticism and stayed in the party, he became the minister of the Ministry of Food (from December 1950) and later, after its reorganization the minister of Ministry of Compulsory Delivery (from January 1952).

⁶ DEUTSCHER 1953a. 149–155.; DEUTSCHER 1953b. 349–363.

The Hungarian communists started to organize cooperative groups from the autumn of 1948 based on the Soviet kolkhoz model. From 1950 the process intensified and general land consolidations were carried out more frequently to create fully cooperativized and collectivized villages. The negative effects of collectivization were well known in the leadership; even from 1951 emphasis should have been put on strengthening cooperatives, more real changes were inevitable in 1952.⁷ In that year, there was frost in the spring, drought in the summer and heavy rain in the autumn, the worst year for agriculture in one hundred years. In mid-1952 Ernő Gerő advised Rákosi to slow down collectivization and mass liquidation of kulaks was also delayed, however, it was already in progress.⁸

In July 1952 preparations began to reorganize the government and its structure. On 14 August, 1952 Rákosi became Prime Minister, and in November five deputies were appointed to specific economic sectors. Nagy became the deputy prime minister responsible for the agricultural branch. According to Vas, Nagy became again the member of the Politburo in March 1951 (he was excluded in 1949) with the help of the Soviet ambassador to Hungary, Kiseljov.⁹ The Stalinist politician, András Hegedüs claimed in his memoirs, that Nagy was probably put in his new position in November 1952 by Soviet support, maybe to replace later Rákosi as Prime Minister.¹⁰ It seems to be sure generally speaking, that Nagy's political position strengthened in late 1952.

⁷ National Archives of Hungary, National Archive (MNL OL) M-KS 276. f. 53. cs. 83. ő.e. 20 September, 1951. Letter of the Politburo to party committees at the county level and to the party committee of Budapest about questions of the cooperative movement.

⁸ MNL OL M-KS 276. f. 65. cs. 308. ő.e. Ernő Gerő's handwritten note to Mátyás Rákosi on the proposal about the pace of collectivization and liquidation of kulaks, 23 May, 1952.

⁹ VAS 1990. 133.

¹⁰ HEGEDÜS 1988. 191.

Nagy was not a radical Stalinist; he probably adjusted himself to the Stalinist system.¹¹ He opposed the rapid liquidation of kulaks and to mount pressure on the peasantry to force them to join cooperatives from the late 1940s. He thought compulsory delivery was a necessary element of agriculture and economic planning. After his self-criticism, he kept probably hidden some of his basic ideas and principles during the Stalinist-era. He could have also been a victim of the purges. He had continuous insight into agricultural matters between 1948 and 1953; furthermore, he was the head of the Department of Administration of the party. Sources indicate that he opposed mass penalization of the peasantry as minister and promoted a NEP-style measure which aimed to allow the peasants to sell their grain in free market after fulfilling their compulsory delivery quotas. Nagy could find even some acceptable elements of the modified Stalinist concept which was adapted in the region: distributing land in private ownership during a land reform and the Dimitrov thesis. However, Stalin's exact stance is unknown; Nagy became de facto the First Deputy of the Prime Minister. Even the power struggle in the Kremlin turned out to be advantageous for him; the Soviet leadership was convinced to push through a major political change not just in Hungary, but in most of the countries in the region. By the autumn of 1952 some changes and corrections were necessary in agriculture and this was recognized by the communist leadership.

THE REACTION OF THE STALINIST LEADERSHIP TO THE UNFOLDING CRISIS IN 1952

The agricultural production dropped sharply in 1952 while Gerő analyzed the situation and concluded that cooperatives, state farms and machine-tractor stations were operating in an inefficient way. Several hundreds of the cooperatives were indebted.

¹¹ RAINER 1996. 497, 500.

Land policy measures (land consolidation, campaigns to waive land, regulation of land use) caused disruption in the cultivation of land. The area of not cultivated land increased rapidly. Proposals were drafted on the issue already in 1952, but no breakthrough was made. Gerő advised Rákosi to take Soviet loans, and István Friss proposed to prepare a new compulsory delivery system by the second half of 1953 in which the peasants can fulfill the quotas.¹² The unrealistic quotas were already decreased in the second half of 1952. In December 1952, Nagy, who was not Jewish and it was probably a reason why the Soviets could prefer him, echoed some points from Gerő on agriculture. In the last months of 1952 a review of the final accounts of cooperatives was started and other decisions were made to boost agricultural production.¹³

The shift from the radical agrarian policy was encouraged by the Secretariat of the Department of Agriculture of the Office of the Council of Ministers. The head of the secretariat was György Pogácsás, a friend of Imre Nagy. Nagy did recognize the peasants' interests while the crisis drew more attention to abuses, violence and radical leftist deflection. The Stalinist leaders approved behind the scenes the condemned practices; but they emphasized the threat of rightist deflection regarding the party's peasant policy/agrarian policy. Rákosi and his associates followed the Soviet policies and started another round of purges in the second half of 1952. This fact shows how dangerous any endeavor was to initiate or to make any change or correction on official/unofficial politics.

Deputies were removed, for instance the head of the Department of Land Policy of the Ministry of Agriculture. From January the apparatus of compulsory delivery was purged, thereafter

¹² MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 211. ő.e. 17 September, 1952. 100 million rubles loan from the Soviet Union. Ibid. 213. ő.e. 1 October, 1952. 3. Proposal of the Department of Planning, Finance and Commerce of the Hungarian Working Peoples' Party for the secretariat about measures to strengthen (the implementation of) the decision of the party and government from 1 December, 1951.

¹³ MNL OL XIX-K-1-c 78. ő.e. Ministry of Agriculture, top secret report for the Council of Ministers on the economic situation of the cooperatives and Type III cooperative groups, 13 February, 1953.

in April the head of the Secretariat of the Ministry of Agriculture was dismissed, while criticism increased. There was a food, seed, and partly forage shortage which aggravated the situation.¹⁴ The head of the National Office of Planning, Zoltán Vas was removed from the Politburo in December 1952, then in February from the office as well as the head of State Security Gábor Péter in January 1953. A new series of show trials were in sight. On the other hand, a more complex and wide ranging work began on agriculture to make some changes and corrections. This work can be considered as a rational process to find a way out from the economic crisis, which was clearly shaped by tensions in the countryside. This task was not an easy one, because the radical Stalinist leadership was not willing to admit failures openly and to abandon main economic aims which were set in the previous years.

CORRECTIONS AND CHANGE IN AGRARIAN POLICY FROM DECEMBER 1952 TO JUNE 1953

By the second half of 1952 it was obvious that the problems mounted in agriculture and that the unfolding crisis could not be solved simply by the implementation of harsher measures. Collectivization remained a main goal of the regime, but the apparatus began to prepare drafts on various agricultural issues in 1952 and more intensively from December 1952, for instance on agricultural education and research, land utilization, kulak policy and lists, cooperatives' organization and operation, agricultural administration and planning, compulsory delivery system and arrears in kind and in cash. The reports made by the ministries and departments started to condemn more often unlawful actions and measures taken by party members and state organs. The sources indicate that Nagy did not agree with the increased restriction and liquidation of kulaks. He criticized carefully the

¹⁴ VARGA 2008. 293.

nomenklatura and state organs while avoided probably clashes with the Stalinist leadership. There was maybe Soviet backing or “advice” before March 1953 in this regard, but it seems assumable that a widening crisis was not the Soviets’ interest in the region, and Nagy could count on that. However, the Soviet perception of the crisis is mainly unexplored in the literature.

One of the most important corrections was the restriction of waiver of land from the autumn of 1952 and the temporarily ban from February 1953. In the spring of 1953 officials concluded in reports that partial land consolidations should not be carried out anymore.¹⁵ The agricultural producers had to give one part of their products to the state at fixed prices; the quotas were set in the compulsory delivery system. “Kulaks” and also “working peasants” had significant tax arrears, compulsory delivery arrears in kind and in cash because of not fulfilling the quotas, furthermore, they had to pay monetary compensation to the state. The total sum exceeded several hundreds of million HUF which should have been collected. The party and state organs began to prepare plans to annul the unrealistic burdens. The collection of arrears was suspended and in case the peasants met obligations by deadline, debts and arrears were released.¹⁶

Nagy criticized openly the apparatus for its work regarding agriculture. In May 1953 parliamentary election was held and Nagy gave election speeches as well as Rákosi. Both of them spoke about the problems in agriculture and Nagy mentioned some new aspects of agrarian policy. He told that according to the election program of the Hungarian Independent Peoples’ Front, a new compulsory delivery system will be introduced which determines the quotas for the peasants for more years, so it will be

¹⁵ Magyar Közlöny (Hungarian Gazette), 3. szám, decree No. 1.001/1953. (II.1.) of the Council of Ministers on preparation and implementation of agricultural works in the spring of 1953.

¹⁶ MNL OL M-KS 276. f. 93. cs. 433. ö.e. Department of Agriculture, confidential proposal on settling of imposition and collection of arrears regarding compulsory deliveries, 16 February, 1953.

more predictable and fair.¹⁷ Because many middle peasants were included in the so called kulak lists, more and more complaints were sent to councils (basic elements of public administration) at every level. In the spring of 1953 a review of the lists began which lasted until June 1953.¹⁸ The main aim was to create “final kulak lists” which contain those who were kulaks before and at the time of the review and to not include persons unlawfully in the lists. The leadership admitted that the restriction of kulaks meant de facto in most cases the liquidation of kulaks and that it was much faster than the pace of collectivization. These conclusions were made before Stalin’s death.¹⁹

Nagy’s intention with the corrections and change was probably not the entire abandonment of former policies and the abolishment of already existing cooperatives. It was also planned to give more independence to cooperatives on farming and investment. The first steps to protect arable land were taken; the Ministry of Justice started legislation and drafted law on mandatory cultivation of land. More and more decisions on agricultural issues were made by the Politburo and the Council of Ministers between December 1952 and June 1953.

A RADICAL TURN OR RESULT OF A PROCESS? AGRARIAN POLICY AND THE “NEW COURSE”, SUMMARY AND RESULTS

What kind of change did occur in Hungary in June/July 1953? Was it a sudden political turn or a result of a process which included agrarian policy? Did the “new course” have root in Stalinism and in its crisis? The analysis highlights (1) that the shift from

¹⁷ Szabad Nép, 11. évfolyam, 102. szám, 1953. április 12. Szabad Föld, 9. évfolyam, 19. szám, 1953. május 10. Szabad Nép, 11. évfolyam, 131. szám, 1953. május 11.

¹⁸ MNL OL M-KS 276. f. 93. cs. 442. ő.e. Reports on review committees of kulak lists, from April to June 1953.

¹⁹ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 233. ő.e. 2. Report on preparation of kulak lists and proposal on further guidelines of fight against the kulaks, 4 March, 1953.

radical agrarian, cooperative and land policy was part of a more complex process, and (2) international context, events and processes have to be evaluated and to be taken into account. One of the main results is that the corrections and change were initiated and implemented partly before March and June 1953, and were expanded, further developed and completed from June/July 1953 by the government of Imre Nagy. This fact refutes the claims that the communist party pursued a radical Stalinist agrarian policy so long as they could (mid-June 1953). Another result is that it seems certain that the Soviets intervened before June or even before March 1953 in Hungarian domestic affairs. The party and the government were seeking alternatives and eased policies while Imre Nagy coordinated agriculture as deputy prime minister. To what extent did he see an opportunity to return to his views from 1948–1949 in practice remained unanswered as well as how purposefully and wittingly did he steer agrarian policy and form his own agrarian program. In fact, in the first half of 1953 party and governmental bodies made decisions on all serious agricultural issues. That means they were aware of its importance. Imre Nagy recognized the peasants' interests. He did much more than crisis management as deputy prime minister, however, one of his main aims was probably to avoid the escalation of the crisis into a wide-scale social unrest. The corrections and change which were made and were in progress before March 1953 and mid-June 1953 were prepared by party and ministerial apparatus which included politicians, experts and cadres who later initiated agrarian reforms. Imre Nagy could coordinate the apparatus to change (softly or more radically) course and to make corrections. Stalin's death had accelerated from March the process, and the Soviet intervention in mid-June in decision-making caused the radical turn regarding the whole economic policy.

BOOKS:

FEITL 2016 = FEITL István: Talányos játszmák. Magyarország a KGST erőterében 1949–1974. Napvilág Kiadó, Budapest, 2016

HEGEDŰS 1988 = HEGEDŰS, András: A történelem és a hatalom igaz-
életében. Budapest, 1988

HONVÁRI 2006 = HONVÁRI, János: XX. századi magyar gazdaságtörténet. Aula Kiadó, Budapest, 2006

PETŐ – SZAKÁCS 1985 = PETŐ, Iván – SZAKÁCS, Sándor: A hazai gazdaság négy évtizedének története, 1945–1985. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1985

RAINER 1996 = RAINER M. János: Nagy Imre. Politikai életrajz I. kötet. 1956-os Intézet, Budapest, 1996

RO'I 2017 = RO'I, Yaacov: Soviet Decision-Making in Practice. The USSR and Israel, 1947–1954. Routledge, London – New York, 2017

THORNTON 2001 = THORNTON, Richard C.: Odd Man Out. Truman, Stalin, Mao, and the Origins of the Korean War. Brassey's, Washington, 2001

VARGA 2008 = VARGA Zsuzsanna: Az agrárium 1945-től napjainkig. In: ESTÓK János – GUNST Péter – FEHÉR György – VARGA Zsuzsanna: Agrárvilág Magyarországon 1848–2002. Második kiadás. Argumentum Kiadó, Budapest, 2008. 261–345

VAS 1990 = VAS, Zoltán: Betiltott könyvem. Szabad Tér Kiadó, Budapest, 1990

ARTICLES, VOLUMES:

DEUTSCHER 1953a = DEUTSCHER, Isaac: The Nineteenth Congress of the Communist Party of the Soviet Union. *International Affairs*, April 1953, Vol. 29, No. 2. 149–155.

DEUTSCHER 1953b = DEUTSCHER, Isaac: Dogma and Reality in Stalin's 'Economic Problems'. *Soviet Studies*, April 1953, Vol. 4. No. 4. 349–363.

RUGGENTHALER 2011 = RUGGENTHALER, Peter: The 1953 Stalin Note on German Unification. *Journal of Cold War Studies*, 2011, Vol. 13, No. 4. 172–212.

VUKMAN 2013 = VUKMAN, Péter: The Balkan Pact, 1953–58. An analysis of Yugoslav-Greek-Turkish Relations based on British Archival Sources. *Mediterrán tanulmányok*, 2013, 22. sz. 25–35.

PRINTED SOURCES:

Magyar Közlöny: 1953 No. 3
Szabad Föld: 1953 No. 19
Szabad Nép: 1953 No. 102, 131

ARCHIVAL SOURCES:

Magyar Nemzeti Levéltár – (1) Országos Levéltár – XIX. (45086) Az államigazgatás felsőbb szervei (VI. osztály) – XIX-K. Mezőgazdaság és Élelmézésügy – XIX-K 1 Földművelésügyi Minisztérium – XIX-K-1-c TÜK iratok: 78. ő.e.

Magyar Nemzeti Levéltár – (1) Országos Levéltár – M. Az 1945 utáni munkáspártok iratai (1945–2004) – Magyar Dolgozók Pártja (1946–1958) – M-KS 276 MDP Központi szervei (1946–1958) – M-KS 276. f. 53. Politikai Bizottság (1948–1956): 83. ő.e.

Magyar Nemzeti Levéltár – (1) Országos Levéltár – M. Az 1945 utáni munkáspártok iratai (1945–2004) – Magyar Dolgozók Pártja (1946–1958) – M-KS 276 MDP Központi szervei (1946–1958) – M-KS 276. f. 65. Rákosi Máttyás titkár iratai (1948–1956): 308. ő.e.

Magyar Nemzeti Levéltár – (1) Országos Levéltár – M. Az 1945 utáni munkáspártok iratai (1945–2004) – Magyar Dolgozók Pártja (1946–1958) – M-KS 276 MDP Központi szervei (1946–1958) – M-KS 276. f. 54. Titkárság (1948–1956): 211, 233. ő.e.

Magyar Nemzeti Levéltár – (1) Országos Levéltár – M. Az 1945 utáni munkáspártok iratai (1945–2004) M Magyar Dolgozók Pártja M-KS 276 MDP központi szervei (1946–1958) M-KS 276. f. 93. Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály (1948–1956): 433, 442. ő.e.

ÖRY FANNI, MESKÓ NORBERT, LÁNG ANDRÁS
 SZÉPÉSZETI BEAVATKOZÁSOK ELFOGADÁSA
 SERDÜLŐKNÉL:
 A KÖRNYEZETI HATÁSOK SZEREPE

Az elmúlt évtizedekben a kozmetikai procedúrák népszerűsége, illetve az elvégzett beavatkozások száma jelentősen megnövekedett világszerte¹, annak ellenére, hogy ezek a beavatkozások kockázatosak és számos nem kívánt következménnyel járhatnak². A kozmetikai eljárások olyan választható műtéti és nem műtéti beavatkozások, amelyek célja a fizikai megjelenés vagy bizonyos testi jellemzők megváltoztatása annak érdekében, hogy a kliens vonzereje növekedjen³.

A kozmetikai műtétek népszerűségének növekedésében a média fontos szerepet játszik⁴. A média indirekt hatása, hogy a benne megjelenő női alakok többnyire vékonyabbak, mint az átlagos nők méretei alapján várható lenne⁵, így a műsorok propagálják a csak művi beavatkozással elérhető szépségideálokat⁶. A fizikai megjelenés eltúlzott fontossága napjainkban normalizálta a test tökéletesítését célzó eljárások hajszolását⁷. Akik internalizálják a test megjelenésével kapcsolatos médiaüzeneteket, hajlamosabbak a kozmetikai műtéteket választani⁸.

A nem az egyik legfontosabb változó, amely meghatározza a kozmetikai műtétekkel kapcsolatos attitűdöt⁹. A nők gyakrabban végeztetnek el magukon különféle kozmetikai beavatkozásokat,

¹ BROWN ÉS MTSAI 2007. 501.; MESKÓ – LÁNG 2019. 1.

² MARKEY – MARKEY 2009. 158.

³ MESKÓ – LÁNG 2019. 1.; YAZDANPARAST – SPEARS 2018. 279.

⁴ BAZNER 2002. 11.; SWAMI 2009. 315.; WALKER ÉS MTSAI 2019. 1.

⁵ SWAMI ÉS MTSAI 2008. 211.

⁶ BAZNER 2002. 11.

⁷ SWAMI ÉS MTSAI 2009. 7.

⁸ MARKEY – MARKEY 2009. 159.; SWAMI ÉS MTSAI 2008. 212.

⁹ BAZNER 2002. 12.; MESKÓ – LÁNG 2019. 3.

mint a férfiak¹⁰. Ez a nemi különbség a nőket érő jelentősebb szociokulturális nyomásra reflektál¹¹. Ezt a társadalmi-kulturális nyomást normatívnak tekintik a nők számára, így nem meglepő, hogy sokan döntenek műtéti beavatkozás igénybevétele mellett¹².

A kozmetikai műtétekhez kapcsolódó attitűd szoros összefüggést mutat a testképpel és a saját testtel való elégedettséggel egyaránt¹³. A fizikai megjelenéssel kapcsolatos elégedetlenség a kozmetikai műtétek nagyobb mértékű elfogadásával jár együtt¹⁴. A vonzerőre vonatkozó alacsony önértékelés bejósolja a műtéti beavatkozás választását¹⁵. A társadalmi szépségideálok elérésének sikertelensége elégedetlenséget eredményez a saját testtel kapcsolatban. Ez az elégedetlenség olyan viselkedéses és pszichológiai válaszokat vált ki az egyénből, amelyek normál esetben nem jelennének meg nála¹⁶. A belső feszültség hatására a kozmetikai műtétek vonzerőnövelő beavatkozásokként reprezentálódnak az egyéni gondolkodásban, és az egyén nyomást érez arra, hogy ezen módszerek segítségével javítson a megjelenésén¹⁷. Ráadásul nem az objektíven mérhető adatok (pl. testsúly) vezetnek a kozmetikai beavatkozások alkalmazásához, hanem a saját testtel kapcsolatos érzések irányítják a döntést¹⁸.

TÁRGYIASÍTOTT TESTTUDAT

A nőket jelentős szociokulturális nyomás éri a külső megjelenésükkel kapcsolatban, ugyanis normatívnak tekintik esetükben a társadalmilag ideálisnak beállított irreálisan vékony testalak

¹⁰ BAZNER 2002. 12.; BROWN ÉS MTSAI 2007. 505.; SWAMI ÉS MTSAI 2008. 216.

¹¹ SWAMI ÉS MTSAI 2009. 11.

¹² BAZNER 2002. 12.; SWAMI ÉS MTSAI 2008. 212.

¹³ BAZNER 2002. 12.

¹⁴ HENDERSON-KING – HENDERSON-KING 2005. 147.; MARKEY – MARKEY 2009. 163.

¹⁵ BROWN ÉS MTSAI 2007. 505.; SWAMI 2009. 317.

¹⁶ YAZDANPARAST – SPEARS 2018. 280.

¹⁷ SWAMI ÉS MTSAI 2008. 212.; YAZDANPARAST – SPEARS 2018. 280.

¹⁸ MARKEY – MARKEY 2009. 163.

elérését és fenntartását¹⁹. Ez vezet a nők testének tárgyiasításához, ami azt eredményezi, hogy a nők is megtanulnak a saját testükre külső szemlélőként tekinteni²⁰. Minél inkább internalizálják a kulturális standardecket, annál inkább tárgyként tekintenek testükre és folyamatos testellenőrzésbe kezdenek, másokhoz hasonlítgatják magukat, illetve az ideálhoz²¹. Azonban az ideális gyakorlatilag elérhetetlen, így általában ezek a nők nem felelnek meg „az elvárásoknak”, ezért szégyent és szorongást élnek meg a testükkel kapcsolatban²². A saját testtel kapcsolatos negatív érzések pedig növelik a kozmetikai beavatkozások alkalmazásának valószínűségét²³. A negatív érzések közül is kiemelkedő a szégyenérzet, ami a figyelem fókuszát az ideális és a valós testalak között észlelt diszcrepancián tartja, így eredményezve a kozmetikai műtétek magasabb elfogadását²⁴. A nők testükkel való normatív elégedetlensége tehát nem csupán egyéni panasz, még csak nem is egyéni pszichopatológiai jelenség, hanem arra a szociálpszichológiai kontextusra adott reflexió, amiben a nők élnek²⁵. Ráadásul a testtel való elégedetlenség tekintetében már kamaszkorban éles különbség mutatkozik a lányok és a fiúk között, ahol egyértelműen a lányok esetében jelenik meg magasabb elégedetlenség²⁶.

Korábbi kutatások rámutattak, hogy azok a nők mutatnak magasabb hajlandóságot a kozmetikai beavatkozások iránt, akik saját testüket, mint tárgyat látják, amelynek feladata, hogy megfeleljen a megjelenésével kapcsolatos külső elvárásoknak²⁷. A kozmetikai

¹⁹ SWAMI ÉS MTSAI 2008. 217.; SWAMI ÉS MTSAI 2009. 11.

²⁰ FORRESTER-KNAUSS – PAXTON – ALSAKER 2008. 634.; MCKINLEY – HYDE 1996. 182.

²¹ SWAMI 2009. 317.; YAZDANPARAST – SPEARS 2018. 281.

²² MCKINLEY – HYDE 1996. 184.

²³ CALOGERO ÉS MTSAI 2010. 36.; HENDERSON-KING – HENDERSON-KING 2005. 147.

²⁴ YAZDANPARAST – SPEARS 2018. 291.

²⁵ MCKINLEY – HYDE 1996. 186.

²⁶ FORRESTER-KNAUSS – PAXTON – ALSAKER 2008. 641.

²⁷ CALOGERO ÉS MTSAI 2010. 37.; VAUGHAN-TURNBULL – LEWIS 2015. 181.

eljárások számukra tökéletes manipulatív eszközként szolgálnak, amelyek segítségével kontrollálhatják a fizikai megjelenésüket²⁸. Ráadásul a BMI nincs szignifikáns hatással a kozmetikai műtétek iránti attitűdre, azaz a saját testhez fűződő érzések irányítják a szépsézeseti beavatkozásokkal kapcsolatos viselkedést²⁹.

GONDOZÓI MEGNYILATKOZÁSOK

A kultúra és az azt közvetítő média mellett a családi környezet is nagy hatást gyakorol a gyermekek testképére és étkezési magatartására. A fiatal lányok körében a testtel való elégedetlenség kialakulásához hozzájárulnak bizonyos szülői megjegyzések, mint például az étkezéssel kapcsolatos üzenetek. Ezen üzenetek alatt a táplálékbevitelt korlátozó megjegyzéseket, illetve az elfogyasztott táplálék megválasztására irányuló nyomásgyakorlást értjük³⁰. Ezek közül az üzenetek közül a kritikai megjegyzéseknek köszönhető, hogy kialakul a vékonyság iránti vágy és a testtel való elégedetlenség a lányokban³¹. Ráadásul az ilyen típusú megjegyzések eredményeként a fiatalok elvesztik a kapcsolatot a saját testük jelzéseivel, és nem akkor fognak enni, amikor éhesek, illetve az evést nem fogják abbahagyni, ha már jóllaktak³². Táplálkozásuk rendszertelen lesz, sőt étkezési zavarok is kialakulhatnak náluk³³. Mivel a nők fizikai megjelenésével kapcsolatban a vékony testalkatra vonatkozó elvárás jelenik meg világszerte, a szülők részéről elsősorban a lányok étkezését korlátozó, kritikai megjegyzések érkeznek feléjük. A családi légkör tehát hozzájárul a társadalmi normák belsővé tételéhez is³⁴.

²⁸ CALOGERO ÉS MTSAI 2010. 39.

²⁹ VAUGHAN-TURNBULL – LEWIS 2015. 190.

³⁰ KROON VAN DIEST – TYLKA 2010. 317.

³¹ OLIVEIRA – MARTA-SIMÕES – FERREIRA 2019. 623.

³² KROON VAN DIEST – TYLKA 2010. 323.

³³ OLIVEIRA – MARTA-SIMÕES – FERREIRA 2019. 624.

³⁴ KROON VAN DIEST – TYLKA 2010. 324.

A szülői visszajelzések közül is kiemelkednek az apáktól érkező üzenetek, amelyeken keresztül a megjelenéssel kapcsolatos attitűdjüket fejezik ki lányaik felé. Az apák fizikai megjelenésre tett megjegyzései a lányokat nyitottabbá teszik a kozmetikai műtétek iránt, azonban ez az elfogadó attitűd csupán a szociális motivációkban okoz növekedést. Ez a hatás azzal magyarázható, hogy az apák üzenetei pontosabb indikátorai a külső megjelenés valódi fontosságának az élet későbbi szakaszában (pl. romantikus párválasztás), mint az anyák megjegyzései³⁵. Természetesen az anyák is meghatározó szerepet játszanak abban, hogy lányaik hogyan fognak viszonyulni a saját testükhöz. Az anyák azonban inkább mint modellek állnak lányaik előtt. Ez azt jelenti, hogy az anya saját megjelenésével kapcsolatos viselkedését a lánya megfigyeli és eltanulja. Minél elégedettebb és elfogadóbb egy anya saját magával, a lánya is annál pozitívabban fog viszonyulni a saját fizikai megjelenéséhez³⁶.

A VIZSGÁLAT CÉLJA

Kutatásunk középpontjába a középiskolás korú lányok vizsgálatát helyeztük. Azért csak lányokkal végeztük a kutatást, mert korábbi vizsgálatokból kiderült, hogy jelentős nemi különbség mutatkozik a kozmetikai műtétek iránti nyitottságban, és elsősorban a nők azok, akik hajlandók alávetni magukat ilyen beavatkozásoknak³⁷. A serdülőkorban járó lányok azok, akik a legtöbb olyan alkalmazást használják, amelyeken keresztül az irreálisan vékony szépségideált és a kozmetikai műtéteket propagáló tartalmak terjesztésre kerülnek³⁸.

³⁵ HENDERSON-KING – BROOKS 2009. 139.

³⁶ MCKINLEY 1999. 767.

³⁷ SWAMI ÉS MTSAI 2008. 216.

³⁸ WALKER ÉS MTSAI 2019. 6.

Jelen kutatásunk célja közép fokú oktatásban tanuló lányok kozmetikai műtétekhez való viszonyulásának vizsgálata az étkezéssel kapcsolatos gondozói kommunikációval és a tárgyiasított testtudattal kapcsolatban. A kutatásban elvárt eredmények szerint a szülői kommunikáció hatással van a tinédzser lányok gondolkodására a saját testükkel kapcsolatban, illetve a tárgyiasított testtudaton keresztül közvetetten bejósolja a kozmetikai műtétek iránti nyitottság alakulását.

MÓDSZER

RÉSZTVEVŐK

A vizsgálatban összesen 196 középiskolás lány vett részt. A minta átlagéletkora 16,79 év volt (SD = 1,24; minimum = 14 év; maximum = 19 év).

ESZKÖZÖK

Kozmetikai műtét elfogadása kérdőív (ACSS) a szépségészeti beavatkozásokkal kapcsolatos attitűd mérésére szolgál. 15 állítást tartalmaz, amelyeket 7-fokú Likert-skálán (1 = Egyáltalán nem értek egyet; 7 = Teljes mértékben egyetértek) kell megválaszolni. 3 dimenzióban méri a szépségészeti beavatkozásokkal kapcsolatos attitűdöt: Intraperszonális (5 item irányul a kozmetikai műtétek személyes előnyeire), Szociális (5 item méri a társas motivációkat a kozmetikai beavatkozások háttérében), illetve Megfontolás (5 item méri a valószínűségét annak, hogy a vizsgálati személy kozmetikai beavatkozás alkalmazását fontolgtatja) faktorokat különböztetjük meg egymástól³⁹.

Tárgyiasított testtudatskála (OBCS) 24 tételével méri a nők testükkel kapcsolatos azon élményeit, amelyek a testük tárgyként való megközelítéséből származnak. A válaszadás 6-fokú

³⁹ HENDERSON-KING – HENDERSON-KING 2005. 138.; MESKÓ – LÁNG 2019. 7.

Likert-skálán (1 = Egyáltalán nem értek egyet; 6 = Teljes mértékben egyetértek) történik. Az itemek 3 faktorba sorolhatók be, amelyek a következők: a test felügyelet, azaz a test megjelenésének folyamatos ellenőrzése; a testszéken, azaz testre vonatkozó kulturális standardok internalizálásából fakadó szégyenérzet; és a megjelenés kontrollálhatóságának hiedelme. Mindegyik faktorba 8 item tartozik⁴⁰.

Gondozói étkezési üzenetek skála (CEMS) a családi, azon belül is a szülői, étkezéssel kapcsolatos megjegyzések gyerekekre gyakorolt hatását méri. A kérdőív 10 tételből áll, amelyek 2 skálában oszlanak el egyenlően. A nyomás skála a gyerek étkezési szokásainak szülők által történő irányítási vágyát, míg a korlátozó, kritikai skála az étkezésre tett megjegyzéseket foglalja magába. A válaszadás 6-fokú Likert-skálán történik (1 = Soha; 6 = Mindig)⁴¹.

ELJÁRÁS

Az adatgyűjtés online kérdőívcsomaggal zajlott 4 pécsi középiskolában, ahol osztályfőnöki órákon Zoomon keresztül vetjük fel a kapcsolatot a diákokkal. Röviden ismertettük a témát, majd megkértük a diákokat, hogy a megosztott linkre kattintva töltsék ki a kérdőívcsomagot. A szülői beleegyező nyilatkozatokat 1 héttel korábban kiküldtük és az osztályfőnökök segítségét kértük abban, hogy eljuttassák a linket a szülőkhöz. A diákokkal a beleegyező nyilatkozatokat csak az adatgyűjtés napján írtuk alá, szintén online. A nyilatkozatok a kérdőívektől elkülönítve, egy külön linken voltak elérhetőek.

A vizsgálati protokollt jóváhagyta az Egyesített Pszichológiai Kutatási Etikai Bizottság (etikai engedély száma: 2018/101).

⁴⁰ MCKINLEY – HYDE 1996. 188.

⁴¹ KROON VAN DIEST – TYLKA 2010. 319.

ALKALMAZOTT STATISZTIKAI ELJÁRÁS

Először reliabilitás vizsgálatot végeztünk. Az egyes skálákhoz tartozó Cronbach's Alpha értékeket az 1. táblázatban foglaltuk össze. Minden skála megfelelően mért.

Kérdőív	Skála neve	Cronbach's Alpha
Kozmetikai műtét elfogadása kérdőív	Intraperszonális	0,903
	Szociális	0,896
	Megfontolás	0,920
Tárgyasított testtudat skála	Testfelügyelet	0,694
	Testszégyen	0,617
Gondozói étkezések üzenetek skála	Kontroll	0,743
	Nyomás	0,813
	Kritikai	0,821

1.táblázat. A használt kérdőívek skáláinak Cronbach's Alpha értékei.

A Shapiro-Wilk normalitás vizsgálat alapján a pontszámok eloszlása egy esetben sem volt normálisnak tekinthető (all SWs > 0,49, all ps < 0,001), így ordinális adatokként dolgoztunk a skálákkal. A tesztelni kívánt modellt útvonalelemzéssel vizsgáltuk a JASP 0.13.1.0 verziószámú program SEM (Structural Equation Modeling) moduljával. A DWLS (diagonally weighted least squares) becslési módszert használtuk. A modell illeszkedését a következő mutatók mentén ítéltük meg: CFI (Comparative Fit Index) és TLI (Tucker – Lewis Index) értékek, mint relatív illeszkedési mutatók, illetve Khí – négyzet próba, RMSEA (Root mean square error of approximation) és SRMR (Square root mean square residual), mint abszolút illeszkedési mutatók.

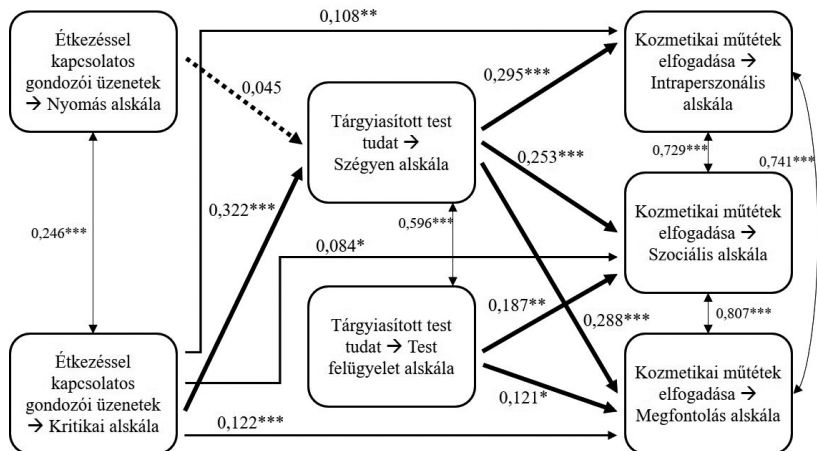
EREDMÉNYEK

A vizsgálni kívánt modell jól illeszkedett az adatokra DWLS beállítás mellett (lásd 1. ábra). Az illeszkedés mutatói a következők voltak: $\chi^2(df=762, N=196) = 779,428, p = 0,323; \chi^2/df = 1,023; CFI$

= 0,998; TLI = 0,998; RMSEA = 0,011 (90%CI = 0,000 – 0,024); SRMR = 0,074. A modell jó, illetve kiváló illeszkedést mutatott az illeszkedési mutatók alapján.

Az előzetesen feltételezett hatások közül egyedül az étkezéssel kapcsolatos nyomás gyakorlására használt gondozói üzenetek hatása nem lett szignifikáns ($\beta = 0,045$, $p = 0,152$). A kritikai gondozói üzenetek direkt és pozitív irányban fejtik ki hatásukat a tárgyiasított testtudatszégyen faktorára ($\beta = 0,322$, $p < 0,001$), illetve a kozmetikai műtét elfogadása kérdőív minden skálájára egyaránt: intraperszonális faktorról $\beta = 0,108$, $p = 0,002$, a szociális faktorról $\beta = 0,084$, $p = 0,026$ és a megfontolás faktorról $\beta = 0,122$, $p < 0,001$. A modellben a mediátor szerepet a testtel kapcsolatos szégyenérzet tölti be, ugyanis mediálja a kritikai gondozói üzenetek pozitív hatását a kozmetikai műtétek iránti attitűd alakulásában: intraperszonális faktornál $\beta = 0,295$, $p < 0,001$, szociális faktornál $\beta = 0,253$, $p < 0,001$, és megfontolás faktornál $\beta = 0,288$, $p < 0,001$. A modellben önálló elemként áll a tárgyiasított testtudat test felügyelet faktora, amely nem áll kapcsolatban a gondozói étkezési üzenetekkel, hanem direkt pozitív hatást fejt ki a kozmetikai műtét elfogadása kérdőív szociális ($\beta = 0,187$, $p = 0,005$), illetve megfontolás ($\beta = 0,121$, $p = 0,05$) skáláira. A gondozói étkezési kritikai üzenetek indirekt hatása a kozmetikai műtétek elfogadása kérdőív 3 faktorára szignifikánsnak bizonyult ($\beta = 0,095$, $p < 0,001$; $\beta = 0,081$, $p < 0,001$; $\beta = 0,092$, $p < 0,001$, az intraperszonális, a szociális és a megfontolás faktorra vonatkozóan, ebben a sorrendben).

A kozmetikai műtét elfogadása kérdőív három skáláját a modell összességében a következő mértékben magyarázza. A gondozói kritikai üzenetek direkt, illetve a tárgyiasított testtudat szégyen faktora által mediált indirekt hatása összességében 20,29%-ban magyarázza az intraperszonális faktor alakulását. A szociális és a megfontolás faktorok esetén a teljes hatás mértékében a tárgyiasított testtudat testfelügyelet skálájának direkt hatása is szerepet játszott. A szociális faktort ez a modell 35,25%-ban, míg a megfontolás alszkalát 33,57%-ban magyarázza.

1. ábra. A vizsgált változók kölcsönhatásának modellje az útvonalelemzés során kapott standardizált regressziósúlyok és kovarianciák feltüntetésével. Az ábrán a Spearman-féle korrelációs eredmények alapján feltételezett, de szignifikánsnak nem bizonyult útvonalak is szerepelnek szaggatott vonallal.

Megjegyzés: * = $p < 0,05$; ** = $p < 0,01$; *** = $p < 0,001$.

MEGVITATÁS

A statisztikai elemzések alátámasztották az elvárásainkat, illetve a korábbi kutatási eredményeket megerősítették és kiegészítették.

Az étkezéssel kapcsolatos gondozói üzenetek kettő típusa (nyomás, kritika) eltérő hatást gyakorol a kamaszkorú lányok saját testükhöz való viszonyára. A korábbi kutatási eredményekkel konzisztens összefüggések rajzolódtak ki jelen vizsgálatunk során is. A nyomásgyakorlást mérő skála ugyanis semmiféle együttjárást nem mutatott a tárgyiasított testtudattal, illetve a kozmetikai műtétek iránti attitűdöt sem befolyásolta. Jelen kutatási eredményeink is alátámasztották Kroon van Diest és Tylka⁴² megállapítását, amely szerint a korai gondozói nyomás észlelése bizonyos ételek elfogyasztására, vagy éppen éhség hiányában vagy a jóllakottságon túl történő evésre, nem kapcsolódik a későbbi

⁴² KROON VAN DIEST – TYLKA 2010. 323.

testképhez. Eredményeink alapján hozzátehetjük, hogy a kozmetikai műtétek iránti attitűdre sincs hatással. Ez a skála inkább az étkezési szokásokhoz kapcsolódik, mint a testkép alakulásához.

A kritikai vagy korlátozó gondozói üzenetek azonban jelentős szerepet játszanak mind a saját testhez való viszony, mind a kozmetikai beavatkozásokhoz kapcsolódó attitűd alakulásában. A kritikai üzenetek gyakorisága magasabb szégyenérzettel társul a fizikai megjelenéssel kapcsolatban. A szülők kritikai megjegyzései által a gyermek internalizálja a hiedelmeket a külső megjelenéssel kapcsolatban, és a saját testéről is ezeken a megközelítéseken keresztül gondolkodik⁴³. Kialakul benne egy ideális kép, amelyhez folyamatosan igazítani próbálja a testét. Azonban sikertelenség esetén, ha negatív visszajelzéseket kap a szüleitől, szégyent él át. Tulajdonképpen az történik, hogy a szülők megpróbálják a társadalmi elvárásoknak megfelelően szabályozni gyermekük étkezését és megjelenését, azonban a korlátozások visszafelé sülnek el, mert a gyermek elveszti a kapcsolatot a saját testének jelzéseivel, és elvakultan a megfelelés vágya fogja csak hajtani. A fizikai megjelenéssel kapcsolatos elvárások kielégítéséhez bármit hajlandó megtenni, így a kozmetikai műtétek iránt is nyitottságot mutat.

A tárgyiasított testtudat esetén elsősorban a szégyennek van hatása a kozmetikai műtétek elfogadására. Ez az érzés nemcsak önmagában magyarázza a kozmetikai műtétek iránti nyitottságot, hanem gyermekkori gyökerekből is táplálkozik. A gondozói étkezéssel kapcsolatos kritikai üzenetek miatt korán átélt szégyen megalapozza a később tapasztalt megszegyenülésre való érzékenységet. A testükkel kapcsolatos negatív társadalmi visszajelzések arra ösztönözhetik a fiatal nőket, hogy megfeleljenek a testi vonzeró kulturálisan kívánatos normáinak, hogy a jövőben pozitív visszajelzéseket kaphassanak⁴⁴. A testtel kapcsolatban megtapasztalt szégyen eredményezi, hogy az ideális kép és a valóság

⁴³ KROON VAN DIEST – TYLKA 2010. 323.

⁴⁴ MARKEY – MARKEY 2009. 164.

közötti diszkrepancia áll folyamatosan az észlelés fókuszában. Ez a beszűkült észlelés ahhoz vezet, hogy az egyén testéhez kapcsolódó negatív érzései miatt hajlandó lesz magát alávetni a különböző kozmetikai beavatkozásoknak⁴⁵. Ezeken a negatív érzéseken keresztül megnyilvánuló, internalizált ideál erős belső motivációs forrást jelent a szépséget beavatkozások választásában⁴⁶.

A testfelügyelet skálája a tárgyiasított testtudatnak szintén magyarázza a kozmetikai műtétek iránti nyitottságot, azonban jelen vizsgálatunkban más szempontból, mint ahogyan arra a korábbi kutatási eredmények rámutattak. Calogero és munkatársai⁴⁷ eredményei alapján ugyanis az intraperszonális motivációt növeli a kozmetikai beavatkozásokkal kapcsolatban. Esetünkben ez a kettő faktor még csak szignifikáns összefüggést sem mutatott egymással. Ezt a különbséget a minta eltérő életkora okozhatta – ők egyetemista, mi pedig középiskolás lányokat vizsgáltunk –, hiszen ugyanazokat a mérőeszközöket használtuk. Vaughan – Turnbull és Lewis⁴⁸ kutatásából kiderült, hogy a megfontolást is növeli a testfelügyelet skála magasabb értéke. Ezt az összefüggést mi is alátámasztottuk. Esetünkben azonban a testfelügyelet a megfontolás és a szociális motiváció skálákon keresztül magyarázza a kozmetikai műtétek iránti nyitottság alakulását a középiskolás lányok körében. Minél nagyobb felügyeletet gyakorol valaki a teste felett és sokat foglalkozik a kinézetével, annál inkább potenciális szabályozó eszközként fogja fel a szépséget beavatkozásokat. Ezek a beavatkozások ugyanis megváltoztathatnak nemkívánatos elemeket a testén, amelyek miatt aggodalmat él át megjelenését illetően. Mivel a társas térben való megjelenéskor éli át ezt az aggodalmat a megjelenésével kapcsolatban, ezért szociális nyomásnak fogja tekinteni a saját belső szorongását. Ennek a rossz érzésnek a feloldására pedig jó megoldást jelentenek számára a kozmetikai műtétek.

⁴⁵ YAZDANPARAST – SPEARS 2018. 295.

⁴⁶ HENDERSON-KING – HENDERSON-KING 2005. 146.

⁴⁷ CALOGERO ÉS MTSAI 2010. 37.

⁴⁸ VAUGHAN-TURNBULL – LEWIS 2015. 190.

Kutatásunk eredményeit összefoglalva elmondhatjuk, hogy a középiskolás korú lányok attitűdje a kozmetikai műtétek, mint szépsézetesi beavatkozások iránt nagymértékben függ az otthoni tapasztalataiktól. A szülőktől eltanult gondolkodásmód jelentős hatással van a serdülőkori felfogásukra mind a testükkel, mind a kozmetikai beavatkozásokkal kapcsolatban.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BAZNER 2002 = BAZNER, J.: Attitudes about cosmetic surgery: gender and body experience. *McNair Scholars Journal* 2002/6(1), 11–16.

BROWN ÉS MTSAI 2007 = Brown, A., Furnham, A., Glanville, L., & Swami, V.: Factors That Affect the Likelihood of Undergoing Cosmetic Surgery. *Aesthetic Surgery Journal* 2007/27(5), 501–508.

CALOGERO ÉS MTSAI 2010 = Calogero, R. M., Pina, A., Park, L. E., & Rahemtulla, Z.: Objectification theory predicts college women's attitudes toward cosmetic surgery. *Sex Roles* 2010/63(1–2), 32–41.

FORRESTER-KNAUSS – PAXTON – ALSAKER 2008 = Forrester-Knauss, C., Paxton, S. J., & Alsaker, F. D.: Body dissatisfaction in adolescent boys and girls: Objectified body consciousness, internalization of the media body ideal and perceived pressure from media. *Sex roles* 2008/59(9–10), 633–643.

HENDERSON-KING – BROOKS 2009 = Henderson-King, D., & Brooks, K. D.: Materialism, sociocultural appearance messages, and paternal attitudes predict college women's attitudes about cosmetic surgery. *Psychology of Women Quarterly* 2009/33(1), 133–142.

HENDERSON-KING – HENDERSON-KING 2005 = Henderson-King, D. & Henderson-King, E.: Acceptance of cosmetic surgery: Scale development and validation. *Body Image* 2005/2(2), 137–149.

KROON VAN DIEST – TYLKA 2010 = Kroon Van Diest, A. M. & Tylka, T. L.: The Caregiver Eating Messages Scale: Development and psychometric investigation. *Body Image* 2010/7(4), 317–326.

MARKEY – MARKEY 2009 = Markey, C. N., & Markey, P. M.: Correlates of young women's interest in obtaining cosmetic surgery. *Sex Roles* 2009/61(3–4), 158–166.

MCKINLEY 1999 = McKinley, N. M.: Women and objectified body consciousness: Mothers' and daughters' body experience in cultural, developmental, and familial context. *Developmental psychology*, 1999/35(3), 760–769.

MCKINLEY – HYDE 1996 = McKinley, N. M. & Hyde, J. S.: The Objectified Body Consciousness Scale. *Psychology of Women Quarterly* 1996/20(2), 181–215.

MESKÓ – LÁNG 2019 = Meskó N. & Láng A.: Acceptance of Cosmetic Surgery among Hungarian Women in a Global Context: The Hungarian version of the Acceptance of Cosmetic Surgery Scale (ACSS). *Current Psychology* 2019, 1–12.

OLIVEIRA – MARTA-SIMÕES – FERREIRA 2019 = Oliveira, S., Marta-Simões, J., & Ferreira, C.: Early Parental Eating Messages and Disordered Eating: The Role of Body Shame and Inflexible Eating. *The Journal of psychology* 2019/153(6), 615–627.

SWAMI 2009 = Swami, V.: Body appreciation, media influence, and weight status predict consideration of cosmetic surgery among female undergraduates. *Body image* 2009/6(4), 315–317.

SWAMI ÉS MTSAI 2008 = Swami, V., Arteche, A., Chamorro-Premuzic, T., Furnham, A., Stieger, S., Haubner, T., & Voracek, M.: Looking good: factors affecting the likelihood of having cosmetic surgery. *European Journal of Plastic Surgery* 2008/30(5), 211–218.

SWAMI ÉS MTSAI 2009 = Swami, V., Chamorro-Premuzic, T., Bridges, S., & Furnham, A.: Acceptance of cosmetic surgery: Personality and individual difference predictors. *Body Image* 2009/6(1), 7–13.

VAUGHAN-TURNBULL – LEWIS 2015 = Vaughan-Turnbull, C., & Lewis, V.: Body image, objectification, and attitudes toward cosmetic surgery. *Journal of Applied Biobehavioral Research* 2015/20(4), 179–196.

WALKER ÉS MTSAI 2019 = Walker, C. E., Krumhuber, E. G., Dayan, S., & Furnham, A.: Effects of social media use on desire for cosmetic surgery among young women. *Current Psychology* 2019, 1–10.

YAZDANPARAST – SPEARS 2018 = Yazdanparast, A., & Spears, N.: The new me or the me I'm proud of?: Impact of objective self-awareness and standards on acceptance of cosmetic procedures. *European Journal of Marketing* 2018/52(1–2), 279–3

PAP ISTVÁN

A CÁPA: CAMILLO CASTIGLIONI, A MAGYAR- OLASZ BANK RT. ALAPÍTÓJÁNAK ÉLETE

A KEZDETEK

Camillo Castiglioni 1879. október 22-én született Triesztben, zsidó családban. Édesapja, Vittorio Castiglioni¹ a trieszti zsidó közösség rabbija volt. Castiglioni már fiatalon is sok nyelven beszélt, aminek minden előnyét élvezte a későbbiekben, így kapott lehetőséget arra, hogy a bécsi székhelyű Osztrák–Amerikai Gummiművek Részvénytársaságot² (továbbiakban: OAG) Konstantinápolyban képviselje. A cég különféle gumiáruk gyártásával foglalkozott. Castiglioni, akinek irányítása alatt felvirágzott az OAG, 1905-ben Bécsben átvette a cég exportrészlegének irányítását. 1907 kora nyarán pedig a vállalat igazgatója lett.

FELÍVELŐ PÁLYÁN

1901-ben Castiglioni a Viktor Silberer³ és Franz Hinterstoisser⁴ által alapított Osztrák Repülőklubhoz⁵ csatlakozott. Itt találkozott először a császári család tagjaival és a katonaság vezetőinek képviselőivel, mindenekelőtt Salvator Leopold főherceggel,⁶ aki a repülés szerelmese volt.

¹ Vittorio Castiglioni (1840–1911) rabbi, tanár. <https://www.geni.com/people/Vittorio-Castiglioni/6000000027066448539> (Letöltés ideje: 2021. 05. 05.)

² Österreichisch–Amerikanische Gummiwerke AG. 1896-ban Ausztriában alapított gumigyár, amely ma a Semperit nevet viseli. <https://www.brandsex.de/markenlexikon/cover/s/markenlexikon-semperit> (Letöltés ideje: 2021. 04. 08.)

³ Viktor Silberer (1846–1924) osztrák újságíró, repülőúttörő és politikus. <https://www.deutsche-biographie.de/sfz121907.html> (Letöltés ideje: 2021. 03. 23.)

⁴ Franz Hinterstoisser (1863–1933) osztrák katonatiszt. https://www.biographien.ac.at/oebl_2/325.pdf (Letöltés ideje: 2021. 03. 23.)

⁵ Österreichischer Aero–Club. https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/%C3%96sterreichischer_Aero-Club (Letöltés ideje: 2021. 05. 05.)

⁶ Habsburg–Toscanai Lipót Szalvátor főherceg (1863–1931), a Császári és Királyi Hadsereg vezérezredese, a tüzérségi fegyvernem főfelügyelője. <http://www.austro-hungarian-army.co.uk/go.htm> (Letöltés ideje: 2021. 03. 23.)

1909. április 23-án alapították meg a Wiener Bankverein⁷ tevékeny részvételével a Motor–Luftfahrzeug Gesellschaft m.b.H-t⁸ (továbbiakban: MLG) céget repülőgépek gyártására,⁹ és ennek vezetését Castiglioni bízta. A vállalat megszerezte az addigi legfejlettebb hőlégballon-technológiát (Julliot–Lebaudy System).¹⁰ A ballonok tartószerkezetének gumiborítását az OAG építette, a motort a bécsújhelyi székhelyű Austro–Daimler¹¹ cég biztosította. Castiglioni munkájában nagy segítőtje volt Ignaz Etrich,¹² aki itt fejlesztette ki a híres Taube¹³ (azaz galamb) nevű repülőgépet, amely a maga korában világelsőnek számított.

Castiglioni 1912-ben áttért az evangélikus hitre. Szeptember 6-án kizárólagos szerződést kötött Ludwig Lohnerrel,¹⁴ amely szerint a Lohner-művek felépítik az MLG-től megrendelt összes repülőgép-sorozatot.

A HÁBORÚ NYERTESE

Castiglioni 1912. november 6-án Budapesten alapított egy másik légitársasági vállalatot¹⁵ Magyar Repülőgyár Részvénytársaság¹⁶

⁷ Wiener Bankverein: BURHOP 2004.

⁸ Motor–Luftfahrzeug Gesellschaft (Motor–Repülőgép Társaság) https://dehu.xcv.wiki/wiki/Oesterreichische_Flugzeugfabrik_AG (Letöltés ideje: 2021. 03. 23.)

⁹ A cégben részvényes volt az Osztrák–Amerikai Gumiművek Rt., az Angol–Osztrák Bank, a Budapest Ganz és Társa Danubius Villamossági, Gép-, Waggon- és Hajógyár Rt. és Weiss Manfréd nagyiparos.

¹⁰ Julliot–Lebaudy: Gazdasági Mérnök 1909/3. https://adt.arcanum.com/hu/view/GazdasagiMernok_33_1909/?pg=332&layout=s (Letöltés ideje: 2021. 03. 23.) Mérnök volt, aki olyan léghajót szerkesztett, amelynek a ballonját rúdszerkezet feszítette, és erre függesztették fel a csónakot motorral.

¹¹ Austro–Daimler: osztrák autógyár <https://www.austrodaimler.com/en/austro-daimler/> (Letöltés ideje: 2021. 03. 23.)

¹² Igo Etrich (1879–1967) osztrák repülőúttervező és tervező. https://www.gracesguide.co.uk/Igo_Etrich (Letöltés ideje: 2021. 03. 23.)

¹³ A Taube egy korabeli repülőgéptípus: SZENTNÉMÉDY 1933.

¹⁴ https://de.wikipedia.org/wiki/Ludwig_Lohner (Letöltés ideje: 2021. 03. 23.)

¹⁵ Ludwig Lohnerrel, a Ganz & Co. céggel és Weiss Manfréddal együtt.

¹⁶ Magyar Repülőgépgyár Részvénytársaság (UFAG) 1912-ben alapított magyar repülőgépgyár <http://monarchiahadiipar.hupont.hu/18/repulogep-gyarak> (Letöltés ideje: 2021. 03. 23.)

(Ungarische Flugzeugwerke AG, UFAG) néven. Camillo Castiglioni az osztrák Daimlerrel, az MLG-vel, Lohnerrel, valamint az Igo Etrichel és az acélgyárossal, Karl von Skodával¹⁷ folytatott együttműködésének köszönhetően szinte az összes háborús szempontból fontos termelési szektorban volt érdekeltsége, befolyása. Castiglioni élvezte a császár, Ferenc József megbecsülését is.

1914 júniusának eseményét Ernst Heinkel¹⁸ meséli el:

„A 401. lakásban egy fekete, fehér kesztyűs szolga várt rám. Megkért, hogy foglaljak helyet egy szalonban. Később ajtót nyitott egy szobába, amelyben többek között egy nagy íróasztal is állt. Mögötte egy meglehetősen alacsony férfi, széles vállal, ápolt eleganciával, nyakkendőjén fekete gyönggyel... Camillo Castiglioni állt velem szemben, és ezt mondta: örülök, hogy eljött. Folyékonyan beszélt németül, enyhe déli akcentussal. De határozott varázsa volt a hangjának. ... Mr. Heinkel, szeretném felvenni. Milyen feltételeket szab meg? Amikor a megszólított személy nem válaszolt, Castiglioni folytatta: Mr. Heinkel. Nem akarok hosszú monológot tartani. Két repülőgépgyárat alapítottam Ausztriában és Magyarországon. De hiányzik a konstruktőr-igazgató. Pontosan tájékoztam Önről. Ön az az ember, akire szükségem van. Évi 100 000 koronával felveszem... Castiglioni kissé meglepetten nézett rám, amikor nem hallotta meg azonnal az „igent”. A meglepetése még nagyobb volt, amikor kissé levegő után kapkodva mondtam: Nem hagyhatom el a Brandenburgi Repülőgépgyárat (Brandenburgische Flugzeugwerke) anélkül, hogy ez az üzem összeomlana. A cég esetében minden attól a repülőgéptől függ, amelyen most dolgozom. Castiglioni némán nézett rám néhány másodpercig. Aztán rágyújtott egy cigarettára, és sejtelmesen azt mondta: Mr. Heinkel, sajnálom. De nyolc napon belül ismét hall felőlem.”¹⁹

¹⁷ Karl Freiherr von Skoda (1878–1929) a Pilsen-i Skoda-Művek vezérigazgatója. <https://www.deutsche-biographie.de/sfz122360.html> (Letöltés ideje: 2021. 03. 23.)

¹⁸ Ernst Heinkel (1888–1958) német repülőgép-tervező <https://www.britannica.com/biography/Ernst-Heinrich-Heinkel> (Letöltés ideje: 2021.03.23.)

¹⁹ SCHLÜTER 2020. 66.

Egy héttel később Gottfried Krügel, a Brandenburgische Flugzeugwerke fő részvényese eladta Castiglioninak a paketjét. Másnap Heinkelnek a Hotel Adlonban ezt mondta Castiglioni: „*Mivel magát nem tudtam felvenni, az egész gyárat meg kellett vennem. Ez sok arany márkámba került. Remélem, hogy megérte.*”²⁰

Az élet igazolta, hogy Castiglioni jó vásárt csinált. A mérnök bevált.

Castiglioni 1915. június 7-én megszerezte a hamburgi Hansa Repülőgépgyárat, annak érdekében, hogy egyesítse a Brandenburgische Flugzeugwerke-vel.

1916 őszén vette feleségül Iphigenie Buchmann bécsi színésznőt.

A háború végére, 1918-ban már a légiőrök összes repülőgépének több mint hetven százaléka és az összes osztrák haditengerészeti repülőgép kilencvenöt százaléka Heinkel tervezőirodájából származott.

A BMW

1915-ben Castiglioni érdeklődése az 1913 októberében alapított Rapp Motorenwerke GmbH²¹ felé fordult. A behozatali tilalom megelőzése érdekében Castiglioni és Max Wiedmann, a Rapp Motoren igazgatója megállapodtak abban, hogy licenz alapján építenek Münchenben Austro-Daimler motorokat.

1917 márciusában részesedést szerzett egy müncheni fegyvergyárban, a Bayerische Flugzeugwerke-ben (BFW)²² a Bécsi Albatros Werken²³ keresztül. 1917 májusában az Albatros műveket átnevezték és átalakították, így Phönix Flugzeugwerke AG lett. Castiglioni mellett részvényes lett Lobkowitz August herceg

²⁰ SCHLÜTER 2020. 67.

²¹ Rapp Motorgyár, 1913-ban alapított müncheni gyár. <https://bmw-grouparchives.com/research/detail/index.xhtml?id=3867408> (Letöltés ideje: 2021. 03. 23.)

²² <https://en.wikipedia.org/wiki/Messerschmitt> (Letöltés ideje: 2021. 03. 23.)

²³ Albatros repülőgépgyár: <https://ww1.habsburger.net/de/kapitel/der-beginn-des-flugzeugbaus-osterreich> (Letöltés ideje: 2021. 03. 23.)

ezredes²⁴ és Leopold Salvator főherceg is. 1917-ben az Allgemeiner Depositenbank ügyvezető igazgatójaként, Castiglioni vette át a bank irányítását, és megszerezte a részvények többségét is.

1917 őszén elkezdett megválni légitársaságaitól és azok részvényeitől. Heinkel erről később így írt: „*Mint később kiderült, ismét ragyogóan tájékozódott. Németországnak és Ausztriának megtiltják a repülőgépek gyártását.*”²⁵

1918. augusztus 13-án a Bayerische–Motor Werke GmbH (Kft.) neve BMW AG (Rt.) lett. Az alaptőke tizenkétmillió birodalmi márkára történő emelésével megpecsételődött a BMW későbbi vezérigazgatójának, Max Wiedmannak a sorsa. Az új tulajdonosok 1/3 részen Fritz Neumeyer,²⁶ a Zündapp alapítója, 1/3 részen Castiglioni, a Depositenbank elnöke, a fennmaradó 1/3 részen a Nationalbank,²⁷ a Bayerische Vereinsbank,²⁸ a Bayerische Handelsbank²⁹ és a Bayerische Hypotheken- und Wechselbank³⁰ osztozott. Franz Josef Popp volt az egyetlen igazgatósági tag, aki maradhatott posztján, mert őt Castiglioni ajánlotta. Az új felügyelőbizottsági tagok a következők voltak: Hans Christian Dietrich³¹

²⁴ Ferdinand von Lobkowitz (1850–1926) cseh-osztrák politikus, A Pallas Nagy Lexikona (1895). 602.
https://adt.arcanum.com/hu/view/PallasLexikon_11/?query=lobkowitz%20herceg&pg=605&layout=s (Letöltés ideje: 2021. 03. 23.)

²⁵ SCHLÜTER 2020. 88.

²⁶ Fritz Ludwig Neumeyer (1875–1935) német nagyvállalkozó
<http://www.werkbahn.de/eisenbahn/lokbau/neumeyer.htm> (Letöltés ideje: 2021. 03. 23.)

²⁷ Osztrák Nemzeti Bank, 1816-ban alapított bank http://www.kislexikon.hu/osztrak-magyar_bank.html (Letöltés ideje: 2021. 03. 23.)

²⁸ Bayerische Vereinsbank, 1896-ban alapított bajor bank https://de.wikipedia.org/wiki/Bayerische_Vereinsbank (Letöltés ideje: 2021. 03. 23.)

²⁹ Deutsche Pfandbriefbank 1869-ben alapított müncheni bank
https://de.wikipedia.org/wiki/Deutsche_Pfandbriefbank (Letöltés ideje: 2021. 03. 23.)

³⁰ Bayerische Hypotheken- und Wechsel Bank, 1835-ben alapított bajor bank. https://de.wikipedia.org/wiki/Bayerische_Hypotheken-_und_Wechsel-Bank (Letöltés ideje: 2021. 03. 23.)

³¹ Hans-Christian Dietrich (1869–1950) osztrák bankmenedzser és főiskolai tanár. <https://daten.digitale-sammlungen.de/0001/bsb00016319/images/index.html?id=00016319&groesser=&fip=193.174.98.30&no=&seite=711> (Letöltés ideje: 2021. 03. 23.)

(Bayerische Vereinsbank igazgatója, az elnök), Fritz Neumayer, Josef Böhm³² (Deutsche Bank), Paul Goldstein (Allgemeine Depositenbank elnöke), Hjalmar Schacht³³ (Nationalbank igazgatója) és Castiglioni.

1918 év végére Castiglioni lett a BMW fő részvényese. 1919. február 1-jén a BMW újból megkezdte működését mintegy háromszázötven fővel, és addigi egyetlen ügyfelük, a hadsereg nélkül. A gyár motorkerékpárok gyártásába kezdett, ezzel indult útnak a világ meghódítására. 1922-ben Castiglioni elhagyja a céget, nélküle ez a márka ma aligha létezhetne.

AZ „INFLÁCIÓKIRÁLY”

Castiglioni 1919-ben olasz állampolgár lett. Hitelképességét növelte – az Allgemeine Depositenbank elnöki pozíciója mellett – az 1918 óta Giuseppe Toeplitz³⁴ milánói bankárral és az általa vezetett Banca Commerciale Italiana-val³⁵ fenntartott jó kapcsolata is. A háború befejezése után Olaszország valutája stabilabbnak bizonyult az osztrák koronához és a német márkához képest.

1919 végén Castiglioni „megérkezett a csúcsra”. Igazi párvenű lett, megvásárolta azt a szalonkocsit, amit korábban Ferenc József császár használt utazásai során. Giuseppe Toeplitz fia, Ludovico, a *Bankár* című könyvében leírja:

³² Josef Böhm (1865–1929) osztrák bankár és politikus. https://www.bundesarchiv.de/aktenreichskanzlei/1919-1933/0000/adr/adrag/kap1_2/para2_204.html (Letöltés ideje: 2021. 03. 23.)

³³ Horace Greeley Hjalmar Schacht dr. (1877–1970) német politikus és bankár. <https://www.deutsche-biographie.de/pnd118606026.html> (Letöltés ideje: 2021. 03. 23.)

³⁴ Giuseppe Toeplitz (1866–1938) lengyel-zsidó származású olasz bankár. http://www.impresan.beniculturali.it/web/impres/protagonisti/scheda-protagonista?p_p_id=56_INSTANCE_6uZ0&articleId=35909&p_p_lifecycle=1&p_p_state=normal&groupId=18701&viewMode=normal (Letöltés ideje: 2021. 03. 23.)

³⁵ Banca Commerciale Italiana (magyarul: Olasz Kereskedelmi Bank) 1894-ben jött létre Milánóban, ma Intesa Sanpaolo néven ismert. https://group.intesasanpaolo.com/it/chi-siamo/storia/banca-commerciale-italiana/#/banca_e_societa/ita_comit_profilo_storico.jsp (Letöltés ideje: 2021. 04. 07.)

„Kicsi, jelentéktelen ember, kevésbé reprezentatív alak gömbölyded formával. Mint egy tojás.... Csak a szemeinek volt élénk ragyogása, a sápadt arcához kellett is... ironikus volt így. Castiglioni nem mutatta ki azt a hatalmas ravaszsgot és akaratot, amely benne rejtőzött. Amikor megfogalmazott egy mondatot, olyan volt, mintha szó szerint németre fordítaná, tipikusan trieszti akcentussal. Ő igazi gazember volt, sőt inkább olyan volt, mint egy vérszívó, aki készen áll arra, hogy a kellő pillanatban megragadja a zsákmányt.”³⁶

Toeplitz fiának sorai már Castiglioni bukása után 15 évvel íródtak, ezért a leírás magában hordozhatja a bukás ízét. 1920-tól kezdődően jelentkeztek nála vesebajának első tünetei, így nem volt ritka, hogy emiatt meg kellett szakítania egy-egy utazást vagy testületi ülést.

Megvásárolta a Grundlstein villát,³⁷ amely Castiglioni önképéhez abszolút illett.

Ausztriában a bankalapításhoz csak egy egyszerű cégbejegyzésre volt szükség, a kibocsátó „szindikátusok” javát szolgáló tőkeemeléseket egyetlen törvény sem korlátozta, nem beszélve a tényleges banki ellenőrzésről. Új iparágak jöttek létre, hogy pótolják a monarchia megbomlása által létrehozott piaci réseket.³⁸

Castiglioni befektetésre érdemesnek találta Magyarországot, hiszen korábban repülőgépgyárat (UFAG) is alapított, illetve több cégen keresztül rálátással bírt a magyar piaci helyzetre és viszonyokra.

NEHÉZ IDŐK

1924-ben, az Allgemeine Depositenbank összeomlását követően sikkasztás gyanúja miatt nyomozást indítottak Castiglioni ellen, sőt elfogatóparancsot is adtak ki ellene. Később jogerősen felmentették a vádak alól.

³⁶ STIEFEL 2012. 15.

³⁷ Grundlstein villa. <https://www.arf.at/2020/08/28/die-geschichte-der-villa-castiglioni-in-grundlsee/> (Letöltés ideje: 2021. 03. 24.)

³⁸ vö: SCHLÜTER 2020. 112–173.

1925-ben Benito Mussolini kérésének megfelelően Camillo Castiglioni részt vett az USA-val folytatott tárgyalásokon az olasz önkormányzatoknak nyújtott újabb nagy hitel kapcsán, ami azt jelentette, hogy a „Commendatore” híre hazájában még mindig sértetlen volt.

1933-tól Németországban már nem volt hely Castiglioni számára. 1935-ben árverezésre bocsátották a Grundlsee-i villát, annak minden értékével együtt.

1938 szeptemberétől a hitleri Németországhoz való közeledés az olasz jogszabályokban is megmutatkozott. A „Proveddimenti nei confronti degli ebrei starnieri”³⁹ szerint – amelyet a Nürnbergi faji törvény mentén fogadtak el – minden külföldi zsidó hat hónapon belül kénytelen volt elhagyni Olaszországot. Azokat a zsidókat, akiket 1919. január 1. után honosítottak, megfosztották olasz állampolgárságuktól. Eközben Castiglioni továbbra is Milánóban élt.

1939-ben Castiglioni Attilio Tamaro⁴⁰ segítségével igyekezett Svájcban új üzletbe, a nyersolaj feldolgozásába belefogni. 1943-ban azonban Svájcból is mennie kellett, miközben Tamaro nagykövetet is visszarendelték hazájába.

A SELYEMHARISNYÁS BARÁT

1943-ban San Marino enklávéját, amelyet Olaszország vett körül, láthatóan nem érintette a háború nehéz időszaka. Különösen a Titano-hegy nyugati lejtőjén található kolostorok élete volt nyugodt. San Marinóban nem a járőröző katonaság határozta meg a városképet, hanem a lakosokkal beszélgető barátok. Egyikük, Alfio testvér szokásává vált, hogy késő délután sétákat tegyen a Convento di San Francescotól⁴¹ a kanyargós utcákon át a néhány

³⁹ Intézkedések külföldi zsidók ellen.

⁴⁰ Attilio Tamaro (1884–1956) olasz történész, diplomata, 1935–1943 között Bernben Olaszország nagykövete.

⁴¹ Convento di San Francesco apátja ekkor Padre Alfredo Ceasari volt, számtalan zsidó bűjtatója, Castiglioni is neki köszönhette életét. Ebbéli vállalkozásában bizonyosan segítette barátja, Attilio Tamaro.

kilométerre lévő Borgo Maggiore-ba. A legtöbb San Marinó-i ismerte az idős szerzetest, aki egy kissé testes volt. Időnként megállt, hogy egyik-másik emberrel csevegjen a mindennapi dolgokról, majd folytatta útját. Szokatlan viselet volt a selyemharisnyája. „Alfió barát” emellett ezüstgombos sétabottal járt. „Il Frate dalle calze di seta”, azaz a selyemharisnyás barát, így nevezték egymás közt az emberek. Ő volt Camillo Castiglioni, álruhában, így élte túl a vérzivataros, zsidóüldöző esztendőket.⁴² Camillo Castiglioni 1957. december 18-án Rómában hunyt el.

A MAGYAR–OLASZ BANK RÉSZVÉNYTÁRSASÁG (1920–1948)

A Magyar–Olasz Bankot 1920. április 19-én egy szindikátus alapította, melyben Camillo Castiglioni bankár, a bécsi Allgemeine Depositenbank⁴³ elnöke vitt vezető szerepet. Emellett Európa egyik legnagyobb és legtekintélyesebb pénzügyintézete, a Banca Commerciale Italiana és egy hozzá közelálló pénzcsoport is részese volt a bank megalapításának. A bank megalakulásakor magába olvasztotta a Magyar Fakereskedők Hitelintézete Részvénytársaságot⁴⁴ és a Magyar Országos Bank Részvénytársaságot⁴⁵. A Magyar–Olasz Bank Rt. jelentős anyagi erővel kezdte meg

⁴² vö. ROSSI 2017. 191–198.

⁴³ Allgemeine Depositenbank 1871-ben alakult meg Bécsben és 1925-ben csődbe ment. https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Allgemeine_Depositenbank (Letöltés ideje: 2021. 04. 07.)

⁴⁴ Magyar Fakereskedők Hitelintézete Rt. (1905) KORMOS 1918, 48.

⁴⁵ Budapest Terézvárosi Takarékpénztár Rt. néven 1893-ban alakult. Kezdő alaptőkéje 2,5 millió forint, mely 1910-ben 5 korona, 1917-ben 40 millió, majd ugyanazon évben 50 millió koronára emelkedett. A bankügyletek mellett 1895-ben a zálogkölcsön üzletágat is bevezette. Budapesten a Király utcában, a József és Károly körúton, a Ferenciek terén és az Üllői úton zálogházakat nyitott. 1917-ben beolvadt a Központi Kereskedelmi és Iparbank Rt.-t, s a bécsi Allgemeine Depositenbank A. G. érdekkörébe került. Nevét 1917. október 12-én Magyar Országos Bank Rt.-ra változtatta. A bankszerű üzletágakat lebonyolító osztályok mellett 1918-ban áru-, építőanyag-, fém- és géposztályt állított fel. A bécsi Allgemeine Depositenbankkal együtt részt vett a fiumei villamos művek alapításában. Több helyi érdekű vasút tartozott érdekkörébe, többek között az Árvavölgyi HÉV Rt. és a Szigetvár–Kaposvár HÉV Rt. 1920. április 19-én beolvadt a Magyar–Olasz Bank Rt.-ba.

működését. Alaptőkéje a tartalékalappal együtt 493 millió korona volt a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank⁴⁶ 315 millió és a Magyar Általános Hitelbank⁴⁷ 325 millió korona tőkeállományával szemben. Camillo Castiglioni 1924-ig maradt a bank elnöke, ezt követően megvált a banktól és többé nem tért vissza.

1926. január 1-én a Magyar–Olasz Bank magába olvasztotta a Magyar Agrár- és Járadékbankot, s ezzel tekintélyes ipari érdekeltség és jól jövedelmező helyi érdekű vasúti vállalatok tulajdonosa lett.

A bank vagyonmérlege a gazdasági válság alatt megközelítette a 36 millió dollárt. A II. világháború éveiben az intézet üzleti eredményei még kedvezőbbben alakultak. Ennek ellenére azonban osztalékot 1939-től kezdve nem fizetett. 1945-öt követően a bank működése elé sok akadály gördült. Az olasz funkcionáriusok elmenekültek az országból. Az ideiglenes igazgatóság kérésére ezért a pénzügyminisztérium 1948 januárjában a bank felszámolását rendelte el.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BURHOP 2004 = BURHOP, Carsten: Die Kreditbanken in der Gründerzeit, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2004

KORMOS 1918 = KORMOS Alfréd (szerk.): Magyar Pénzügyi Compass, 1. kötet 1917–1918, Bankok és takarékpénztárak, Budapest, 1918.

ROSSI 2017 = ROSSI, Gianni Scipione: Lo squalo e le leggi razziali: Vita spericolata di Camillo Castiglioni. Rubbettino Editore, Soveria Manelli, 2017.

SCHLÜTER 2020 = SCHLÜTER, Reinhard: Der Haifisch, Aufstieg und Fall des Camillo Castiglioni. Zsolnay Verlag, Wien, 2020

STIEFEL 2012 = STIEFEL, Dieter: Camillo Castiglioni oder Die Metaphysik der Haifische. Bohlau Verlag, Wien–Köln–Weimar, 2012

⁴⁶ Pesti Magyar Kereskedelmi és Hitelbank: Magyarország első, mai értelemben vett bankja volt, 1840-ben jött létre. <http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/081/pc008148.html> (Letöltés ideje: 2021. 04. 07.)

⁴⁷ Magyar Általános Hitelbank: 1867-ben alakult. http://www.kislexikon.hu/magyar_altalanos_hitelbank.html (Letöltés ideje: 2021. 04. 07.)

INTERNETES FORRÁSOK

Allgemeine Depositenbank, Wien Geschichte Wiki, https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Allgemeine_Depositenbank (Letöltés ideje: 2021. 04. 07.)

A Monarchia hadiipara, <http://monarchiahadiipar.hupont.hu/18/repulogep-gyarak> (Letöltés ideje: 2021. 03. 23.)

A Pallas Nagylexikona, (1895). https://adt.arcanum.com/hu/view/Pallas-Lexikon_11/?query=lobkowitz%20herceg&pg=605&layout=s (Letöltés ideje: 2021. 03. 23.), <http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/081/pc008148.html> (Letöltés ideje: 2021. 04. 07.)

Austro Daimler. <https://www.austrodaimler.com/en/austro-daimler/> (Letöltés ideje: 2021. 03. 23.)

Austro-Hungarian Army. <http://www.austro-hungarian-army.co.uk/go.htm> (Letöltés ideje: 2021. 03. 23.)

Banca Commerciale Italiana, Intesa Sanpaolo. <https://group.intesasanpaolo.com/it/chi-siamo/storia/banca-commerciale-italiana> (Letöltés ideje: 2021. 03. 23.)

Bayerische Hypotheken- und Wechsel Bank, Wikipedia. https://de.wikipedia.org/wiki/Bayerische_Hypotheken-_und_Wechsel-Bank (Letöltés ideje: 2021. 03. 23.)

Bayerische Vereinsbank, Wikipedia. https://de.wikipedia.org/wiki/Bayerische_Vereinsbank (Letöltés ideje: 2021. 03. 23.)

Josef Böhm, *Das Bundesarchiv*. https://www.bundesarchiv.de/aktenreichskanzlei/1919-1933/0000/adr/adrag/kap1_2/para2_204.html (Letöltés ideje: 2021. 03. 23.)

Vittorio Castiglioni, Geni. <https://www.geni.com/people/Vittorio-Castiglioni/6000000027066448539>. (Letöltés ideje: 2021. 05. 05.)

Der Beginn des Flugzeugbaus in Österreich, Der erste Weltkrieg. <https://ww1.habsburger.net/de/kapitel/der-beginn-des-flugzeugbaus-osterreich> (Letöltés ideje: 2021. 03. 23.)

Deutsche Biographie. <https://www.deutsche-biographie.de/sfz121907.html>; <https://www.deutsche-biographie.de/sfz122360.html>; <https://www.deutsche-biographie.de/pnd118606026.html> (Letöltés ideje: 2021. 03. 23.)

Deutsche Pfandbriefbank, Wikipedia. https://de.wikipedia.org/wiki/Deutsche_Pfandbriefbank (Letöltés ideje: 2021. 03. 23.)

Hans-Christian Dietrich, Deutsche Biographie. <https://daten.digitaler-sammlungen.de/0001/bsb00016319/images/index.html?id=00016319&groesser=&fip=193.174.98.30&no=&seite=711> (Letöltés ideje: 2021. 03. 23.)

Grace's Guide to British Industrial History, https://www.gracesguide.co.uk/Igo_Etrich (Letöltés ideje: 2021. 03. 23.)

Ernst Heinrich Heinkel, Britannica. <https://www.britannica.com/biography/Ernst-Heinrich-Heinkel> (Letöltés ideje: 2021. 03. 23.)

HILBRAND, Rainer: Die Geschichte der Villa Castiglioni, *Ausser Regionalfernsehen*, <https://www.arf.at/2020/08/28/die-geschichte-der-villa-castiglioni-in-grundlsee/> (Letöltés ideje: 2021. 03. 24.)

Julliot Lebaudy (1909). *Gazdasági Mérnök* 1909/42.3. https://adt.arcanum.com/hu/view/GazdasagiMernok_33_1909/?pg=332&layout=s (Letöltés ideje: 2021. 03. 23.)

Ludwig Lohner, Wikipedia. https://de.wikipedia.org/wiki/Ludwig_Lohner (Letöltés ideje: 2021.03.23.)

Magyar Általános Hítelbank, Kislexikon. http://www.kislexikon.hu/magyar_általanos_hitelbank.html (Letöltés ideje: 2021.04.07.)

Markenlexikon. <https://www.brandslex.de/markenlexikon/cover/s/markenlexikon-semperit> (Letöltés ideje: 2021. 04. 08.)

Messerschmitt, Wikipedia. <https://en.wikipedia.org/wiki/Messerschmitt> (Letöltés ideje: 2021. 03. 23.)

Motor-Luftfahrzeug Gesellschaft (Motor-Repülőgép Társaság) https://de-hu.xcv.wiki/wiki/Oesterreichische_Flugzeugfabrik_AG (Letöltés ideje: 2021. 03. 23.)

Fritz Neumeyer AG, Werkbahn. <http://www.werkbahn.de/eisenbahn/lokbau/neumeyer.htm> (Letöltés ideje: 2021. 03. 23.)

Osztrák-Magyar Bank, Kislexikon. http://www.kislexikon.hu/osztrak-magyar_bank.html (Letöltés ideje: 2021. 03. 23.)

Österreichisches Biographisches Lexikon. https://www.biographien.ac.at/oabl_2/325.pdf (Letöltés ideje: 2021. 03. 23.)

Rapp Illa, BMW Group. <https://bmw-grouparchives.com/research/detail/index.xhtml?id=3867408> (Letöltés ideje: 2021. 03. 23.)

SZENTNÉMÉDY 1933 = SZENTNÉMÉDY FERENC: A repülés. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1933. <https://mek.oszk.hu/01300/01343/01343.htm> (Letöltés ideje: 2021. 03. 23.)

Toeplitz, Giuseppe, Archivi D'Impresa. http://www.impresan.beniculturali.it/web/impresan/protagonisti/scheda-protagonista?p_p_id=56_INSTANCE_6uZ0&articleId=35909&p_p_lifecycle=1&p_p_state=normal&groupId=18701&viewMode=normal (Letöltés ideje: 2021. 03. 23.)

Wien Geschichte Wiki. https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/%C3%96sterreichischer_Aero-Club (Letöltés ideje: 2021. 05. 05.)

PETHŐ BORBÁLA

GEORG TRAKL – ALKOTÁSLÉLEKTANI ÉS
BEFOGADÁS-LÉLEKTANI VIZSGÁLATOK

ALKOTÁSLÉLEKTANI MEGKÖZELÍTÉS

TRAKL PSZICHOBIOGRÁFIÁJA

Georg Trakl Salzburgban született 1887. február 3-án. Magyar származású édesapja, Tobias Trakl vaskereskedőként dolgozott, míg édesanyja, Maria Catharina Georgot és hat testvérét nevelte otthon. Erich Neumann pszichológus a fizikai jóllét mellett kiemeli a „katasztrofális és halálosan veszélyes” családi környezetet, illetve az édesapa passzivitását fia egyre súlyosbodó problémáival szemben¹. Habár a mentálisan instabil Georg már fiatalon meglehetősen bohém életmódot folytatott, a költő leveleiben semmilyen jele nem maradt fenn egy aggódó édesapa közbelépésének. A gyógyszerfüggő édesanya kapcsolata a gyermekeivel szintén rideg volt. Maria legtöbbször elzárkózott környezetétől, önmagára meg nem értett személyiségként tekintett. Legszívesebben az egész napot a szobájában töltötte, az általa oly szívesen gyűjtött és restaurált régiségek között. Míg édesapja inkább csak árnyékként volt jelen életében, Trakl édesanyjához fűződő viszonya ambivalens volt: egyes leveleiben kötődést és aggodalmat fejez ki iránta, azonban volt, hogy elismerte, „puszta kézzel meg tudná fojtani”.

Georg negyedik legidősebb gyermekként nőtt fel. Zenei tehetséggel rendelkező húgával, Grete-vel bensőséges viszonya volt: Georg önmagát látta testvérében, aki több versében is megjelenik. Trakl Grete-hez íródott *Blutschuld* (Vérbűn) című művében ír kettejük kapcsolatáról, melyben a testvéri szeretet szerelemmel keveredett.

¹ NEUMANN 1959.

Trakl egészen fiatal korától kezdve meglehetősen közömbös volt társaival szemben, a tanulmányok terén nem teljesített jól. Matematikából, latin és görög nyelvből szerzett elégtelen osztályzata miatt évet kellett ismételnie, végül érettségi vizsga nélkül hagyta ott az iskolát. Már ekkor keletkezett egyik levelében panaszkodik a tanulás és a drogok miatti kimerülésről, illetve arról, hogy „sajnos még egyszer utoljára” kloroformhoz kell nyúlnia, hogy megnyugodjon. Valószínűsíthető, hogy a költő esetében az önkárosító életmód egyfajta imitációja volt a Baudelaire által oly híressé és divatosá tett dekadens életérzésnek.

Gyógyszersegédként dolgozott, mely lehetőséget biztosított ekkor kezdődő függőségének kielégítésére: többek között alkoholt, kokaint, morfiomot és ópiumot is fogyasztott. Nemcsak depresszióval, de szorongásos tünetekkel is küszködött: napjait vagy az eufória, vagy a kábultság állapotában töltötte. A tudatmódosító szerek hatására idegen emberektől csaknem pánikszerű félelme alakult ki.

Georg 13 évesen kezdett verseket írni, 19 éves korától jelentek meg első művei.

Miután Trakl édesapja elhunyt, a családnak anyagi nehézségei lettek. Georg, miután elvégezte gyógyszerészi tanulmányait, egyéves katonai szolgálatra jelentkezett. Egyre súlyosbodó depressziója fokozott gyógyszerhasználathoz vezetett.

Az első világháború kitörése után behívták a hadseregbe. A Grodeknél elszenvedett vereséget Trakl azonos című versében dolgozta fel. Itt katonai gyógyszerészként csaknem száz súlyos sérülést kellett egyedül, megfelelő felszerelés és eszközök nélkül ellátnia. Ez és további traumatikus események vezettek Georg idegösszeomlásához, majd öngyilkossági kísérletéhez. Utóbbit társai megakadályozták, s Trakl egy krakkói katonai kórházba került, ahol 1914. november 3-án kokain-túladagolásban hunyt el. Máig tisztázatlan, hogy baleset vagy újabb öngyilkossági kísérlet történt-e. Theodor Spoerri pszichiáter szerint a költő az élet és halál közti állapotba kíváncszott, s utolsó tetteivel a szerencsére bízta a végő döntést.²

² SPOERRI 1954.

KÖLTÉSNET – ÉS ANNAK PATOLÓGIÁJA

Erdélyi János *műfordító* szerint „Georg Trakl a gyönyörű enyészeti költője”.³ Verseinek fő motívumai a halál, az elmúlás, az ősz és az éjszaka. A bibliai szimbólumok mellett gyakran megjelenik a nővér sötét alakja is, melyet feltehetően édesanyja ihletett. A versek több mint felében a kék és a barna szín dominál – melyek valószínűleg az anya ruhájának és hajának árnyalatai –, emellett a fekete, arany, vörös, fehér, ezüst fordul elő legtöbbször.³ Műveinek nagy részét egyfajta homályos, megfoghatatlan, álomszerű köd borítja.

Csúri Károly germanológus kiemeli Trakl lírájában az ismétlés fontosságát, melynek három típusa jelenik meg a költő műveiben: a szövegbelső vagy motivikus, az intertextuális és az intratextuális ismétlés. Emellett fontos szerepe van a többértelműségnek is, mely nemcsak bizonytalanságot kelt, de Csúri szerint „meghatározó oka a versek látszólagos érthetlenségének vagy nehezen érthetőségének”.⁴ Mindemellett jellemző Trakl költészetére egyfajta mámoros, álomszerű atmoszféra, amely az „orientációs pontokat, az idő- és térstruktúrákat, az oksági összefüggéseket, az egyes létszférákhoz tartozást, vagyis a világos referenciális viszonyokat megszünteti”.⁴

Kérdéses, hogy Trakl álomszerű, nehezen érthető versei a betegségével járó gondolkodási zavarok eredményei-e, vagy tudatos törekvések az expresszionista irányzat felé. Marie Kurrik szerint szkizofrén gondolkodási mechanizmusok elhatalmasodása⁵, míg Theodor Spoerri² és Otto Basil⁶ író szerint Trakl valóságtól való autisztikus elfordulása áll a háttérben. Egy 1969-es Trakl-konferencia szintén patológiás folyamatokra vezeti vissza a költő egyedi stílusát, ugyanakkor kortársak beszámolóí nem támasztják alá ezt az elképzelést.⁷

³ ERDÉLYI 2002.

⁴ CSÚRI 2016. 3–5.

⁵ KURRIK 1974.

⁶ BASIL 1965.

⁷ TÉNYI 2018. 288–293.

Prof. Dr. Tényi Tamás pszichiáter szerint „*nem jogos Trakl költészetét bármilyen módon is a szkizofrén gondolkodási zavarok megjelenésének tartani, sokkal inkább tudatos, az expresszionista lírai irányt megcélzó és azt magas szintre emelő életműről van szó*”.⁷

PSZICHOPATOLÓGIA

Trakl félénk, gátlásos, ugyanakkor impulzív személyiséggel rendelkezett, gyermekkorától kezdve voltak öngyilkossági kísérletei. Egyszer egy megrémült ló elé vetette magát, egy másik alkalommal vonat elé ugrott. Valamikor 5 és 8 éves kora között történt, hogy besétált egy tóba, míg annyira el nem merült, hogy csak a kalapja látszott ki a vízből – így tudták megmenteni. Spoerri szerint egyszerűen szórakozott volt,² míg Neumann a pszichózis korai jelének látta az esetet.¹

Kamaszkorában megjelenése és viselkedése jóval eltért a megszokottól, s minden bizonnyal túllépte az egészséges határokat. Haját és oldalszakállát hosszúra növesztette, öltözködése túlzottan divatos és hiú volt. Mértéktelenül ivott és dohányzott. Társai mogorvának, bizonytalannak, megfáradtnak látták, s a költő idővel egyre visszahúzózóbbá vált.

Krakkóban megállapították, hogy régóta fennálló akusztikus és vizuális hallucinációi, valamint elsősorban édesapjával kapcsolatos származtatási téveszméi vannak. „*Egy embert lát maga mögött állni, késsel a kezében. Gyakran harangszót hall.*” – írta az egyik orvos. – „*Nem hiszi el, hogy édesapjától származik – úgy gondolja, egy bíboros utódja, és a jövőben nagy ember lesz belőle.*” Traklt a krakkói kórházban *dementia praecox*szal (szkizofrénia) diagnosztizálták. Máig vita tárgya, hogy helyes-e a diagnózis, és nem szkizoid személyiségzavarról és szerhasználattal összefüggő hallucinációkról volt-e szó. Spoerri a költőről írt első patográfiában kétségbe vonja, hogy Trakl valóban szkizofréniaiban

szenvedett volna,² egy japán patográfus, Kenichi Minami szerint pedig inkább szkizoid személyiségzavarról lehetett szó.⁸

A szkizofrénia heterogén betegségcsoport, melynek háttérben elmeműködési zavar áll. Bleuler – aki *dementia praecox* helyett először használta a szkizofrénia elnevezést – négy *primer* tünetet (*alapvető*, ún. *A-tünetek*) állapított meg, amelyek a legjellemzőbbek a betegségre. Az első az asszociációs zavar, melyben a képzettársítás koherenciája elvész, helyette szétesett, kusza gondolkodás lesz jellemző. Második tünetként az affektív zavart említi, amely részben az érzelmi világ beszűkülését, elsivárosodását, másrészt a gondolatok vagy a beszéd és az érzések összhangjának megszűnését jelenti. Autizmus is jellemzi az ilyen betegeket: kapcsolatuk a reális világgal könnyen zavart szenved, akár meg is szakadhat. Az érzelmi ambivalencia is alapvető tünet, a szkizofréniaival gyakran együtt jár az ismerősök, hozzátartozók iránti szeretet-gyűlölet kettőssége.

Szekunder, nem feltétlenül minden betegnél előforduló tünetek: téveszmék (az énrre vonatkozó bizarr, rendszerezetlen téves ítéletek, melyek helyességéről a beteg meg van győződve); érzécsalódások (inkább akusztikus, ritkábban vizuális, viszceralis hallucinációk, melyek állapotában a beteg környezete számára kevéssé vagy egyáltalán nem hozzáférhető); kataton – ezen belül izgalmi, gátlásos – tünetek; a beszéd és az akarat zavarai (inkoherencia, ambivalencia). A betegség relapszusok mentén zajlik, időről időre visszatérő epizódokkal, melyeket jellegzetes viselkedés- és hangulatbeli változások előzhetnek meg.⁹

A szkizoid személyiségzavarra a szkizofréniaéhoz hasonlóan jellemző az érzelmi ridegség, kiüresedettsé, zárkózottság. A betegek általában magányosan élik le egész életüket, nem vágnak társaságra. Érdeklődéssel fordulnak a matematika, filozófia felé.

⁸ MINAMI 2000.

⁹ NÉMETH 2016.

BEFOGADÁS-LÉLEKTANI MEGKÖZELÍTÉS

TRANZAKCIONÁLIS PSZICHOANALÍZIS

Norman N. Holland irodalomkritikus tranzakcionális pszichoanalízis modellje azt a négylépcsős folyamatot írja le, amely mindannyiunkban lejátszódik egy irodalmi vagy egyéb művészeti alkotással való találkozás során. A DEFT rövidítésbe foglalt négy alapvető lépés közül az első az *expectations* (elvárások), mely az olvasó alkotáshoz való kezdeti hozzáállását írja le. Eszerint a befogadó „*a mű azon elemeire válaszol pozitívan, melyek megfelelnek addigi élettapasztalata alapján kialakított elvárásainak, a műbeli helyzetre vonatkozóan*”.¹⁰

A második lépés – *defense* (védekezés) – Holland szavaival élve „*az ego minden olyan cselekedete, amellyel elutasítja, amit képtelen tolerálni*”.¹¹ Tehát a befogadási folyamat akkor folytatódhat, ha az olvasó a műben felfedezi azokat a védekező mechanizmusokat, melyeket korábban használt környezetéhez való alkalmazkodása során. Ennek eredménye határozza meg, hogy az olvasó elmerül a történetben vagy teljesen hidegen hagyja a szöveg.

A harmadik lépcső az egyén örömteli fantáziáinak (*fantasy*) kivetítése a műre. Holland megfogalmazásában: „*Egy irodalmi mű megálmodik valamit számunkra. Megtestesít és előhív bennünk egy központi fantáziát, melyet aztán kezel és irányít bizonyos eszközökkel: az elme esetében ezek a védekező mechanizmusok*”.¹¹

A negyedik fázisban ezen fantáziák transzformálódnak (*transformation*) – az olvasó a műben felismert folyamatokat, eseményeket egyezteteti az önmaga és a társadalom által elfogadott erkölcsi értékekkel, normákkal.

¹⁰ TÉNYI 2007.

¹¹ HOLLAND 1975.

Holland az alkotás befogadásának folyamatát a hipnózisban való elmerüléshez hasonlítja: szerinte a módosult tudatállapotban lévő alany egyfajta alrendszerrel állít fel egóján belül, amely ugyanúgy válaszol a hipnózisra, akár a befogadó olvasó a szövegre.¹¹

BEFOGADÁS-LÉLEKTANI INTERJÚK RÖVID BEMUTATÁSA

Vizsgálatunk során Trakl *Nyugalom és csend* című versét mutatuk szkizofrén betegeknek (n = 11) és egyetemi hallgatónak (n = 11). A kutatás során a mű elemzésére és élettörténeti vonatkozások feltárására törekedtünk a Holland által leírt DEFT jelenségkörének keretében.

Viktor – szkizofrén beteg

Viktor szerint a vers szerzője enyhén depressziós lehetett, erről a *madarak sötét röpte* árulkodik. A következő sorokkal tud leginkább azonosulni: *Holdas kőben éjjeledik megint a homlok, / sugárzó ifjú, / őszben s komor enyészetben feltűnik a nővér.* „Ahogy öregszik az ember, úgy barnul a bőre, s egyre kevesebb fény jut az arcára.”

Véleménye szerint az alkotó befelé forduló, introvertált alkat volt, de „ettől ő nem szenvedett, mert sok hasonló verset írt. Valószínűleg egy 28 éves nő lehetett, aki inkább élt az irodalomnak, mint az életnek. A versben nincsenek közös utalások – ez azt jelenti, hogy sohasem találta meg a párját. Egyedül volt, egyedül a gondolataival, a természetben.” Érdekes, hogy Viktor fantáziájában a szerző nőként jelenik meg, amely a Trakl-líra különös álomszerű költőiségéhez köthető.

Viktornak a versről gyermekkori évei jutnak eszébe, elmondja, ez számára egy nagyon szép időszak volt. Ugyanakkor felelevenedik benne a traumatikus élmény, hogy édesanyja csaknem belehalt a születésébe, s ez édesapjával való kapcsolatát is meghatározta. „Apám ezért gyűlöl engem, mert miattam halt meg (majdnem) anyu, pedig ez nem igaz.” A vers személyes emléanyagot mobilizál, melynek háttérében a Holland által leírt DEFT jelensége húzódik.

Angéla – szkizofrén beteg

Angéla szerint a vers hangulata romantikus, alkotója nosztalgikus, belenyugvó. „Olyasvalaki írhatta, aki érezte, hogy közel a halál.”

Leginkább a következő sorokkal tud azonosulni: *Ször-hálóban / fogta ki egy halász fagyos tóból a Holdat.* „A Hold a tisztaság. Én egészen gyerekkorom óta megpróbáltam tisztán élni, és erősen büntettem magam egy-egy nem megfelelő szóért, tettért. Voltak hibák, rengeteg hiba.”

„[...] *csillagának támasztva arcát, / avagy fejét bíbor álmra hajtja.* Ez a két lehetőségről szól: van pokol és van mennyország. A *bíbor álm* a bűn, a *csillag* isteni. *Az értelmesek fényleni fognak [...], mint a csillagok, mindörökké.* Ez benne van a Bibliában. Mi pedig vagy a csillagot választjuk, vagy a bíbor álmat.” A vers szimbolikájának értelmezésében bibliai, illetve a jungi archetípusokkal kapcsolatos interpretációk villannak fel.¹² A páciens pszichopatológiája révén könnyedén halad ezen dimenziók felé, asszociatív szabadsága – hasonlóan, mint Trakl esetében – költői értelmezést szül.

„*A csillagának támasztva arcát* annyit jelent, hogy *magányosságának támasztva arcát.* A csillagok nagyon messze vannak egymástól. Minden ember magányos, hiába vannak kapcsolataink, egyedül halunk meg – és akkor el kell számolnunk mindennel.”

Angéla úgy véli, agglegény írta a verset, idős korában – utóbbi számára a cím árulja el. Helyesen megsejti, hogy az alkotó szkizoid alkat lehetett, aki érzi, hogy élete hamarosan a végéhez ér, de már belenyugodott ebbe. A szkizofréniával együtt járó magányosság érzete segíti a művet befogadó páciens, hogy a Trakl világát jellemző kitaszítottsággal azonosuljon a mű olvasása során.

Az egész költeményt nosztalgikusnak, mégis keserűnek találja. „Számomra teljesen olyan, mintha engem készítene elő a halálra.” A beszélgetés során végig érezhető, hogy a beteg képes az osztrák költő szürrealisztikus, expresszionista fantáziavilágának megérintésére, az abban történő közlekedésre.

¹² JUNG 2000.

Ilona – szkizoaffektív beteg

Ilona szerint a vers az alkotó halálát mutatja be, amit ő maga idő előtt megérez, megálmodik, s egyfajta kényszert érez, hogy megossza ezt a világgal. Páciensünk könnyedén azonosul a szerzővel, hiszen elmondása szerint ő is gyakran álmodik olyasmit, ami – bár számára múltbeli eseménynek tűnik – csak később fog megtörténni. A jósló álmok jelenségvilágát Carl Gustav Jung hangsúlyozta a kollektív tudattalan mélylélektanának tanulmányozása során.¹² Ilona itt erre a lélektani jelenségre reflektál.

Az első versszak Ilona szerint a pásztorok nyugovóra térését mutatja be – a munka végeztével kellemes elégedettségerzet tölti el őket, tudják, hogy biztonságban vannak és nyugodtan alhatnak.

A második versszak szintén nyugalmat árasztva kezdődik. „A kék kristály az ég. Ez a természettel való összhangot jelenti.” A sapadt ember csillagának támasztva arcát azonban előkészíti a közelgő tragédiát.

A harmadik versszakban folytatódik – Ilona szerint – a nyugalomból csendes szomorúságba való átmenet. A kék virágok szentiségének említése még örömteli – a beteg maga is igencsak kedveli a virágokat, a velük való törődést –, a csend, a feledett dolgok a halál jelképei. A kilobbant angyalok megjelenése szintén előrevetíti a tragédiát, hiszen „ők a végső nehézségben jönnek megsegíteni az embereket”.

A sugárzó ifjú az alkotó, a pásztor egy fiatal társa lehet, akiben önmagát látja. Betegünk meglátása szerint az utolsó sor vészjósló az ősz, enyészet szavak miatt is, de leginkább azért, mert a nővér – aki önmagában pozitív jelenség –, illetve az ő megjelenése, a rá való szükség arra enged következtetni, hogy valami baj történt. Ilona jól érzékeli fantáziáiban, hogy a nővér Trakl számára egyszerre jelentett biztonságot és fenyegetést, hasonlóan az anya alakjához.

A cím is hűen tükrözi a vers kettősségét: a boldog nyugalom és a szomorú csend jól kifejezi a halál előtti és az azt követő érzelmeket. Ilona szerint a verset egy középkorú férfi írhatta – erről

az alaposan átgondolt, nem egykönnyen érthető megfogalmazás árulkodik szerinte –, akinek lehetett valamilyen mentális betegsége, azonban semmiképp sem súlyos, egyébként nem lett volna képes egy ilyen összetett alkotás megírására. Ilona meglátása azon kutatók álláspontját erősíti, akik szerint a Trakl-líra hátterében nem pszichopatológiai tényezők, hanem sokkal inkább tudatos lírai szándék húzódik.

A verset olvasva Ilona felidézi, hogy ő hogyan „halt meg” bizonyos értelemben a családja számára, amikor a betegségére fény derült. Elmeséli, mennyire nehezen viseli, hogy szerettei „őrültnek tartják”, s „már nem úgy néznek rá, ahogy kellene”. Állítása szerint sokszor azt is – előre – hallja, miket mondanak róla az emberek. „Azt gondolják, az egészet csak beképzelem... nem elég maga a betegség, még csak el sem hiszik, hogy tényleg az vagyok.”

Tünde – egyetemi hallgató

Tünde a versben a természeti kép leírásával párhuzamosan egy mélyebb szinten az alkotó lelki, érzelmi világának változását látja. Különösen szép mozzanata ez a Holland által leírt fantázia és transzformáció jelenségeinek, amelyek a már elemzett DEFT elemei.

Tünde empátiás készségéről is árulkodik a vers értelmezése: könnyedén azonosul a költő lelkiállapotával. A harmadik versszakot különösen közel érzi magához. „*De mindig meghatja a szemlélőt / madarak sötét röpte*” – ez azt jelenti, hogy a művész nemcsak a társadalmilag elfogadott dolgokban látja meg a szépet. Bár tisztában van a negatívumokkal, mégis képes kihozni belőlük valami értékeset. Jóllehet először megijed a sötétben hirtelen felszálló rajtól, mindjárt rájön, hogy azok csupán repkedő madarak. A kék virágok szentsége a tiszta szerelmet jelképezi – a kék az őszinteség színe. A feledett dolgok utalás korábbi helyzetekre, azokban elkövetett hibákra, a kilobbant angyalok pedig egy valamikori szerelem elmúltát jelzik.”

„Holdas köben éjjeledik megint a homlok – ahogy sötétedik, úgy múlnak el az évek is: gyorsan, észrevétlenül. Itt eszmél rá a költő, hogy eljárt felette az idő.”

Az elmúlást jelző őszben a nővér megjelenése Tünde véleménye szerint reménytelen: lehet, hogy végig ez tartotta a lelket a költőben. Fontos a határozott névelő – nem *egy új* szerelem, hanem *a régi* visszatérését látjuk. „Mintha az alkotó sok-sok éve elvesztett volna valakit, akivel most újra találkozik, s még ő maga sem tudja, mit kezdjen a helyzettel.” Tündét a vers a *Blue Jay* című filmre emlékezteti, amely szintén egy régen különvált szerelmespárról szól, akik újra látják egymást. Érdekes itt is az intertextuális párhuzam, amelyet személyes fantázia és élményanyag hoz mozgásba.

Tünde szerint a verset az alkotó önmagának írta, szerette volna megőrizni ezeket a pillanatokot, érzéseket. A cím vegyes érzelmeket takar. „A nyugalom inkább szomorú, hiszen régen a költő sugárzott, mostanra már lecsillapodott. A csend pozitív, jelzi, hogy a szerző részben elégedett is, nem élne másképp, de hiányoznak neki a régi izgalmak. Az eltelt hosszú idő, az emlékek azonban őt is figyelmeztetik: soha vissza nem térő alkalmak vannak az életben, mi pedig elszalasztjuk őket.”

Levente – egyetemi hallgató

Levente a címből következtet a szerző személyére: nyugalomról és csendről egy idősebb nő írhatott. Az első versszak megteremt a hangulatot és a környezetet: „Este van, hideg, téli idő – a költő mintha depresszív hangulatát vetítené ki a környezetére. A *szőr-hálóban* halászó ember kissé ellentmondásos, hiszen az állatoknak lehetne szőre. Mintha az alkotó összemosná a valóság elemeit, ez talán azt is jelentheti, hogy kissé zavarodott. A Nap és Hold égitestek említése utal rá, hogy a művész rendkívül távol érzi magát mindentől. Az erdő, madár, virág motívumok pedig jelzik a költő kivonulását a természetbe.”

A második versszakban a kristály Levente szerint egy értékálló, tiszta szimbólum, fenségét jelzi a kék szín is. „Ez a költő saját kis világa a világban, akárcsak Babits elefántcsonttornya. Itt él csillagának támasztva arcát, azokra tekintve reménykedik valami jobb eljövételében.”

A harmadik versszakban az angyalok Levente szerint a segítségnyújtás jelképei. Ebben a részben kiteljesedik a természet rendje, csendje, harmóniája, és mindez még egy csöpp reményt hoz a költő számára.

„A vers végén egyfajta keretes szerkezetként ismét megjelenik a Hold, s itt visszatér a költő rossz hangulata, felváltva a reményt. Az ősz és a komor enyészet képviseli a keserű realitást, amelybe lassan visszatér az alkotó. A nővér feltűnése is ezt jelzi, mintha a képzeletbeli világból visszakerülnénk a kórházba – lehet, hogy az egész csak a gyógyszerek hatására kialakult hallucináció, álom volt. Itt a beteg művészt meglátogatja a nővér, hogy ellenőrizze, minden rendben van-e, jelenléte biztonságot nyújt.”

Leventének különösen tetszenek a műben a rövid versszakok, a sortörés, a természet elemei és a keretes szerkezet. „Érdekes, hogy az alkotó tulajdonképpen csak betűket rakosgat egymás után, és mégis mennyi gondolatot, érzelmet közöl ezzel – pedig ha mindezt összekevernénk, semmi sem lenne belőle. Nem egy elsőre megérthető vers ez: le kell ülni hozzá, félretenni minden más gondolatot, és várni kicsit, amíg megérkezik a válasz, hogy miről is szól.”

ÖSSZEGZÉS

Befogadáslélektani vizsgálatunk ismételten rámutatott a Norman Holland által azonosított DEFT jelenségének központi szerepére a műértelmezés során. Míg az egyetemi hallgatóknál a személység, a pszichiátriai betegeknél sokkal inkább a tünettan, a traumatikus életesemények megnyilvánulását figyeltük meg a

torzítások, laza asszociációk tükrében. Mindannyiuk esetében elmondható azonban, hogy a ködös, többértelmű megfogalmazás lehetővé tette a személyes emléanyag, gondolatok, érzelmek belevetítését a műbe.

IRODALOMJEGYZÉK

BASIL, Otto: Georg Trakl in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten. Rowohlt, Reinbek bei Hamburg, 1968.

CSÚRI Károly: Georg Trakl lírai szövegvilágának konstrukciós elvei. MTA Akadémiai Doktori Értekezés, Tézisek, Budapest, 2016. 3–5.

ERDÉLYI János: Georg Trakl: A magányos ősze. Fekete Sas Kiadó, Budapest, 2002.

HOLLAND, Norman: The dynamics of literary response. Oxford University Press, New York, 1968.

HOLLAND, Norman: Five readers reading. Yale University Press, London, 1975.

JUNG, Carl Gustav: Az ember és szimbólumai. Göncöl Kiadó, Budapest, 2000.

KURRIK, Marie: Georg Trakl. Columbia essays on modern writers. Columbia University Press, New York, 1974.

MINAMI, Kenichi: Pathographical approach to Georg Trakl. *Japanese Bulletin of Pathography*, Tokyo, 2000. 59. 2–11.

NÉMETH Attila: A pszichiátria rövidített kézikönyve. Medicina Könyvkiadó ZRT., Budapest, 2016.

NEUMANN, Erich: Georg Trakl: Person and Mythos. *Creative Man: Five Essays*. Princeton University Press, Princeton, 1959.

SHARP, Francis Michael: The poet's madness: A reading of Georg Trakl. Cornell University Press, Ithaca, 1981.

SPOERRI Theodor: Georg Trakl: Strukturen in Persönlichkeit und Werk: Eine psychiatrisch-antropographische Untersuchung. Francke, Bern, 1954.

TÉNYI Tamás: A Füst című vers értelmezése akut pszichózisban. In: Sárközi Éva (szerk.): A kémikus, a pszichiáter, a jogász... és az irodalomtörténet. József Attila értelmezések. L' Harmattan Kiadó, Budapest, 2007. 55–56.

TÉNYI Tamás: Ineszt és hasonmás – Grete és Georg Trakl. *Psychiatria Hungarica*, 2018. 33. 288–293.

POLGÁR PETRA IBOLYA¹ –
DR. HABIL. DOMINGO ANTONIO LILÓN² –
DR. BERKICS ERIKA³
NŐNEK LENNI A XXI. SZÁZADBAN

MIT TUDUNK A NŐKKEL SZEMBEN ELKÖVETETT
BÁNTALMAZÁSRÓL SPANYOL NYELVTERÜLETEN ÉS
MAGYARORSZÁGON?

Jelen cikkben célunk, hogy képet adjunk azon problémák egyikeről – jelesül a nők elleni bántalmazásról –, melyek napjainkban egy fiatal lány, majd később nő életére hatással vannak – tesszük mindezt annak a társadalomnak a szemüvegén keresztül, melyben jelenleg élünk. A téma választásának oka az a rengeteg szembejövő hír, mellyel nap mint nap találkozunk az újságot olvasván vagy a különböző internetes platformokat böngészvén: az *El País* és *El Mundo* (spanyol napilapok) vagy a *HVG* (Heti Világgazdaság) hasábjain sorra jelennek meg olyan jelenségek és fogalmak, melyek valamilyen módon főként a női nemmel kapcsolatosak, legyen szó inzultusról, erőszakról és bántalmazásról⁴, abúzusról,

¹ Megjegyzés: A Pécsi Tudományegyetem (PTE) Bölcsész- és Társadalomtudományi Karának doktori hallgatója. Munkahely: Pszichológia Intézet és Romanisztika Intézet (Spanyol és Ibero-amerikai Tanulmányok Tanszék). Jelen írás az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-3-I. kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

² Megjegyzés: Egyetemi docens, habilitált doktor, tanszékvezető. Munkahely: Pécsi Tudományegyetem (PTE), Bölcsészettudományi Kar, Romanisztika Intézet, Spanyol és Ibero-amerikai Tanulmányok Tanszék.

³ Megjegyzés: Adjunktus. Munkahely: Pécsi Tudományegyetem (PTE), Bölcsészettudományi Kar, Romanisztika Intézet, Spanyol és Ibero-amerikai Tanulmányok Tanszék.

⁴ Munkámban a téma szakirodalmának speciális szavait alkalmazom, úgymint erőszak (engedély nélküli szexuális kontaktus létesítése) és bántalmazás (olyan szituációk, melyek más jellegű nyomás alá helyezik a nőket, például fizikai vagy szóbeli bántalmazás, de nem szexuális).

abortusról, feminizmusról, a #MeToo mozgalomról, vagy ki-mondottan a nők ellen elkövetett gyilkosságokról (a spanyol szakirodalomban: 'femicidio'). Olyan szavak és kifejezések, melyek egyaránt megjelennek a magyar és hispán (spanyol és latin-amerikai) médiában.

A szerzők félelemmel telve nézik annak a sajátos jelenségnek a kibontakozását, melynek mozgatórugója a nőkkel való eltérő bánásmód. A már említett *HVG* folyóirat szerint például Magyarországon minden ötödik nő esik áldozatul családon belüli bántalmazásnak⁵, melynek színhelye – a családi fészek – legtöbbször rejtve marad. Ha a nők ellen elkövetett gyilkosságokat vizsgáljuk, megdöbbentő adatokra bukkanunk: világszerte hozzávetőlegesen 66.000 áldozatot követel a jelenség minden évben, arányuk kiemelkedően magas például El Salvadorban, Jamaicában, Guatemalában, Dél-Afrikában és Oroszországban⁶.

A következő oldalakon célunk tehát betekintést nyújtani a világ különböző szegleteiben élő nők helyzetébe a velük szemben elkövetett bántalmazási formák feltárásával. Konkrét esetekkel is példázunk az eltérő bánásmódot, tekintettel arra, hogy napjainkban az internetes kommunikációs csatornák térnyerésével hatalmas szerepük van a női nemről alkotott kép formálásában azoknak az úttörőknek, akik kiállnak az egyenjogúságért. Hasonlóan fontosnak tartjuk csakúgy a bántalmazó tettek háttérében meghúzódo okok, mint az agresszortól való eltávolodást megnehezítő tényezők feltárását. Végül pedig kitekintésként ismertetünk egy olyan, a jövőben prevencióra és intervencióra is egyaránt alkalmazható eszközt, melynek kifejlesztése jelenleg is zajlik, s elsősorban a nemek közötti egyenlőség fontosságára való figyelemfelhívást célozza meg – a társadalmi diskurzus előmozdításával.

⁵ HVG.HU 2020.

⁶ FIGUEROBA 2020.

A NŐKKEL SZEMBEN ELKÖVETETT BÁNTALMAZÁS

A női nem képviselői irányában elkövetett bántalmazó tetteket eltérő szavakkal illelhetjük: inzultus, abúzus, bántalmazás, erőszak, valamint a legsúlyosabb és halálos esetekben: nők ellen elkövetett gyilkosság, más néven feminicídium. A felsoroltak közös jellemzője, hogy ugyan a bántalmazás különböző formáit értjük alattuk, a cél minden esetben a sérülés okozása. Felmerülhet a kérdés, hogy munkánk miért csak a nők ellen elkövetett bántalmazás jelenségéről szól. Figueroba⁷ írásában rámutat arra, hogy „amikor a családon belül elkövetett vagy (úgynevezett intim) gyilkosságokról beszélünk, a férfiakat érintő esetek harmadára csökkennek”. Ez a tény egyike azon okoknak, amiért javasolt elkülöníteni a feminicídiumot a gyilkosságok más típusaitól csakúgy, mint a nőket érintő bántalmazási formákat az egyéb bántalmazó, erőszakos cselekedektől. A következőkben a nőkkel szemben elkövetett bántalmazási formák egy lehetséges csoportosítási módját ismertetjük.

A NŐKKEL SZEMBEN ELKÖVETETT BÁNTALMAZÁSI FORMÁK TÍPUSAI

Az Ayuda en Acción⁸ nevű spanyol szervezet fiataloknak segít jogaik érvényesítésében olyan esetekben, amikor azokat figyelmen kívül hagyják. A szervezet kiemeli, hogy a bántalmazás megfékezéséhez és a mérgező környezetből való kilépéshez elengedhetetlen az áldozati helyzet azonosítása és felismerése, valamint annak a határvonalnak a megtalálása, mely elválasztja az ártatlan és a szándékos károkozást. Olvasatukban az egyik legsúlyosabb (és ezzel együtt legáltalánosabb) bántalmazási forma a nők ellen elkövetett, éppen ezért fontos, hogy meghatározzuk a különböző típusait, valamint, hogy érzékenyítő jelleggel tárjuk fel őket a nyilvánosság számára.

⁷ FIGUEROBA 2020. 1.

⁸ AYUDA EN ACCIÓN 2018.

A szervezet minden olyan cselekedetet a nők elleni bántalmazás típusának vél, melyek „szexista megnyilvánulási formák, és fizikai, pszichológiai vagy emocionális traumát, sérüléseket okoznak” az áldozat számára⁹. Kiemelik továbbá, hogy ezek következményei lehetnek a nők különböző területeken való diszkriminációjának. A kifejezetten a nőket érintő bántalmazó cselekedeteknek összesen 8 típusát tudjuk megkülönböztetni.

Az első típus a gazdasági bántalmazás, mely magában foglalja a nők bevétele vagy tulajdona feletti kontrollt. Az Ayuda en Acción¹⁰ szervezet szavaival élve „megfeleltethető bármely olyan cselekedetnek, amely az anyagi erőforrások (belefoglalva az örökséget is) limitálását helyezi középpontba”. Gyakori eset például a nők fizetésének elvétele, és célja az önálló életvitel megakadályozása, mely függő helyzetbe kényszeríti az áldozatot. A jelenség a fejlett országokban is megfigyelhető, amiből arra következtethetünk, hogy a motivációt nem a megtakarítás adja.

A második típus leírható különböző üvegjelenségekkel (például üvegplafon, -fal, -szikla és -lift), melyek a pozícióváltások megakadályozására irányulnak. A munkahelyi bántalmazás¹¹ lényege annak megnehezítése, hogy az „áldozat nagyobb felelősséggel járó álláshoz vagy előléptetéshez” jusson, függetlenül a képességeitől és készségeitől. Az üvegplafon elnevezés például a nagyobb presztízzsel és fizetéssel járó feladatok visszatartását jelenti egy cégen vagy munkahelyen belül, és legtöbbször azzal magyarázzák, hogy a nők képtelenek betölteni az adott tisztségeket, noha ez természetesen hamis elgondolás. Gyakori probléma ezen a területen továbbá a családi állapot szerinti különbségtétel nők és férfiak között.

Az intézményes bántalmazás¹² a harmadik típus, mely során különböző hatalmi erők (például tisztségviselők vagy a hatóság képviselői) „megnehezítik, hátráltatják vagy megakadályozzák a

⁹ AYUDA EN ACCIÓN 2018. 1.

¹⁰ AYUDA EN ACCIÓN 2018. 2.

¹¹ AYUDA EN ACCIÓN 2018. 2.

¹² AYUDA EN ACCIÓN 2018. 2.

nők közéletben való előrehaladását és jogaik érvényesítését vagy belépését bizonyos politikai területekre”. A közéletben való sikeres jelenlét hátráltatásának egy példája a magyar kormány öszszetétele, melyben 2017-ben csupán 11,6% volt a nők aránya¹³. Szintén említésre méltó a nők hátrányos helyzete a filmiparban, melyre többek között Natalie Portman kiállása hívta fel a figyelmet a 2020-as Oscar-gálán: hímezett Dior köpenyén azokról a rendezőnőkről emlékezett meg, akik nem kapták meg a nekik kijáró jelölést sem az eseményen¹⁴.

Negyedikként a pszichológiai bántalmazást¹⁵ fontos megemlítenünk, mely nagyban hasonlít a verbális típushoz, hiszen mindkettő végcélja az emocionális sérülések okozása. A kettőt úgy tudjuk megkülönböztetni egymástól, hogy előbbi esetében nem egyszerű becsmérlésről, lefokozásról van szó, hanem megjelenik a „cselekedetek és tettek kontrollálására” való igény is a bántalmazó részéről, melyet különböző manipulációs eszközökkel ér el, mint például megalázás, tiltás, izoláció és zaklatás. Kiemelendő továbbá, hogy noha a bántalmazás e két típusának külső, a környezet által könnyebben felismerhető jelei nincsenek, a fizikai bántalmazás előszobájának tekinthetők, éppen ezért kiemelt figyelmet kell fordítani a megelőzésre vagy az intervencióra – főként azért, mert az esetek nagy többségében a bántalmazó az áldozathoz közel álló olyan rokon, családtag vagy ismerős, akiről a közösség jó véleményel van, éppen ezért nehezen tudják elképzelni agresszorként. A szavakkal való ártalomokozásnak tulajdonképpen pont ez az alapja: Patricia Evans¹⁶ könyvében feltárja azokat a sajátosságokat, melyek a manipulációval, bántalmazással, nyomásgyakorlással, erőszakkal és abúzzsal terhelt kapcsolatokat jellemzik, és megállapítja, hogy a közös nevező minden esetben a nyilvánosság elől való elrejtés, elrejtőzés. Sok esetben még maga az áldozat sem

¹³ HRPORTAL 2017.

¹⁴ GAJANAN 2020.

¹⁵ AYUDA EN ACCIÓN 2018. 2.

¹⁶ EVANS 2019. 34.

ismeri fel helyzetét, amit az író egy anekdotával példáz: ha a tudósok egy békát forró vízbe tesznek, azonnal kiugrik belőle; azonban, ha egy másik békát először hideg vízbe kényszerítenek, majd fokozatosan melegítik fel a környezetét, az állat hozzászokik a kényelmetlen körülményekhez. Tekintettel arra, hogy sem a verbális, sem a pszichológiai bántalmazás esetében nem bizonyítható monoklikkál vagy sebekkel a rossz bánásmód, a sérülés intenzitása az áldozat szenvedésétől függ. Ennek mérésére kidolgozásra került a nők jogaiért, és a velük szembeni bántalmazás megszüntetéséért fellépő NANE (Nők a Nőkért Együtt az Erőszak Ellen Egyesület) által az Érzelmi Erőszak Teszt¹⁷, mely többek között az izoláció, a szorongás és a megszégyenítés mértékét hivatott megmutatni. A teszt ilyen módon képes kiszűrni a mérgező kapcsolati dinamikát, valamint figyelemfelhívó jelleggel is rendelkezik.

A fizikai bántalmazás¹⁸ a nőkkel szemben elkövetett bántalmazó cselekedetek hatodik formája, és az előző két típussal szemben célja a fizikai sérülések okozása, melyek az „áldozat integritásérzésének megszakadását célozzák sérülések, égésnyomok és foltok formájában”. Veszélyességét többek között az adja, hogy az esetek nagy többségében az első bántalmazást további, erőszakos tettek követik – annak ellenére, hogy a bántalmazó látszólag minden alkalommal megbánja azokat. Gyakran társul az addikció valamely típusával: míg Magyarországon az alkohol¹⁹, addig Latin-Amerikában főként a drog járul hozzá a fizikai bántalmazás elkövetéséhez²⁰.

A hetedik típus a szexuális erőszak²¹, mely az engedély nélküli szexuális kontaktus létesítését jelenti: az ebbe a kategóriába tartozó cselekedetek „fenyegetik az áldozatok saját szexualitásukkal

¹⁷ ANCSEL 2020.

¹⁸ AYUDA EN ACCIÓN 2018. 2.

¹⁹ ANDRÁS 2020.

²⁰ KARDOS 2013.

²¹ AYUDA EN ACCIÓN 2018. 3.

kapcsolatos döntéseinek jogát”. A kényszerítés, az abúzus, a szexuális kizsákmányolás és megfélemlítés általában közeli férfi családtagoktól (például házastárs vagy élettárs), illetve volt pároktól érkezik, ami még inkább megnehezíti a bejelentést²².

A nyolcadik, s egyben utolsó itt tárgyalt bántalmazási típus a szimbolikus²³, mely a „nemek közötti egyenlőtlenséget, a diszkriminációt, a női alárendeltséget és a macsizmust” (túlzott férfi-központúságot) támogató cselekedeteket, üzeneteket, jelzéseket és sztereotípiákat foglalja magában. E típus felismerése, kiküszöbölése vagy megváltoztatása kimagaslóan nehéz a hagyományosan berögzült attitűdjeink, a világról való gondolkodásunk és a viselkedéses mintázataink miatt. Jól példázza ezt az a régi magyar mondás, mely szerint „a pénz számolva, az asszony verve jó”²⁴, noha a fiatalabb generáció szerencsére egyre kevésbé ért egyet ezzel a világnézettel.

A NŐKEL SZEMBEN ELKÖVETETT BÁNTALMAZÁS SZÁMOKBAN

A nők ellen elkövetett bántalmazás jelenségét hazánkban Tóth Olga kutatta először 1999-ben²⁵. Felmérései alapján már ekkor a magyar nők ötöde állította, hogy gyermekkorában családon belüli erőszakot tapasztalt, azaz szem- és/vagy fültanúja volt annak, hogy édesanyját bántalmazták. Manapság az újabb statisztikák alapján Magyarországon 500.000 nőt érint a bántalmazás valamely formája évente²⁶, és a hivatalos adatok arra is rámutatnak, hogy világszerte a nők 35%-a szenved el élete során legalább egyszer fizikai vagy szexuális bántalmazást²⁷. Fontos kiegészítés továbbá, hogy a bejelentések hiánya miatt ez az érték a valóságban

²² NŐK A NŐKÉRT EGYÜTT AZ ERŐSZAK ELLEN EGYESÜLET (NANE) 2020.

²³ AYUDA EN ACCIÓN 2018. 3.

²⁴ KISALFÖLD 2017. 1.

²⁵ TÓTH 1999.

²⁶ NŐK JOGA 2020.

²⁷ AMNISTÍA INTERNACIONAL 2020.

magasabb lehet: elérheti a 70%-ot is²⁸. 2015-ben 10.171 nő részvételével készült egy felmérés²⁹ Spanyolország helyzetéről, mely megerősíti a korábban tapasztaltakat: a 16 éven felüli kitöltők 12,5%-a vallotta, hogy egy közeli családtag vagy ismerős által elkövetett fizikai bántalmazás vagy szexuális erőszak áldozatává vált – ez 2,5 millió nőt jelent. Ha az agresszorok köre bővítésre kerül, azaz nem kritérium, hogy az elkövető közeli családtag legyen, az érték 24,2%-ra emelkedik (4,8 millió érintettel)³⁰. Annak tudatában, hogy a bántalmazás átélése hajlamosít a depresszióra, az abortuszra vagy a HIV-fertőzésre, ezek az eredmények még inkább változtatásra sarkallnak bennünket³¹.

FEMINICÍDIUM

A fent felsorolt bántalmazási típusok közös jellemzője, hogy direkt vagy indirekt módon feminicídiumhoz (nőgyilkossághoz) vezethetnek. Manapság évente a világon 66.000 nő életét követeli az angol szakirodalomban 'femicide' vagy 'feminicide' (spanyolul 'feminicidio') kifejezések által leírt jelenség, mely magyarosítva (feminicídium) nőgyilkosságot jelent: a terminológia hazánkban alig ismert, azonban a jelenség létező probléma. A legtöbb esetben egy, az elkövetővel való hosszadalmas és fájdalmas együttélési folyamat végét jelenti a nők számára, mely a bántalmazások széles skálájával tűzdelt – úgy definiálhatjuk, mint egy kifejezetten a női nem ellen elkövetett gyilkossági cselekményt. Következménye lehet a „nemi alapon elkövetett erőszak bármely típusának”, valamint a macsizmus legsúlyosabb és -erőszakosabb megnyilvánulási formájának tekinthető³².

²⁸ ONU MUJERES 2019.

²⁹ MACROENCUESTA DE VIOLENCIA CONTRA LA MUJER 2015.

³⁰ AMNISTÍA INTERNACIONAL 2020.

³¹ GARCIA-MORENO 2013.

³² FIGUEROBA 2020. 4.

Az elkövető és áldozat között fennálló kapcsolat, valamint a feltételezett motiváció alapján számos formáját különíthejtük el^{33,34,35}: (1) intim vagy családon belül elkövetett feminicídium: az elkövető egy közeli családtag vagy házastárs, élettárs, pár, aki 35%-ban alkohol vagy más tudatmódosító szerek hatása alatt cselekszik; (2) dicsőség vagy jó hírnév megtartása érdekében elkövetett nőgyilkosság: a család valamely férfi tagja így áll bosszút egy vélt sérelemért; (3) hozomány megszerzése érdekében elkövetett feminicídium: házasságkötés után a férj célja a nő családjának zsarolása; (4) homoszexualitást megtorló nőgyilkosság; (5) faji kiindulású feminicídium: az etnikai jellegzetességeket viselő nők ellen elkövetett gyilkosság, mely gyűlöleten és diszkrimináción alapul; (6) nőekkel szemben elkövetett sorozatgyilkosságok: a legveszélyeztetettebb a kiszolgáltatott nők csoportja.

A kifejezetten a nők ellen elkövetett gyilkosságokról szóló statisztikák megerősítik, hogy a feminicídium egy rendkívül súlyos jelenség, mely ellen a lehető legtöbb eszközzel harcolni kell. Spanyolországban 2019-ben 99 esetet regisztráltak³⁶, és sajnálatos módon a latin-amerikai országokban is gyakori a probléma: a 100.000 lakoshoz viszonyított értékek alapján El Salvadorban, Hondurasban és Bolíviában történik a legtöbb gyilkosság³⁷. Ráadásul az esetek többsége megelőzhető lenne akkor, ha az áldozatok korábbi bejelentéseinek következménye lenne az elkövetőkre nézve³⁸, és a hatóságok szigorúan ellenőriznék a beérkező segítségkéréseket. Arra, hogy a nőekkel szemben elkövetett bántalmazásokról és gyilkosságokról való gondolkodás mennyire sztereotipikus, Chile példája mutat rá legjobban: az országban 2019-ben 62 esetre derült fény, aminek nyomán a kormány bevezette az

³³ RUSSELL – HARMES 2001.

³⁴ SMALL ARMS SURVEY 2012.

³⁵ FIGUEROBA 2020.

³⁶ FEMINICIDIO.NET 2019.

³⁷ PORTAL FRANCE24 2020.

³⁸ FORERO 2019.

úgynevezett „Gabriella-törvényt” (spanyolul ’Ley Gabriela’), mely egy áldozatról került elnevezésre, és a nők védelmének érdekében született. Noha ez előrelépést jelentett az ország kríziskezelési stratégiájában, megjelentek olyan áldozathibáztató nézetek is, melyek az abúzus okaként a nőket tették felelőssé³⁹. A fenti példákhoz hasonlónak mondható a helyzet hazánkban is: mindamelllett, hogy égető szükség van a közvélemény általános megváltoztatására, valamint az ellátórendszer javítására, a hivatalos szervek részéről is komolyabb fellépés szükséges az akár halállal is végződő bántalmazások, erőszaktevések bejelentése esetén, hiszen csak a 2019-es évben 58 nő esett áldozatául a feminicídum jelenségének⁴⁰.

A NŐKKEL SZEMBEN ELKÖVETETT BÁNTALMAZÁS HÁTTERE

Függetlenül a bántalmazás formájától és súlyosságától, a jelenség mögött meghúzódó okok sokfélék lehetnek. A korábban már említett szerzők közül ketten is kiemelik, hogy a társadalom, amelyben élünk, szabályként tartja számon a nők férfiakkal való alárendelődését^{41,42}. A különböző nemi szerepeket megerősítő sztereotípiák és előítéletek, melyek a férfiakat erősnek és életrevalónak, míg a nőket gyengének, törekenynek és a boldogulás terén kevésbé talpraesettnek ábrázolják, egészen fiatal kortól kezdve épülnek be a gondolkodásunkba, világnézetünkbe. S noha a prehisztorikus múltban a férfiak feladata valóban a túléléshez szükséges erőforrások felkutatása és megszerzése volt, mialatt a nők a gyermekekre vigyáztak, mára ez a szereposztás bőven meghaladottá vált, és csakúgy a javak előteremtése, mint a gyermeknevelés megosztott, közös feladattá nőtte ki magát. Ráadásul a felvázolt rendszer napjainkban abból a szempontból is érvénytelennek mutatkozik, hogy sok nő a gyermekvállalás helyett a munkájában teljesedik ki.

³⁹ MONTES 2020.

⁴⁰ BIRÓ 2020.

⁴¹ TÓTH 1999.

⁴² EVANS 2019.

Szintén az előzőekhez kapcsolódik a patriarchális szociális rendszer fennállása⁴³, mely különösen igaz a spanyol társadalom esetében, ahol a macsizmusnak hagyománya van⁴⁴. E szisztéma lényege, hogy kulturális és gazdasági szempontból a nemek szerint meghatározott viselkedéses jellegzetességek léteznek, melyek támogatják a nők és férfiak között fennálló alá- és fölérendeltségi viszonyt. A bántalmazás és az erőszak ennek megfelelően hatékony eszköz lehet a szociális különbségek fenntartásához és a nők tárgyiasításához, ráadásul ezek a minták a társas tanulás útján átadódnak a következő generációnak. Az elgondolás bizonyítékaként megfigyelhető, hogy már óvodáskorú lányok és fiúk számára is a maskulin tulajdonságok a vonzóbbak és értékesebbek⁴⁵.

A következő lehetséges motivációs háttér az evolúciós és biológiai szempontú megközelítés⁴⁶, mely azon az elképzelésen alapul, hogy a férfiak magasabb tesztoszteronszintje hatással van a dominanciára, az agresszivitásra és a kockázatkereső magatartásra. A szerepek közötti különbségtétel mozgatórugója ebben az esetben a reprodukтивitás.

Végül pedig meg kell említenünk a féltékenységet, mely szintén megbújhat egyfajta magyarázatként a különböző bántalmazási formák mögött⁴⁷. Sajnálatos módon egyre gyakrabban hallhatjuk a „szerelemféltés” kifejezést a hírekben olyan esetekhez kapcsolódóan, ahol az elkövető feltehetően vagy bizonyíthatóan féltékenységből követte el az ártalomokozást. Noha a kifejezés önmagában problémásnak mondható, leírja a bántalmazó és/vagy erőszakos cselekedetek elkövetésének leggyakoribb indokát: a kontroll és a hatalom iránti vágy meg- vagy visszaszerzését.

⁴³ MÉRCE 2020.

⁴⁴ LORENTE 2001.

⁴⁵ LIBEN – BIGLER – KROGH 2001.

⁴⁶ FIGUEROBA 2020.

⁴⁷ HAUCK 2014.

MIÉRT NEHÉZ AZ AGRESSZORTÓL VALÓ ELTÁVOLODÁS?

A nőkkel szemben elkövetett bántalmazás különböző formáinak és azok lehetséges hátterének feltérképezése után felmerülhet a kérdés, hogy miért nehéz az áldozatok részéről a bántalmazó környezetből való kilépés, a kapcsolat megszakítása azzal a személlyel, aki valamilyen formában újra és újra fájdalmat okoz. Ennek megválaszolására elsőként érdemes áttekinteni az agresszor (vagy más szavakkal bántalmazó, elkövető) jellegzetes tulajdonságait. A korábbiakban már említett Nők a Nőkért Együtt az Erőszak Ellen Egyesület gyűjtése alapján⁴⁸ egy olyan személy képe körvonalazódik, aki (1) azt gondolja, hogy a nők kevésbé tapasztaltak és gúnyt űz a kedvességéből, gyengédségéből; (2) nem tartja problematikusnak saját durva, merev viselkedését; (3) alacsony önértékeléssel bír és saját hiányosságaiért, felelőtlenségéért másokat hibáztat; (4) gyermekkorában szintén áldozat vagy bántalmazás/erőszak szem- és/vagy fültanúja volt; (5) a feszültséget gyakran tudatmódosító szerek (alkohol, drogok) segítségével küzdi le; (6) a haragját mások elnyomására használja; (7) gyakran féltékeny és sokszor kontrollálja párját a szabadidő, az étkezés, az öltözködés vagy a közösségi élet területén; (8) nagyon hamar, párja megismerése nélkül köteleződik el; (9) irreális elvárásokat fogalmaz meg párja felé; (10) elszigeteli a párját más kapcsolatoktól. Noha ezek a jellemzők jól körülhatárolhatók a szakemberek szemével, korántsem biztos, hogy az áldozatok számára is felismerhetők. Ez tehát az első oka annak, hogy az egészségtelen és gyakran ártalmas kapcsolatból való kilépés megnehezített lehet: az agresszor manipulációja miatt vagy észrevétlen marad az ártó szándék az áldozat előtt, vagy felismeri ugyan, de nincs bátorsága, lehetősége segítséget kérni. Utóbbi esethez nagyban hozzájárul az áldozat tudatos elszigetelése a támogató környezettől: családjától, rokonaiktól, barátaitól, ismerőseitől. Szintén gyakori ok a helyzetbe való

⁴⁸ NŐK A NŐKÉRT EGYÜTT AZ ERŐSZAK ELLEN EGYESÜLET (NANE) 2020.

beletörődés⁴⁹ (ekkor az áldozat internalizálja azokat a gondolatokat, attitűdöket, tulajdonságokat, melyeket a bántalmazó neki tulajdonít) vagy a kognitív disszonancia jelensége (ebben az esetben interferencia lép fel a gondolatok és érzések között: noha az áldozat felismeri a problémát, a kapcsolatba fektetett energia és idő miatt képtelen mindent feladni, főként, ha a bántalmazóval közös gyermekei vannak). A mérgező légkörből való kilépést még inkább megnehezítik a pénzügyi nehézségek, valamint az, ha a környezet nem ismeri el az áldozat szenvedését vagy a bántalmazás tanú nélkül történik. Sokszor ugyanis az elkövető köztisztviselőként álló vagy nagy hatalommal bíró személy, akiről a közvélemény képtelen elhinni a bántalmazó attitűdöt. Ezekben az esetekben kiemelkedő szerep jut azoknak a szervezeteknek, akik a tanácsadás és a védelem mellett jogi segítséget is nyújtanak az áldozatoknak.

KONKLÚZIÓ ÉS KITEKINTÉS

Noha a nőkkel szemben elkövetett bántalmazás és erőszak jelensége érzékeny és nehéz témának tekinthető, a következmények okozta problémák mind társadalmi, mind személyes szempontból rendkívül súlyosak, éppen ezért fontos, hogy ne tabuként tekintsünk rá. A nők helyzetének javításához és megváltoztatásához összefogásra és aktív cselekvésre van szükség, állami és lokális szinteken egyaránt. Elsőként például elengedhetetlen lenne a bántalmazások bejelentésének szigorú ellenőrzése, valamint azon nők támogatása és védelembe vétele, akik segítséget mernek kérni annak érdekében, hogy kilépjenek az egészségtelen párkapcsolatokból, környezetből. A nőket érintő bántalmazás és erőszak megfékezéséhez hasonlóan fontos lenne a nemzetközi együttműködésekben való részvétel és a kezdeményezésekhez való csatlakozás – ennek első lépése lehetne az Isztambuli Egyezmény ratifikálása,

⁴⁹ DICKSON 1989.

melynek fő célja többek között az ellátórendszerben dolgozó szakemberek továbbképzése annak érdekében, hogy a felelős intézmények minél hatékonyabban láthassák el a rászoruló nők és családok védelmét⁵⁰.

A nők ellen irányuló bántalmazási formák magyar és spanyol mintán való azonosításával az eredmények további prevenciók módszerek és érzékenyítő tréningek kidolgozásához járulhatnak hozzá, éppen ezért fejlesztés alatt áll egy olyan kérdőívünk, mely különböző szituációk segítségével méri fel a bántalmazási típusokról való gondolkodást és azok felismerését, valamint segít abban is, hogy megismerjük a kitöltők különböző problémás helyzetekre adott reakcióit. A „Mit tenne Ön egy hasonló helyzetben?” nevű teszt a nyolc ismertetett bántalmazási típusnak megfelelő szituációkba helyezi a kitöltőt, aki tehát ezáltal részesévé válik olyan jeleneteknek, melyekben Ancsát (a fiktív női főszereplőt) gazdasági, munkahelyi, intézményes, pszichológiai, verbális, fizikai, szexuális és szimbolikus bántalmazás éri. Minden egyes szituációhoz kapcsolódóan a következő kérdések kerülnek megválaszolásra: (1) Mit gondol a kitöltő, mi történhetett? (2) Mit gondol a kitöltő, hogyan érezhette magát Ancsa? (3) Fül- vagy szemtanúként mit tenne a kitöltő egy hasonló helyzetben? (4) Fül- vagy szemtanúként hogyan érezné magát a kitöltő egy hasonló helyzetben? A pilóta-teszt előzetes eredményei alapján elmondható, hogy a bántalmazás tényének felismeréséhez szükség van a problémák explicitebb módon való megfogalmazására, hiszen számos alkalommal (például a gazdasági, a munkahelyi vagy a verbális típusok esetén) nehéz az azonosítás, s ezáltal a közbelépés. Ezzel szemben mind az intézményes, mind a szimbolikus bántalmazástípusok esetében könnyebbnek találták a közbeavatkozást a kitöltők. A kérdőív célja – a prevenciók és intervenciók törekvések mellett –, hogy felhívja a figyelmet a nemek közötti egyenlőség fontosságára, és elősegítse a témáról való érzékeny gondolkodást.

⁵⁰ MÉRCE 2020.

Végül pedig fontosnak tartjuk megemlíteni a férfiak szerepváltozáshoz való alkalmazkodásának lehetséges nehézségeit. A gyermekkortól kezdve elsajátított attitűdök és gondolkodási módok megváltoztatása hosszadalmas folyamat, mely sok odafigyelést és energiát igényel, kivitelezése azonban korántsem lehetetlen. Az „új szabályokhoz” való alkalmazkodást állítja például középpontba a ’The Morning Show’ című sorozat⁵¹, melynek férfi főszereplője újraértelmezi a körülötte lévő világot bántalmazási ügye után. Nem mehetünk el szótlánul továbbá amellett sem, hogy bizonyos esetekben a szerepek megfordítódnak, és noha a közvélemény általában megengedőbb a női bántalmazókkal szemben, valójában ugyanazt a bánásmódot érdemelnék, mint férfi társaik⁵². A végső megoldást az jelenthetné, ha férfiak és nők, nők és férfiak egymás jogait tiszteletben tartva, egyenlő felekként tudnának egymásra tekinteni – bőrszíntől, hovatartozástól, életkortól, családi állapottól, végzettségtől, személyes preferenciáktól függetlenül.

IRODALOMJEGYZÉK

ANCSEL 2020 = ANCSEL Éva: Érzelmi Erőszak Teszt. NANE Nők a Nőért Együtt az Erőszak Ellen Egyesület, Budapest, 2020

ANDRÁS 2020 = ANDRÁS Bence: A magyarok borzalmasan sokat isznak – mutatjuk a rangsort. *Portfolio* 2020. <https://www.portfolio.hu/prof/20180603/a-magyarok-borzalmasan-sokat-isznak-mutatjuk-a-rangsort-287628> (Letöltés ideje: 2020. 02. 19.)

AMNISTÍA INTERNACIONAL 2020 = AMNISTÍA INTERNACIONAL: Violencia de género en España, 2020. <https://www.es.amnesty.org/en-que-estamos/espana/violencia-contra-las-mujeres/> (Letöltés ideje: 2020. 02. 29.)

AYUDA EN ACCIÓN 2018 = AYUDA EN ACCIÓN: Tipos de violencia contra las mujeres, 2018. <https://ayudaenaccion.org/ong/blog/mujer/tipos-violencia-mujeres/> (Letöltés ideje: 2020. 02. 18.)

BIRÓ 2020 = BIRÓ Marianna: Nehéz lenne egy szál virággal helyrehozni. *Index.hu* 2020. https://index.hu/belfold/2020/03/08/nok_elleni_eroszak_magyarorszagon_statisztikak_nonap/?fbclid=IwAR3ram4FdUrSL6AnfmG6Ay-cVjLEPKwJ9NzXVNOkd-qukft0UKBq0KNC784Y (Letöltés ideje: 2020. 03. 09.)

⁵¹ MATALIN 2020.

⁵² ROBIN 2019.

DICKSON 1989 = DICKSON, Anne: A teljes jogú nő. Park Kiadó, Budapest, 1989

EVANS 2019 = EVANS, Patricia: Szavakkal verve – Szóbeli erőszak a párcsapcsolatokban. Háttér Kiadó Kft., Budapest, 2019

FEMINICIDIO.NET 2019 = FEMINICIDIO.NET: Listado de feminicidios y asesinatos de mujeres cometidos por hombres en España en 2019, 2019. <https://feminicidio.net/listado-de-feminicidios-y-asesinatos-de-mujeres-cometidos-por-hombres-en-espana-en-2019/> (Letöltés ideje: 2020. 03. 01.)

FIGUEROBA 2020 = FIGUEROBA, Alex: Feminicidio (asesinatos a mujeres): definición, tipos y causas. *Psicología y mente* 2020. <https://psicologiaymente.com/forense/feminicidio> (Letöltés ideje: 2020. 02. 18.)

FORERO 2019 = FORERO, Javier: Cada 36 horas asesinan a una mujer que había denunciado maltrato. *El Tiempo* 2019. <https://www.eltiempo.com/politica/congreso/violencia-contra-la-mujer-estadisticas-mujeres-asesinadas-2019-416908> (Letöltés ideje: 2020. 03. 02.)

GAJANAN 2020 = GAJANAN, Mahita: Natalie Portman is wearing her support for snubbed female directors at the 2020 Oscars. *Time* 2020. <https://time.com/5780828/natalie-portman-female-directors-oscars-2020/> (Letöltés ideje: 2020. 02. 18.)

GARCIA-MORENO 2013 = GARCIA-MORENO, Claudia: Organización Mundial de la Salud, Departamento de Salud Reproductiva e Investigación, Escuela de Higiene y Medicina Tropical de Londres, Consejo Sudafricano de Investigaciones Médicas, 2013. https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/85243/WHO_RHR_HRP_13.06_spa.pdf;jsessionid=02651D89A-2818C239DACF3047C707075?sequence=1 (Letöltés ideje: 2020. 02. 29.)

HAUCK 2014 = HAUCK, Paul: A féltékenység – Mi az oka, és hogyan győzzük le? Park Könyvkiadó Kft., Budapest, 2014

HRPORTAL 2017 = HRPORTAL: 11,6 százalékos a nők aránya a magyar parlamentben, 2017. <https://www.hrportal.hu/c/11-6-szazalekos-a-nok-aranya-a-magyar-parlamentben-20180509.html> (Letöltés ideje: 2020. 02. 18.)

HVG.HU 2020 = HVG.HU: Étél helyett segítség rendelhetnek a bántalmazott nők egy étteremből, 2020. [https://hvg.hu/kkv/20200221_Etel_helyett_segitseget_rendelhetnek_a_bantalmazott_nok_etterembol?fbclid=IwAR1KszdoXpvfg62AF2i361pzpJqNZ8T8R02yHCcORVIFb-JEA_rLyqoR9ugs](https://hvg.hu/kkv/20200221_Etel_helyett_segitseget_rendelhetnek_a_bantalmazott_nok_egy_etterembol?fbclid=IwAR1KszdoXpvfg62AF2i361pzpJqNZ8T8R02yHCcORVIFb-JEA_rLyqoR9ugs) (Letöltés ideje: 2020. 02. 25.)

KARDOS 2013 = KARDOS Tamás: Te meghalnál az igazságért? (Ajánló – Kitekintő). *DROGriporter* 2013. <https://drogriporter.hu/section/latin-amerika/> (Letöltés ideje: 2020. 02. 19.)

KISALFÖLD 2017 = KISALFÖLD: Minden ötödik válaszadó szerint az asszony verve jó, 2017. <https://www.kisalfold.hu/elestilus/minden-otodik-valaszado-szerint-az-asszony-verve-jo-5328253/> (Letöltés ideje: 2020. 02. 19.)

LIBEN – BIGLER – KROGH 2001 = LIBEN, Lynn – BIGLER, Rebecca – KROGH, Holleen: Pink and blue collar jobs: Children's judgments of job status and job aspirations in relation to sex of worker. *Journal of Experimental Child Psychology* 2001/79. 346–363.

LORENTE 2001 = LORENTE, Miguel: Mi marido me pega lo normal. Agresión a la mujer: realidades y mitos. Ares y Mares, Editorial Crítica, Madrid, 2001

MACROENCUESTA DE VIOLENCIA CONTRA LA MUJER 2015 = MACROENCUESTA DE VIOLENCIA CONTRA LA MUJER: https://violenciagenero.igualdad.gob.es/violenciaEnCifras/estudios/colecciones/pdf/Libro_22_Macroencuesta2015.pdf (Letöltés ideje: 2020. 02. 29.)

MATALIN 2020 = MATALIN Dóra: Lehet önkéntes az a szex, amit a félelem motivál? *Index.hu* 2020. https://index.hu/kultur/media/2020/03/04/the_morning_show_jennifer_aniston_reese_witherspoon_steve_carell_apple_tv_sorozat_metoo/?fbclid=IwAR2s5bGOCT9HrEarvdTr5vulsSbFqL9Tii-vUdYoU9LCU_sWL2KOCFlvdy7c (Letöltés ideje: 2020. 10. 10.)

MÉRCE 2020 = MÉRCE: Új aloldal indul a Mércén, ahol a nők és gyermekek elleni erőszak halálos eseteit dokumentáljuk, 2020. <https://merce.hu/2020/03/08/uj-aloldal-indul-a-mercen-ahol-a-nok-es-gyermekek-elleni-eroszak-halalos-eseteit-dokumentaljuk/> (Letöltés ideje: 2020. 03. 09.)

MONTES 2020 = MONTES, Rocío: Piñera: “No es solo la voluntad de los hombres de abusar, sino también la de las mujeres de ser abusadas”. *El País* 2020. https://elpais.com/sociedad/2020-03-02/pinera-no-es-solo-la-voluntad-de-los-hombres-de-abusar-sino-tambien-la-de-las-mujeres-de-ser-abusadas.html?fbclid=IwAR3zjfJauhvnG8SX_benBmfnCfRAnqRoDLJQMp-9fwzdR_0fdncHIJ-JUEQQ0 (Letöltés ideje: 2020. 03. 07.)

NANE 2020 = NŐK A NŐKÉRT EGYÜTT AZ ERŐSZAK ELLEN EGYESÜLET: Tudnivalók a nők elleni erőszakról, 2020. <https://nane.hu/erintetteknek/tudnivalok-a-nok-elleni-eroszakrol/> (Letöltés ideje: 2020. 02. 19.)

NŐK JOGA 2020 = NŐK JOGA: Statisztikai adatok a nők elleni erőszakról, 2020. <https://nokjoga.hu/alapinformaciok-a-nok-elleni-eroszakrol/statisztikak/> (Letöltés ideje: 2020. 02. 29.)

ONU MUJERES 2019 = ONU MUJERES: Hechos y cifras: Acabar con la violencia contra mujeres y niñas, 2019. <https://www.unwomen.org/es/what-we-do/ending-violence-against-women/facts-and-figures> (Letöltés ideje: 2020. 02. 29.)

PORTAL FRANCE24 2020 = PORTAL FRANCE24: Datos sobre los femicidios en América Latina en 2018, 2020. <https://www.france24.com/es/am%C3%A9rica-latina/> (Letöltés ideje: 2020. 03. 10.)

ROBIN 2019 = ROBIN, Marci: Katy Perry is being accused of sexual misconduct by “Teenage Dream” video model Josh Kloss. *Allure* 2019. <https://www.allure.com/story/katy-perry-josh-kloss-sexual-misconduct-accusations-fans-react> (Letöltés ideje: 2020. 10. 10.)

RUSSELL – HARMES 2001 = RUSSELL, Diana – HARMES, Roberta: Femicide in global perspective. Teachers College Press, New York, 2001

SMALL ARMS SURVEY 2012 = SMALL ARMS SURVEY: Femicide: A global problem, 2012. <http://www.smallarmssurvey.org/about-us/highlights/highlight-rn14.html> (Letöltés ideje: 2020. 03. 02.)

TÓTH 1999 = TÓTH Olga: Erőszak a családban. TÁRKI, Társadalompolitikai Tanulmányok, 12., Budapest, 1999

VARGA BÁLINT

„AZ AVAROK NYILAITÓL ÚRAM, MENTS MEG
MINKET”

AZ AVAROK ÍJA ÉS NYILA DUNÁNTÚLI TEMETŐIK TANÚSÁGÁN KERESZTÜL

BEVEZETÉS

Az Avar Kaganátus steppei jellegű állama csaknem két és fél évszázadon át uralta Kárpát-medence területét. Fegyverzetük alapvetően keleti jellegzetességeket hordozott, melyben kiemelt szerepet töltött be az íj. A harci eszközök ezen csoportjára birodalmuk egész területéről jól adatolt példáink vannak, noha a leletanyag lefedettsége a kutatás állapota miatt nem egységes. Kifejezetten jó a helyzet a Bécsi-medence és Alsó-Ausztria, a mai Szlovákia, a Dunántúl, a Duna–Tisza köze, a Vajdaság, valamint a Tiszántúl egyes részeinek vonatkozásában. További kutatást igényelne ugyanakkor a Szávától délre eső régió, illetve Erdély, ahol a múlt század kultúrpolitikai és régészeti hozzáállása nem kedvezett a steppei népek és leletanyaguk analízisének.

Általánosan ismert tény, hogy a steppe népeinek legkiemelkedőbb, a források és a külső szemlélő számára is elsődleges ismeretőjegye az íj. Ennek ellenére a hazai és külföldi kutatásban is háttérbe szorult a fegyver feltérképezése annak ellenére, hogy az avar fegyverzetben az íjászfelszerelés maradványainak száma messze a legnagyobb. A vizsgálatokban idehaza főként a honfoglaláskori távolsági fegyverekre figyeltek fel a múltban, a környező országok pedig a szovjet-pánszláv áramlatok miatt főként a korai szláv államok és etnikum keresésére fókuszáltak. Erre kiemelten vonatkozik az is, hogy a Magyarország határain kívül eső avar, besenyő

vagy magyar íjászfelszereléssel rendelkező sírokat nem kapcsolták az említett csoportokhoz, illetve nem ritkán szándékosan félrekeltezték.

Az avar társadalom fegyverrel eltemetett tagjainak temetkezési alapvető vonásaikban nem különböznek azoktól, mint amelyeket bármiféle harci eszköz nélkül földeltek el. A sírgödrök tájolása, szerkezete és mellékletei csak a vezérek és az elit tagjainak esetében különül el láthatóan. A sírok iránya jellemzően DNy – ÉK vagy ÉNy – DK tengelyre illeszkedik, ettől 20-30°-os eltérés tapasztalható legfeljebb. Az íjat, a nyilakat és a tegezt változatosan helyezik az egykori tulajdonos/elhunyt mellé: távolsági fegyver a halott jobbján, balján, illetve testére helyezve középen is megtalálható. Lovas temetkezések esetében jellemző, hogy a ló mellé, a nyereg közelébe (feltételezhetően íjtartóba vagy annak helyére) fektették. A nyílcsúcsok egy csomóban összerozsdásodva vagy akár tegezben is megjelenhetnek. Nem ritka, hogy e tárgyakat a sírban akár aránytalanul is, de elosztva (koponyán vagy annak közvetlen közelében, valamelyik kar mellett, a tenyérben, a csípőn, a térdek közt, vagy akár jobb vagy bal láb mellett kívül) találjuk meg. Nincs példa arra, hogy nyílcsúcs a testbe fúródva kerüljön napvilágra. Aki efféle sebesülésbe halt bele, annak testéből minden bizonnyal eltávolították azt.

Az íjászfelszereléshez közvetlenül kapcsolódnak a tegezek. Kiemelendő, hogy az avar kor tekintetében csupán a nyíltartókra van konkrét bizonyítékunk. Minden valószínűség szerint az íjakat is bőrből és fából készült tokban hordozták, amelyek a klimatikus viszonyok miatt nem maradtak fenn. Jelenlétüket a tartó torkán és szájperemén található csontveretek igazolják. Ezeket kivétel nélkül faragással díszítették. Fontosságukat emeli, hogy kronológiailag elkülöníthető motívumok és kompozíciók láthatók rajtuk.¹

¹ KISS 1997. 75.

NYÍLHEGYEK

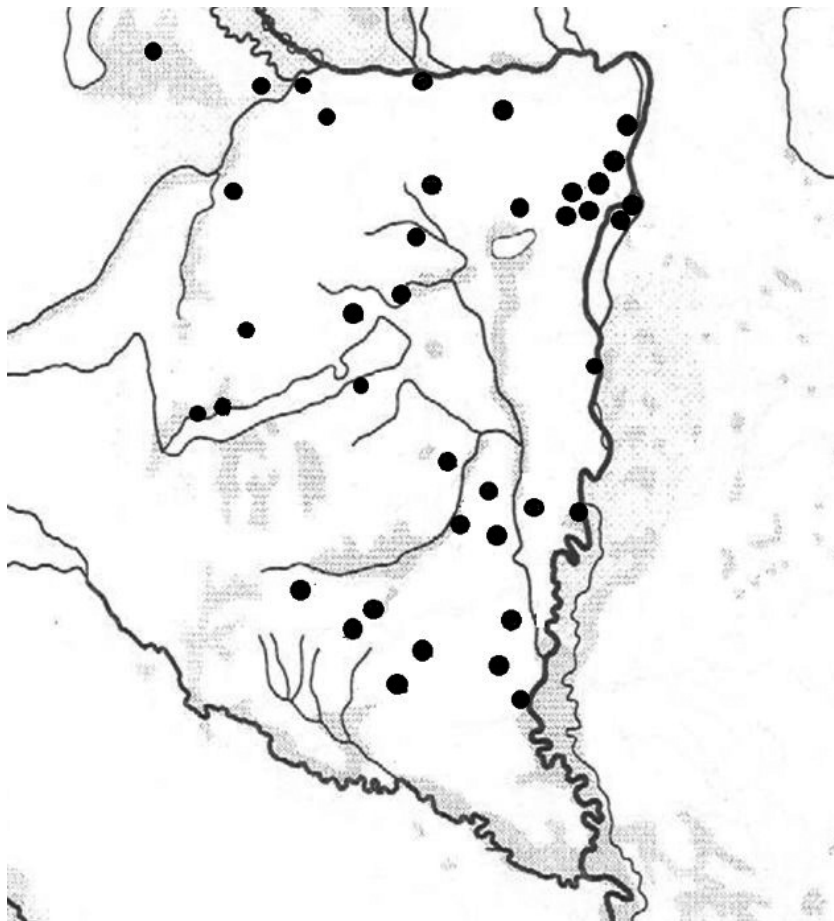
Az avar fegyverek csoportjában egyértelműen a nyílcsúcsok emelkednek ki a létszámot tekintve. Az esetek túlnyomó többségében férfiak mellett kerülnek elő, de nem ismeretlenek nők és gyermekek sírjainak vonatkozásában sem (Óbuda-Szőlő köz 13. sír).²

A nyílhegyek kutatásában kiemelten fontos a Michal Holeščák által összeállított típusábra.³ A táblázat kiválóan szemlélteti az avar kori Kárpát-medencében divatos nyílcsúcsok formai jellegeit. A besorolás kilenc fő csoportra bontja a tárgytypust, a IV. halmazt (rombusz alakú nyílcsúcsok) pedig a – b részre. Vizsgálatait az egykori kaganátus északi és nyugati területein végezte, ahol a kevés íjászfelszereléssel rendelkező sír ellenére az összes, az avar hatalmi terület egészére jellemző nyílcsúcsra talált példát. Jól kivetíthető mindez a Dunántúlra, annál is inkább, mivel regionálisan közel fekszik az említett területhez. Az egyetlen részlet, melyre az említett táblázat nem tér ki, az a nyílhegy rögzítése. A nyílvevő testéhez alapvetően kétféleképpen csatlakozhat a csúcs: nyíltüskével, illetve köpűvel. Szemléltetésének elhagyása egyrészt azért történhetett, mert azon a vidéken kivétel nélkül nyíltüskés példányokat találni, másrészt a táblázat elsődleges szerepe a pengeformák, nem pedig a rögzítés bemutatása.

Fontos kiemelni, hogy a Dunántúl, valamint a Kárpát-medence nyugati és északi részei között a nyílcsúcsok tekintetében szignifikáns különbség nem fedezhető fel, regionális eltérések mindazonáltal tapasztalhatók. Legnagyobb számban a köpűvel rögzített, három szárnyal felszerelt, háromszög alakú nyílcsúcsok tűnnek fel, melyek az egész Dunántúlra jellemzők. Topográfiai sűrűsödésük a régió déli szegletében, Tolna, Baranya és Somogy megyékben, valamint az építkezések és beruházások miatt a Budai oldalon, illetve a főváros agglomerációjában figyelhetők meg.

² NAGY 1998. 48.; Győr 813. sír – BÖRZSÖNYI 1908. 219.

³ HOLEŠČÁK 2015. 302.

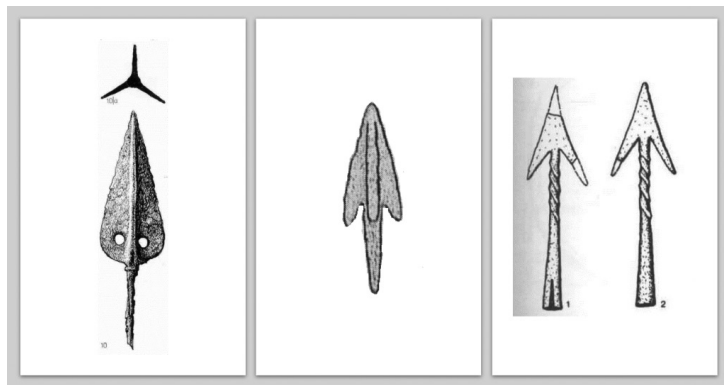
I. ábra: A nyílcsúcsok dunántúli elterjedése összesítve⁴

A háromélű (háromszárnyú) példányok között a penge szélessége igen változékony. Feltűnő hiányosság, hogy ennek mérése, illetve feljegyzése a nyílcsúcs mérete mellett sokszor elmarad. Az ismert darabok alapján a leghosszabb példány 10,5, a legrövidebb pedig 4,6 cm. Szélességüket tekintve a legnagyobb 2,9 cm,⁵ míg a

⁴ SZENTPÉTERI 2002 után a szerző

⁵ LÁSZLÓ 2017. 63.

legkeskenyebb 1,7 cm.⁶ Velük párhuzamosan a lándzsákhoz hasonló, azokhoz képest viszont alapvetően jóval szűkebb köpűvel felerősített nyílcsúcsokkal találkozunk. Elterjedésük hasonló az előbbi csoporthoz, mindazonáltal sokkal inkább jellemző a Dunántúl déli-délkeleti területeire. Az eddig feltárt sírok tanúsága szerint a Duna–Tisza közén, utóbbi vonalán és azon túl is megjelenik.⁷ E jellegzetességhez kapcsolódik a sajátos, úgynevezett „szakállas” pengeforma, melyet a kutatásban szinte kivétel nélkül germán eredetűnek gondolnak. Ennek vonatkozásában egy lényeges ellentmondással szembesülünk, mivel ezekhez nagyban hasonlító előképek Közép-Ázsiában a hszüing-nu korban (Kr. e. 2. – Kr. u. 2. sz.) már feltűnnek. Nyéltüskés – szakállas példányok Közép-Ázsiában csontból és vasból is készültek, nálunk hasonlóak az avar korban kizárólag utóbbi anyagból készültek.⁸ Nem kizárható tehát, hogy az avarok efféle, vagy ezekhez nagyban hasonlító példányokat már a germánokkal való érintkezés előtt is használtak.

II. ábra: Jobb és bal oldalon avar nyílcsúcsok (Káptalantóti, Kölked), középen pedig a Kr. u. 1–3. századra keltezett közép-ázsiai Bulan-Koba kultúra nyílhegye⁹

⁶ Uo.

⁷ BALOGH 2013. 355.

⁸ ANKE 1998. 67.

⁹ BAKAY 1973. 35 – KHUDJAKOV 2005. 128. – KISS 2001. 171. alapján a szerző

Az avar korban készült nyílveszők kétféleképpen készülhettek: esztergálással, valamint a természetben fellelhető, megfelelő vastagságú, alakú és hosszú gallyak felhasználásával.¹⁰ Habár kevésbé figyelték meg, a nyílcsúcs rögzítőjén, a nyéltüskén az oxidhoz tapadva, a köpüsöknél pedig annak belsejében a vas korróziója konzerválhatja a fát, ebből pedig anyagvizsgálatok folytathatók. Erre is történt példa a már említett Michal Holeščák munkásságában. Szlovákia területén az általa vizsgált példányokon a veresgyűrű som fájából megmaradt szerves anyagot mutattak ki.¹¹ Az egykor használatba került faanyagot minden bizonnyal tudatos választás előzte meg, melyhez a korábbi hagyomány és tapasztalatok szorosan kapcsolódtak. A nyílveszőnek rugalmasnak, sűrű szálúnak és az erőhatásokkal szemben ellenállónak kellett lennie.¹² Legalkalmasabbak az olyan faanyagok, melyek lassan száradnak ki, mivel ellenkező esetben az alacsony nedvességtartalmú fa könnyen törlik. Mivel a múltban a használat után lehetőség szerint a nyílveszőket a harcot vagy vadászatot követően összegyűjtötték, a huza-mosabb ideig történő használatot is ki kellett állnia a nyilaknak.

A tapasztalat azt mutatja, hogy a vessző hossza és átmérője ideális esetben összefügg az íj erejével. A nem megfelelő adottságú nyíl a kilövés pillanatában eltörhet.

ÍJAK

Az avar íj önálló fegyverzeti elemként tartható számon. A steppei eredetű reflexíjak már korábban is megjelentek a régióban, illetőleg a Kárpát-medencében is több évszázados hagyományuk volt. Az avarok által használt típus leginkább a hunkori, illetve későbbi bolgár darabokkal áll rokonságban, habár részletmegoldásaikban valamelyest különbözőek.¹³

¹⁰ SZÖLLŐSY 1992. 455.

¹¹ HOLEŠČÁK 2015. 299.

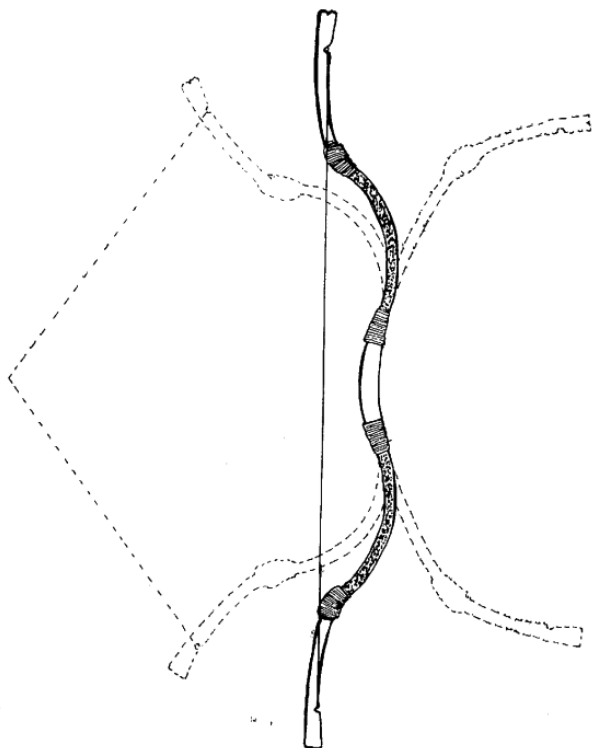
¹² SZÖLLŐSY 1992. 455.

¹³ SZÖLLŐSY 2002. 53.

Ahogy az a nyilvesszőknél már elhangzott, a szerves anyag, így a fa kiválasztása rendkívül fontos volt az eszköz megépítésének folyamatában. Az avar íjat nemcsak régészeti kontextusban ismerjük, de fontos lépéseket tett a kutatás annak rekonstrukciója felé is.¹⁴ Pontosan nem tudjuk, hogy a 6–9. század közötti helyi mesterek milyen fából készítették a megrendelt íjakat, mindazonáltal részleges eredményekkel már rendelkezünk: egyrészt a temetkezések esetében maradt meg a koporsóhoz használt alapanyagból, másrészt az íjkészítés, valamint a majdani használat kiszelektálja a használható és használhatatlan nyersanyagot. A koporsók által hagyott nyomok eddig nyírfáról tanúskodnak, a rekonstrukciós munkák viszont a juhart és a kőrist is megfelelőnek tartják.¹⁵ A távolsági fegyver esetében (részben hasonló módon, mint a nyilaknál), fontos szempont, hogy a fegyver „magját” alkotó faanyag kibírja a későbbi terhelést. Ez annál is inkább lényeges, mivel természetes hajlásával ellentétes irányban feszítik meg és csak leengedett állapotában tér vissza eredeti helyzetébe. Kiegészíti mindezt a fára ragasztott, enyvel átitatott állati ín, a csont, és történelmi időkben általában fakéregből készült külső borítás. Az összeragasztott részeket a markolat alatt és felett, valamint az íj karjainak vége felé, a kar és szarv találkozásánál kötözéssel erősítették meg.

¹⁴ FÁBIÁN - RICZ 1993. 127.

¹⁵ FÁBIÁN - RICZ 1993. 129.

III. ábra: Az avar íj alakja¹⁶

A helyi klimatikus viszonyok miatt a szóban forgó nyersanyag nem maradt fenn, ugyanakkor jelentős részüket a szarvakra és a markolatra felragasztott csontlemezek kiválóan megőrizték. A kutatás sokáig nem tudta hová helyezni a különleges alakú, vékony csontlemezeket, ezért hat évtizeden át felismerésük elmaradt. Noha Éber László a 20. század elején említés szintjén közel járt („*talán a fegyverzet egyéb részét, az íjjat vagy tegezét díszítette*”),¹⁷ az áttörést 1930-ban Cs. Sebestyén Károly érte el, aki ázsiai néprajzi példákon, továbbá buddhista kolostorokból származó festmények

¹⁶ RICZ 1983. 3.

¹⁷ ÉBER 1901. 304.

ismeretén keresztül derített fényt erre.¹⁸ Alakjuk igen sajátos, sőt különféle változtatások is megfigyelhetők rajtuk. Alapvető, hogy az íj húrjának egy mélyedésre van szüksége. Amennyiben a fegyverre ragasztott csontléc nem sérült, ez szinte minden esetben megfigyelhető. A dunántúli íjmaradványok vonatkozásában néhány esetben ezt a mélyedést többször is felvihették a csontlécre,¹⁹ amely az íj felhúrozását könnyíthette meg. További magyarázat, hogy esős, enyhe időben a fegyver pár cm-rel megereszkedik. Annak érdekében, hogy ebben az esetben se váljon használhatatlanná, az erősebb megfeszítéshez további beakasztó mélyedésekre lehet szükség (erre források is utalnak).²⁰

A csontlemezeken látható megmunkálások között nagyon fontos megemlíteni a rögzítést szolgáló bandázs számára kialakított rovátkolást. Az íj szarvaira illesztett példányokon a csontléc alsó, keskeny végein, míg a markolatra illeszkedők esetében mindkét végződésen láthatók az általában kereszt- vagy harántirányban felvitt irdalások. Mindkét résszel kapcsolatban tudni illik, hogy a fegyver keskenyebbik részén, azaz az éleken, külső és belső oldalon is találhatóak voltak csontból kifaragott kisebb lécek. Méretükből adódóan ezek jóval kevésbé maradandók, illetve jóval hajlamosabbak a sérülésre. Ezeknek végződésein is megfigyelhetők az említett megmunkálás nyomai.

Elterjedésük az avar fegyveres temetkezésekben az egész Dunántúlra jellemző, noha itt is feltűnő, hogy a Balatontól délre, illetőleg délnyugatra, hozzávetőlegesen Somogy, Zala és Vas megyék területén egyáltalán nem ismerünk íjmaradványt a korszakból. Egyetlen kivétel Vörs-Papkert B jelű temetője, melyben legalább 10 lovas temetkezés esetében van adatunk efféle leletekről. A vörsi temető sajátossága mindazonáltal, hogy a késő avar kor legvégén, a 9. század elején nyitják meg. Ekkoriban a fegyverrel való temetés szokása jócskán visszaszorul, de még mindig 5 olyan temető

¹⁸ CS. SEBESTYÉN 1930. 179.

¹⁹ S. PERÉMI 1994. 241.

²⁰ KMOSKÓ 2004. 167.

van, ahol gazdag mellékletű sírokban távolsági fegyver nyoma-
it lelték.²¹ E részlet azért is fontos, mert a 7–8. század folyamán
jelentősen visszaszorul a fegyver feltűnésének esetszáma. A késő
avar kor ebben előrelépést jelent, noha meg sem közelíti a korai
időszak tendenciáját.

IV. ábra: Keskeny és széles íjcsontok, valamint a markolat oldalára
illeszthető, háromszögös végű csontléc²²

Az avar kor első periódusába tartozó sírok azok, melyek legmaga-
sabb számban hordozzák az íjat. Az 568-626 közötti időszakban
egyértelműen a keskeny szarvakkal felszerelt reflexív használata
dominál. Ennek formai változatai ismertek, de hozzávetőlegesen
egy jól körülhatárolható csoportot alkotnak.

²¹ KÖLTŐ-SZENTPÉTERI-BERNERT-PAP 2014. 366.

²² BÁRDOS-GARAM 2009. alapján a szerző

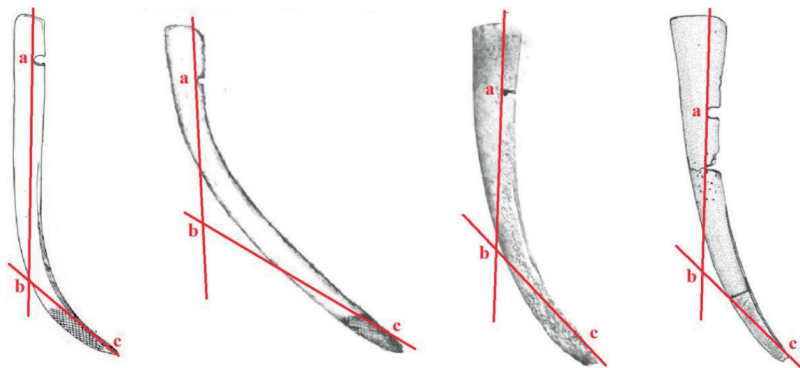
Elhelyezésük a sírban nem egységes. Az elhunythoz képest annak jobbján, balján, továbbá testére helyezve is megjelenhet.²³ Népszerű ekkoriban a lovas temetkezések szokása, mikor az elhunyt hátasát is gazdájával a túlvilágra küldik. Ezen szokáshoz is szorosan kapcsolódik a fegyveradás tradíciója, s nem ritka, hogy a ló testére, annak hátára vagy a nyereg közelébe fektetik az íjat.²⁴ A korai avar íj az eredeti helyen (in situ) megmaradt csontlemezek miatt méretében és részleteiben jól rekonstruálható. Hosszát tekintve 120-145 cm között váltakozik, melyből a szarvak 20-30 cm-t tesznek ki. Utóbbi hossz mérték a középvavar korban (650/670-től 720-ig) jellemző inkább, de a koraiak is megközeleltik ezt (20 cm körül).²⁵ A szarv mérete a késő avar korban sem változik, alakja mindazonáltal teljesen átalakult. Ennek megfelelően három főbb csoportot különböztethetünk meg: a korai időszakban keskeny, a középvavar korban középszéles, míg a késői periódusban széles szarvú íjak válnak rendszeresítetté az avar seeregben. A szélesedés a szarv felső végén figyelhető meg. Mértéke igen drasztikus, mivel a 6–7. századra jellemző 20-25 mm-es átmérő a 8–9. századra 45-50 mm-re is nőhet. A fegyver fejlődésének és változásának folyamatában fontos kiemelni, hogy a középvavar kor termékei nem alkotnak egységes halmazt. Hosszuk és körvonaluk, tovább hajlásuk mértéke együttesen az íj karjával bezárt szögig szintén diverz képet mutat. Nem ismert teljesen, hogy milyen gyorsasággal, illetve minek a hatására változik meg a fegyver. A szarv átalakítása alapjaiban változtatja meg a távolsági eszököt, s ezt a fejlődést belső innovációval, valamint külső hatások érvényesülésével (új, keleti elemek az Avar Birodalomban a középvavar kortól) is magyarázhatjuk.²⁶

²³ TOMKA 2003. 155.

²⁴ GARAM 1995. 132.

²⁵ TOMKA 2005. 143.

²⁶ GARAM 1976. 129.

V. ábra: A korai és közép- (első kettő), valamint késő avar (utolsó kettő) íjak szarv (a-b) és kar (b-c) tengelyei közötti eltérés²⁷

Fontos ismernünk, hogy Szöllősy Gábor véleménye szerint a széles szarvú íj valamivel saját fontértékét (az íj húzásának fontban kifejezett súlyát) tekintve gyengébb, mint a keskeny és közép-széles példányok. Összefüggés lehet ugyanis a nyílcsúcsok változásában és az íj erejének csökkenésében. A 6–8. század között még a háromszárnyú, 4–9 cm hosszúságú nyílcsúcsok jellemzők, viszont a 7–9. század között a harmadik szárnyat fokozatosan elhagyják bizonyos okokból. Ezek lehetnek például az anyagmegtakarítás, valamint gazdaságosabb előállítás, mivel a kétélű nyílcsúcsokat könnyebb és gyorsabb legyártani, mint a háromszárnyú társaikat.²⁸ Amennyiben a nyílcsúcs tömege csökken, az íj erejéből is vissza kell venni, mert a túl erős távolsági fegyver és az ahhoz viszonyítottan könnyebb nyílcsúcs együttesen sokkal kevésbé hatékonyak. Pontos konszenzus ezzel kapcsolatban nincs, mindazonáltal mindhárom magyarázatot szükséges figyelembe venni.

²⁷ SZÖLLŐSY 2002 alapján a szerző

²⁸ U. KÓHALMI 1972. 97.

TEGEZEK

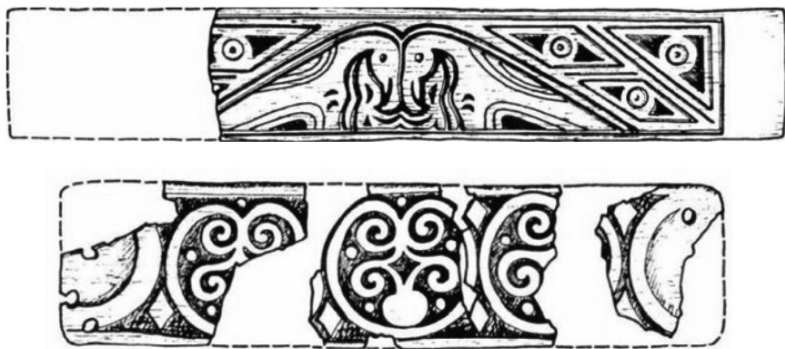
Az avar korszakban alkalmazott tegezek kivétel nélkül a nyilak tárolására szolgáltak. Készleteti vagy nyugalmi íjtartó tegezre nincs bizonyíték, amelynek oka annak pusztuló anyagból (bőr és fa) történő készítése.

Jelenlétüket a kronológiai eltérést mutató, faragott csontlemezek, néhány esetben bőrlenyomat, valamint a nyílcsúcsok csoportba rendeződése is bizonyíthatja. Ez utóbbival kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy több nyílcsúcs együttes előkerülése, látványlag egy csomóban egyszerű, tegez nélküli elhelyezést is sugallhat. A Dunántúl szinte teljes területéről ismerünk tegezmaradványokat. E tekintetben a legkiemelkedőbb a régió keleti és északi része, de elvétele a nyugati, illetve egy esetben a Balaton déli partja is (Zamárdi-Rétiföldek) példaként hozható.

A kora avar kor első fázisában az egyszerű, pont-kör mintás torokvereteket használtak, melyre jó példa a bágyogi 2. sír töredéke. Ennek pontos, vagy közelítő párhuzama az érintett területről nem ismert. Az efféle geometrikus minták a széles toroklemezekről átterjedhetnek a keskeny, szájeremlécekre is, ahol a burjánzó növényi minták által közrefogott, kör alakú mezőket töltik ki.²⁹ A korai, madárfejes kompozíciók közül a Dunántúlon a kölkedi 107. sír verete a legteljesebb példány. Hozzá igen közel áll a súlyosan töredékes, Zamárdi 1377. temetkezéséből származó példány, mely szerencsés módon épp az állatok egymás felé néző fejait viselő szakaszon maradt meg. A tegez torkán levő csontlemezek méretei egymástól eltérők. A különbség akár 3-4 cm is lehet egyes darabok között, mely megadja számunkra az egykori tegez minimum szélességét is. A kora avar kor második szakaszának elejétől a díszítés bonyolultabbá, egyszersmind változatosabbá válik. Jellemzők a szimmetrikus kompozíciók, melyekben egymással szemben vagy egymásnak háttal álló, stilizált állatok (általában madarak) jelennek meg, ezeket szabályos geometrikus minták

²⁹ ROSNER 1999. 186.

veszik körül; háromsávós, keretelt toroklemezek, amelyek az antik futókutya mintákkal állnak rokonságban, valamint az azonos méretű medaillonokban feltűnő növényi minták, szimmetrikus motívumok és hullámvonalas rendszerbe helyezett indadíszek.³⁰

VI. ábra: Kora avar kori tegez szájeremveretek³¹

A méretbeli differenciálódás mellett alakjuk sem egységes, mivel párhuzamos oldalú és íves torkolatveretek egyaránt előfordulnak.³² Rögzítésük a tegez bőrből készült részéhez a csontlemez sarkai közelében felfedezhető 1-1 szegeccsel történt. Bizonyos esetekben a szegeccselés a saroktól távolabb, a rövidebb oldal középső irányában is megjelenhet.³³

Tipokronológiájukat tekintve a közép és késő avar kori tegezvereteket gyakorta egymással párhuzamba állítják, tehát pontos, időbeli eltérés csupán a csontveretek és díszítésük alapján kora és késői csoportokra bonthatók. A pontosabb meghatározást egyéb kísérőleletek határozhatják meg. A 7–8. század fordulójától kezdve ugyanis egy olyan átalakulás veszi kezdetét, amely nem kevésbé bonyolult, de legalább annyira összetett motívumvilágot

³⁰ KISS 1997. 75.

³¹ KISS 1997. 76.

³² BÁRDOS-GARAM 2009. 273.

³³ KISS 1997. 75.

eredményezett, mint a korai időszakban készített lemezek. A közép-késő avar tegezcsontok díszítései vastag, négyszer forduló főindán belül kipattanó bimbók, láncszerű rácsminták, láncminták, tojás/8-as formát követő motívumok alkotta sorminták, barokkos minták, illetve töredékessége miatt közelebről meg nem határozható, egymásba akaszkodó indaminták alkotják.³⁴

VII. ábra: Késő avar tegezszejperem-veretek³⁵

Azon sírok, melyekből hiányzik a díszes csontveret, tartalmazhattak egyszerű, bőrből készült tegezeket. Nem elképzelhetetlen, hogy a kevésbé módos, de hasonló árura igényt tartó harcosok fából készült faragványokkal helyettesítették a csontot. Ezt a klimatikus viszonyok miatt nem áll módjában a kutatásnak megfigyelni, azonban olyan zordabb éghajlatú területeken, mint Közép-Ázsia már elsivatagosodott steppéi, illetve Mongólia hegyvidékei és Dél-Szibéria fagyos régiói sem őriztek meg efféle leletet.

A Dunántúlon bőrtegez lenyomatát több esetben is megfigyelték, így Bóly, Börcs, Csákberény, Gerjen, Tatabánya és Környe temetőiben.

³⁴ KISS 1997. 76.

³⁵ KISS 1997. 78.

ÖSSZEGRZÉS

A Dunántúl területén az avar korra nézve legalább 39 olyan temető van, melyben minimum egy sír tartalmazott legalább egy olyan tárgyat, mely íj egykori jelenlétére utal. A fegyvert a sírbeli, különböző helyzete mellett nem egységes minőségben helyezték az elhunyt mellé. Felhúzott és leengedett, valamint ép és több részre tört állapotban is megtalálható. Az íjak mellett nagyon gyakoriak a nyílvevesszők, kisebb számban mellettük tegezmaradvány is jellemző. Az átfedés mindazonáltal nem tökéletes, hiszen számos esetben találkozunk olyan temetkezésekkel, melyekben az íjászfelszerelésnek csupán valamely eleme található meg. Nem ritka, hogy csupán nyílvevessző(k) vagy egyszerűen egy íj kerül a halott mellé. Ritka de dokumentált jelenség, hogy két íjhoz is elegendő csontlemez kerüljön egy adott sírba. A tegez általában olyan sírokra jellemző, melyekben e kettő közül legalább az egyik megtalálható.

A fegyverzet tárgykörén belül e maradványok a Dunántúl teljes területére jellemzők, ugyanakkor regionális eltérések megfigyelhetők. Feltűnővé vált a jelenség, hogy az idő előrehaladtával a régió belső területeiről annak inkább keleti és nyugati határára tevődtek át az íjas sírok, számuk pedig egyértelműen lecsökkent a kora avar kor után. Nagy különbség van a Dunántúl délnyugati és északkeleti része között, mely a kutatottság, az anyag állapota, valamint a főváros környéki beruházások intenzitása miatt is kialakulhatott.

A távolsági fegyverrel megajándékozott személyek temetkezéseiben nem ritkán más fegyverek és a védőfegyverek elemei is megjelennek. Kard, szablya, lándzsa, baltafélék, valamint ritkább esetben páncél (lamellás és láncpáncél), sisak és pajzsmaradványok is előkerültek íjak társaságában. A fegyveradás szokása javarészt az életében rangos és/vagy gazdag személyek privilégiuma volt. Amikor több fegyvernem jelenik meg egy bizonyos személy

mellett, gondolható, hogy saját közösségében nagy tiszteletnek örvendett, a harcokban kitüntette magát, továbbá rangos és gazdag ember lehetett. Az ilyen sírok fontos támpontot szolgáltatnak számunkra az avar társadalom rekonstrukciójához és megértéséhez.

FELHASZNÁLT IRODALOM

ANKE 1998. 67.: Bodo Anke: Studien zur Reiternomadischen kultur des 4. bis 5. Jahrhunderts. Beier & Beran. Archäologische Fachliteratur Weisbach, 1998.

BAKAY 1973. 35.: Bakay Kornél: Az avar kor időrendjéről (újabb avar temetők a Balaton környékéről) Somogyi Múzeumok Közleményei 1. (1973).

BALOGH 2013. 355.: Balogh Csilla: A DUNA–TISZA KÖZE AVAR KORI BETELEPÜLÉSÉNEK PROBLÉMÁI. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar. Budapest 2013.

BÁRDOS – GARAM 2009. 273.: Edit Bárdos – Éva Garam: DAS A WARENZEITLICHE GRÄBERFELD IN ZAMARDI-RETIFÖLDEK. Teil I. MONUMENTA AVARORUM ARCHAEOLOGICA Vol. 9. Budapest 2009.

BÖRZSÖNYI 1908. 219.: Börzsönyi Arnold: Győri sírmező a régibb középkorból. Archaeológiai Értesítő 28. Magyar Tudományos Akadémia 1908.

CS. SEBESTYÉN 1930. 179.: Cs. Sebestyén 1930: Cs. Sebestyén Károly: Rejtélyes csontok a népvándorláskori sírokban. Dolgozatok a Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Archaeológiai Intézetéből. Szeged, 1930.

ÉBER 1901. 304.: Éber László: Sírleletek a régibb középkorból. Archaeológiai Értesítő 21 (1901) 321. Akadémia Kiadó, Budapest.

FÁBIÁN – RICZ 1993. 127.: Fábíán J. Gyula – Ricz Péter: ÚJABB ADATOK AZ AVAROK ÜGYNEVEZETT REFLEX ÍJÁRÓL. (Íjtanulmány a bácskai avar kori leletek alapján).

GARAM 1995. 132.: Garam 1995: Garam Éva: A dunapentelei avar kori sírok katalógusa. Archaeológiai Értesítő 111–112., 1994–1995. ÉV ÖSSZESÍTETT SZÁMA. Akadémia Kiadó Budapest, 1995.

HOLEŠČÁK 2015. 302.: Holeščák 2015: Michal Holeščák: Early medieval arrowheads from the area of today's Slovakia. In.: Warriors, weapons, and harness from the 5th–10th centuries in the Carpathian Basin. Editor: Călin Cosma. Mega Publishing House Cluj-Napoca 2015. 299–306.

KISS 1997. 75.: Kiss Attila: Az avar kori tegeztek csontlemezeinek kronológiájához. Archeológiai Értesítő 123–4 1996–1997. Akadémia Kiadó, Budapest.

KISS 2001. 171.: Attila Kiss: Der Der Awarzeitliche gepidische gräberfeld von Kölked-Fektekapu A. Universitätsverlag Wagner, Innsbruck, 1996. Teil II.

KÖLTŐ – SZENTPÉTERI – BERNERT - PAP 2014. 366.: Költő László – Szentpéteri József – Bernert Zsolt – Pap Ildikó: CSALÁDOK, LELETEK, GENERÁCIÓK. EGY INTERDISZCIPLINÁRIS KÍSÉRLET TANULSÁGAI: VÖRS-PAPKERT B. In.: Avarok pusztái – OPITZ ARCHAEOLOGICA 6. MTA BTK MÓT KIADVÁNYOK 2. Martin Opitz Kiadó – MTA BTK MÓT Budapest, 2014.

KHUDJAKOV 2005. 128.: Julij S. Khudjakov: ARMAMENTS OF NOMADS OF THE ALTAI MOUNTAINS (FIRST HALF OF THE 1ST MILLENNIUM AD). Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae, Vol. 58, No. 2, Proceedings of the First International Conference on the Medieval History of the Eurasian Steppe. Szeged 2004-2005.

KMOSKÓ 2004. 167.: Kmoskó Mihály: Szír írók a steppe népeiről – Magyar Őstörténeti Könyvtár 20. Budapest, 2004.

LÁSZLÓ 2017. 63.: László Gyula: A Csákberény Orondpusztai avar kori temető. Csiky Gergely, Éry Kinga, Fancsalszky Gábor, Fülöp Gyula, Pásztor Adrién, Rácz Zsófia, Szentpéteri József, Tomka Péter, Vida Tivadar és Vörös István tanulmányaival. A Szent István Király Múzeum Közleményei A sorozat 53. 2017.

NAGY 1998. 48.: Nagy 1998: Margit Nagy: AWARENZEITLICHE GRÄBERFELDER IM STADTGEBIET VON BUDAPEST. MONUMENTA AVARORUM ARCHAEOLOGICA. Vol 2., Teil I. Budapest 1998.

ROSNER 1999. 186.: Gyula Rosner: Das Awarzeitliche Gräberfelder in Szekszárd-Bogyiszlói Straße. MONUMENTA AVARORUM ARCHAEOLOGICA 3. Budapest 1999.

S. PERÉMI 1994. 241.: S. Perémi: S. Perémi Ágota: A TŰSKEVÁR-SÁSRÉTI DŰLŐI AVAR SÍROK. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 19–20. Veszprém 1993–1994.

SZENTPÉTERI 2002.: József Szentpéteri: Archäologische Denkmäler der Awarzeit in Mitteleuropa. VARIA ARCHAEOLOGICA HUNGARICA XI-II/1. Budapest, 2002.

SZŐLLŐSY 1992. 455.: Szöllősy 1989: Szöllősy Gábor: Íjászati alapismeretek. A Nyíregyházi Jósa András Múzeum évkönyve 30–32. – 1987–1989. Nyíregyháza, 1992

TOMKA 2003. 155.: Tomka Péter: AZ AVAR KORI TEMETKEZÉSI SZOKÁSOK KUTATÁSÁNAK ÚJABB EREDMÉNYEI. Kettős és többes temetkezések. Arrabona 41. 2003.

TOMKA 2005. 143.: Tomka Péter: AZ AVAR KORI TEMETKEZÉSI SZOKÁSOK KUTATÁSÁNAK ÚJABB EREDMÉNYEI. Kettős és többes temetkezések. Arrabona 41. 2003.

U. KÓHALMI 1972. 97.: U. Kóhalmi Katalin: A steppék nomádja lóháton, fegyverben. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972.